A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpontja 2001 óta működik. A ma már a magyar vonatkozású nyelvészeti vizsgálatok Kárpátalján egyértelműen legismertebb tudományos műhelyében folyó nemzetközi és központi, intézeti kutatási programok mellett minden munkatárs egyéni témakörben is folytat vizsgálatokat. A tanulmánygyűjtemény az ezekben a témakörökben született legfrissebb kutatási eredményekből ad körképet, bemutatva, hogy milyen elméleti és gyakorlati problémákkal foglalkoznak a beregszászi nyelvészeti kutatóközpont munkatársai, valamint a kutatóintézettel és a kutatókkal különböző kutatási programokban együttműködő nyelvészek, oktató-kutatók.

A NYELVÉSZET MŰHELYEIBŐL

A NYELVÉSZET MŰHELYEIBŐL

SZERKESZTETTE:
CSERNICSKÓ ISTVÁN
MÁRKU ANITA

UNGVÁR, 2019

A NYELVÉSZET MŰHELYEIBŐL

Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból V.

ЗАКАРПАТСЬКИЙ УГОРСЬКИЙ ІСТИТУТ ІМ. Ф. РАКОЦІ ІІ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР ІМ. АНТОНІЯ ГОДИНКИ

II. RÁKÓCZI FERENC KÁRPÁTALJAI MAGYAR FŐISKOLA
HODINKA ANTAL NYELVÉSZETI KUTATÓKÖZPONT

A NYELVÉSZET MŰHELYEIBŐL

Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból V.

Szerkesztette:
CSERNICSKÓ ISTVÁN
MÁRKU ANITA

AUTDOR-SHARK
UNGVÁR, 2019

УДК:81'1:001.814

Ny93

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpontja 2001 óta működik. A ma már a magyar vonatkozású nyelvészeti vizsgálatok Kárpátalján egyértelműen legismertebb tudományos műhelyében folyó nemzetközi és központi, intézeti kutatási programok mellett minden munkatárs egyéni témakörben is folytat vizsgálatokat. A tanulmánygyűjtemény az ezekben a témakörökben született legfrissebb kutatási eredményekből ad körképet, bemutatva, hogy milyen elméleti és gyakorlati problémákkal foglalkoznak a beregszászi nyelvészeti kutatóközpont munkatársai, valamint a kutatóintézettel és a kutatókkal különböző kutatási programokban együttműködő nyelvészek, oktató-kutatók.

A kötet megjelenését támogatta:

A borítón látható grafika Jankovich Mária munkája, a Kárpátaljai Magyar Képző- és Iparművészek Révész Imre Társasága gyűjteményéből és a társaság elnökének engedélyével került felhasználásra

Lektorálta:

Dr. Bárány Erzsébet, PhD
II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

Dr. habil. Zoltán András, DSc
ELTE BTK Szláv és Balti Filológiai Intézet

ISBN 978-617-7132-98-0

© A szerzők, 2019
© A szerkesztők, 2019

TARTALOM

Szerkesztői előszó 7

I. A nyelvészet műhelyeiből 11

Márku Anita – Bartha Csilla: *Multimodalitás és transzlingvális gyakorlatok a kárpátaljai internetezők nyelvhasználatában* 13

Fenyvesi Anna: *Veszélyeztetett nyelvek a digitális korban: A digitális nyelvhasználat támogatása és kutatása* 29

Máté Réka: *„Így zajlik az élet a nyelvhatáron": egy többnyelvű kárpátaljai település bemutatása* 44

Gazdag Vilmos: *A kárpátaljai magyar nyelvhasználat archaizálódó szovjetizmusai egy kérdőíves felmérés adatai alapján* 54

Csernicskó István – Hires-László Kornélia: *Nyelvhasználat Kárpátalján a Tandem 2016 adatai alapján* 65

II. Nyelvi tájkép 81

Tóth-Orosz Enikő: *A magyar nyelv megjelenése a szimbolikus térben: Beregszászi járási települések példája alapján* 83

Karmacsi, Zoltán: *Linguistic Landscape of Transcarpathia's Tourism* 101

Черничко Степан: *Роль громадських активістів у формуванні мовного ландшафту та мовної політики* 125

III. Nyelvpedagógia 135

Vančo, Ildikó: *Teaching Slovak language in schools with Hungarian as the language of instruction in Slovakia: General overview* 137

Beregszászi Anikó – Dudics-Lakatos Katalin: *Utak és tévutak az anyanyelvi nevelésben a kárpátaljai magyar középiskolákban* 150

Márku Anita: *A magyar mint (második) idegen nyelv oktatása a kárpátaljai iskolákban: tantervek* 165

IV. Nyelv, politika és társadalom 179

Брензович Василь, – Товт Михайло: *Проект закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної» і європейська інтеграція України* 181

Csernicskó István: *A kutatói etika és a politikai meggyőződés* 188

Lechner Ilona: *Az erkölcs fogalma politikai kontextusban* 212

Fedinec Csilla: *A bordély, a kocsma, a betyár és a határon túlra szakadt rokon legendája, avagy Kárpátalja a cseh filmekben* 223

A kötet szerzői 235

SZERKESZTŐI ELŐSZÓ

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán belül működő Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont – mely az 1999-ben létrejött Limes Társadalomkutató Intézetből nőtte ki magát – 2001-től folytat Kárpátalján nyelvészeti, mégpedig társasnyelvészeti kutatásokat. A nyelvészeti műhely egyik alapító tagja a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózatnak.

A Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont munkatársai a kezdetektől fontosnak tartják a kárpátaljai magyar nyelvhasználat sajátosságainak szisztematikus leírását, empirikus alapkutatások végzését a Kárpátalját jellemző két- és többnyelvűségről, az anyanyelvi, államnyelvi és idegen nyelvi oktatás problematikájáról, az identitás és etnicitás kérdéseiről. A labovi elveket – a nyelvészek társadalmi felelősségéről (lásd Labov 1982) – szem előtt tartva, hasznos nyelvészetet, társadalmilag hasznosítható kutatásokat (vö. Kontra 2010) végzünk, az eredményeket pedig igyekszünk a kárpátaljai magyar közösség javára fordítani. Amit csinálunk, az alapjában véve alapkutatás, ami társadalmilag hasznosítható ismereteket és tudást eredményez. Ilyen jellegű kutatásainkat az motiválja, hogy az intézet másfél évtizedes működése alatt számos olyan társadalmi problémával találtuk szembe magunkat, melyeknek nyelvészeti vonatkozásuk is van; rengeteg tudományosan megalapozatlan nyelvi téveszmével találkoztunk; s közben nagy mennyiségű nyelvi adatot is sikerült összegyűjtenünk. Folyamatosan figyelemmel kísérjük a kárpátaljai magyar nyelvhasználatot, az ukrajnai nyelvpolitikai, nyelv- és oktatástervezési folyamatokat, reflektálunk a kisebbségeket, a kárpátaljai magyarságot érintő, nyelvi vonatkozású eseményekre, jelenségekre.

Az a tanulmánykötet, melyet a kezében tart az Olvasó, azokból a kutatási eredményekből mutat be ízelítőt, melyekkel a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont munkatársai foglalkoznak. A tanulmányok – természetesen – nem ölelik fel a kutatóközpontban folyt vagy épp folyamatban lévő összes kutatási témát, de azért, reményeink szerint, ízelítőt ad abból, mivel foglalkozunk. A kötetben helyet kaptak velünk szorosan együttműködő kollégák írásai is, akik egykori vendégkutatóként vagy a főiskola, a Filológia Tanszék oktatókutatójaként Kárpátalján (is) végeztek/végeznek nyelvészeti vonatkozású kutatásokat, vagy munkásságuk kapcsolódik régiónkhoz (is).

Jelen kötet a 2015-ben indult sorozat, a *Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból* immáron ötödik kötete (Márku–Hires-László szerk. 2015, Hires-László szerk. 2016, Márku–Tóth szerk. 2017, Karmacsi–Máté szerk. 2018).

A kötetben szereplő tanulmányok gerincét a többnyelvűség és a regionalitás adja: a kutatások a nyelvhasználat, az identitás, az oktatás, a nyelvoktatás, a nyelvi jogok, a kárpátaljai etnikai és nyelvi sokszínűség történeti és jelenlegi kérdéseit boncolgatják.

A kötetben szereplő tizenöt tanulmányt négy nagyobb tematikai egységbe soroltuk. Az első egységet (*A nyelvészet műhelyeiből*) *Márku Anita és Bartha Csilla* közös tanulmánya nyitja. A tanulmányban internetes nyelvi gyakorlatokból gyűjtött korpuszon vizsgálják a nyelvi variabilitást és kontaktusjelenségek, valamint a kreatív nyelvhasználat mibenlétét és mikéntjét, és a multimodalitás megnyilvánulásának egyik módját kép-szövegek, mémek elemzésén keresztül. *Fenyvesi Anna* tanulmányában arra keresi a választ, hogy a veszélyeztetett nyelvek, a kisebbségi kétnyelvűség, és a digitális (technológia által közvetített) nyelvhasználat mely pontokon találkozik, valamint hogy ezek a metszéspontok milyen új szakmai kérdést, kihívást (esetlegesen felelősséget) támasztanak ma a kétnyelvű, kisebbségi és veszélyeztetett nyelvű nyelvhasználatot kutató nyelvészek számára. *Máté Réka* tanulmánya egy nyelvileg és etnikailag vegyes lakosságú kárpátaljai településen, az ukrán–magyar nyelvhatáron található Izsnyéte községben vizsgálja a többnyelvűség jeleit. *Gazdag Vilmos* tanulmányában egyrészről azt kívánja bemutatni, hogy milyen hatással bírt a Szovjetunió idején az orosz nyelv a tagköztársaságok nyelvére, másrészről pedig egy 2016-os kutatás adatai alapján azt is, hogy ez egyes korosztályok körében miként is változik néhány, a szovjet érához köthető kölcsönszó ismeretségi foka. *Hires-László Kornélia és Csernicskó István* egy empirikus (kérdőíves) szociológiai kutatás eredményeinek nyelvi, nyelvhasználati vonatkozásait foglalja össze röviden. A kutatás egyaránt vizsgálta a kárpátaljai ukrán és magyar lakosság nyelvválasztási szokásait, és az elemzés abból ad ízelítőt, hogy milyen hasonlóságok és eltérések fedezhetők fel a két csoport nyelvhasználatában.

Kötetünk második tematikai egysége egy viszonylag új, ámde egyre divatosabb kutatási irányzat, a *nyelvi tájkép* területéről érkezett írásokat tartalmaz. *Tóth-Orosz Enikő* a Beregszászi járás, *Karmacsi Zoltán* pedig a kárpátaljai régió turizmusának nyelvi tájképét elemzi. *Csernicskó István* azt mutatja be ukrán nyelvű írásában, hogy a nyelvi tájképet korántsem a nyelvpolitika alakítja, az alulról szerveződő akciók is hatással vannak a nyilvános tér nyelvi konstrukcióira.

A tanulmánygyűjtemény harmadik blokkja *a nyelvoktatás, a nyelvpedagógia* témakörében született tanulmányokat tartalmaz. *Vančo Ildikó,* a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Karának oktatója azt mutatja be angol nyelvű írásában, hogyan folyik a szlovák mint államnyelv oktatása a szlovákiai magyar tannyelvű iskolákban. Az elemző áttekintés kárpátaljai az ukrán mint államnyelv oktatása körül Kárpátalján jellemző problémák miatt erősen releváns. *Beregszászi Anikó és Dudics-Lakatos Katalin* közös tanulmánya egy frissen megjelent kárpátaljai magyar nyelv tankönyv példáján át mutatja be, hogyan torpant meg a 2000-es évek elején a kárpátaljai magyar anyanyelvi nevelés terén elindult tantárgy-pedagógiai és nyelvszemléleti reform. A tematikai egységet *Márku Anitának* a magyar mint nem anyanyelv, hanem mint (második) idegen nyelv oktatása területén Kárpátalján jellemző problémákat foglalja össze abban a reményben, hogy a helyzet javítható.

A *Nyelv, politika és társadalom* blokkban négy tanulmány olvasható. *Brenzovics László*, Ukrajna Legfelsőbb Tanácsának jelenlegi és *Tóth Mihály* a kijevi parlament egykori képviselőjének közös ukrán nyelvű tanulmánya arra hívja fel a figyelmet, milyen veszélyeket hordoz magában a kijevi törvényhozás által 2018 októberében első olvasatban már megszavazott államnyelvi törvény. *Csernicskó István* írása azt mutatja be, hogy egyes tudósok – sutba vágva a tudományetikai és kutatás-módszertani alapelveket – önként és dalolva válnak politikai érdekek kiszolgálóivá és hirdetőivé, s mindez a tudományt, a kutatás szabadságát és a kutatók hitelességét alapjaiban veszélyezteti. *Lechner Ilona* tanulmánya kognitív nyelvészeti, kognitív pragmatikai szemszögből vizsgálja meg az erkölcs fogalmát politikai kontextusban. A szerző a témával kapcsolatos szakirodalmi áttekintést követően kárpátaljai magyar hírportálokon megjelent politikai témájú újságcikkek szövegét elemzi azzal a céllal, hogy a kontextus szerepét bemutassa a konceptualizációs folyamatban. Az elemzés során arra is keresi a választ, hogy az erkölcs fogalmat másképp értelmezzük-e hétköznapi életünk során, illetve politikáról beszélve, valamint mely kapcsolódó fogalmak jelennek meg erkölcsről az írott szövegekben. *Fedinec Csilla* az önálló adminisztratív egységként éppen száz évvel ezelőtt, 1919-ben létrejött Kárpátalja kultúrtörténetének egy érdekes szegmensébe kalauzolja az olvasót, amikor azt mutatja be írásában, hogyan jelenik meg Kárpátalja a cseh filmekben.

Tanulmánykötetünkben magyar, ukrán és angol nyelvű anyagok egyaránt olvashatók, és a szerzőink között vannak ukrajnai (főként

kárpátaljai), magyarországi és szlovákiai kutatók is. Szándékaink szerint ez is azt jelzi, hogy a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont az együttműködésre, a közös munkára, a különféle szakmai szempontok alapján folyó kutatásokra nyitott szellemi és szakmai műhely.

A szerzők nevében is köszönettel tartozunk a kötet lektorainak, akik korrekt és alapos munkájukkal segítették a tanulmányok szakmai színvonalának növelését.

Abban bízunk, hogy kötetünk nem csak a szűk szakma érdeklődésére tarthat számot, hanem haszonnal forgathatják főiskolai és egyetemi hallatók, és a nyelvészet társadalmi vonatkozásai iránt érdeklődők is.

Beregszász, 2019. február 21.

A szerkesztők

Irodalom

Csernicskó István 2008. A nyelvészek társadalmi felelőssége, avagy: néhány érv az anyanyelvi iskola mellett. *KárpátInfo*. 2008. 07. 28., 5.

Hires-László Kornélia szerk. 2016. *Nyelvhasználat, kétnyelvűség. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból II*. Ungvár: Autdor-Shark

Kontra Miklós 2010. *Hasznos nyelvészet*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.

Labov, William 1982. Objectivity and commitment in linguistic science: The case of the Black English trial in Ann Arbor. *Language in Society* 11: 165–201.

Márku Anita – Hires-László Kornélia szerk. 2015. *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból*. Ungvár: Autdor-Shark.

Márku Anita és Tóth Enikő szerk. 2017. *Többnyelvűség, regionalitás, nyelvoktatás. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból* III. Ungvár, „RIK-U".

Máté Réka – Karmacsi Zoltán szerk. 2018. *Nyelvek és nyelvváltozatok térben és időben. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból IV*. „RIK-U", Ungvár.

I. A NYELVÉSZET MŰHELYEIBŐL

MULTIMODALITÁS ÉS TRANSZLINGVÁLIS GYAKORLATOK A KÁRPÁTALJAI INTERNETEZŐK NYELVHASZNÁLATÁBAN[1]

Márku Anita – Bartha Csilla

Bevezetés

Az internet megjelenésével új nyelvhasználati színterek nyíltak meg, új kommunikációs csatornák alakultak ki. „Mára nemcsak belátható, de a kutatásokból is nyilvánvaló, hogy minden humán interakció alapvető sajátossága a multimodalitás, s hogy az emberek mindenkor a szemiotikai erőforrások (vagy módok) sokféleségéből hoznak létre jelentéseket" (Bartha 2017). A multimodalitást előtérbe helyező kutatások sokáig az „egynyelvű" közösségekre fókuszáltak, míg a „többnyelvű", transzlingvális gyakorlatokkal foglalkozó vizsgálatok nem fordítottak erre figyelmet egészen a kétezres évek első évtizedéig (a multimodális fordulatról lásd Jewitt (2009)2014) (vö. Bartha 2017, lásd még Koike and Blyth ed. 2015, Meissner and Vertovec ed. 2016). A multimodalitás következtében jelentősen megsokszorozódik mindazon szemiotikai eszközök, erőforrások száma, amelyek közül az online társalgások során a nyelvhasználók az aktuális szituációhoz alkalmazkodva válogathatnak. A nethasználók kreatívan „használhatják ki" nyelvi erőforrásaikat (vö. Pachné 2017), váltogathatják azok használatát: legyen szó nyelvekről, nyelvváltozatokról, regiszterekről, képekről, emotikonokról stb. Ezek a váltások és választások nemcsak a nyelvi kompetencia függvényében történnek, hanem a multimodalitás, különösen a vizualitás megerősödésével a nyelvváltozatok, nyelvek és egyéb szemiotikai eszközök, tehát nyelvi erőforrások közötti vált(ogat)ásokban a résztvevők arculat- és identitásépítési munkája (vö. Androutsopoulos 2006 a,b) is fokozottabban tetten érhető (vö. pl. Leppänen – Peuronen 2012, Bartha–Márku–Pachné-Heltai 2016, Pachné 2017).

A kárpátaljai magyar közösségben végzett eddigi kétnyelvűségi, szociolingvisztikai kutatások (például Csernicskó szerk. 2003, Csernicskó 1998, Csernicskó szerk. 2010) szerint a kárpátaljai magyarok (alap)nyelvváltozatának egy kontaktusváltozatot tekinthetünk, amit a közösség tagjai *„po zákárpátszki"*-ként, kárpátaljai

[1] A TANULMÁNY AZ EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTÉRIUMA ÚNKP-17-4 KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT.

nyelvjárásként azonosítanak (Márku 2013). Ennek a nyelvváltozatnak szerves részét képezik az olyan kétnyelvűségi jelenségek, mint a lexikai kölcsönzések, a fordítási interferencia és a kódváltás, azonban az egyes beszélők nyelvhasználatában nem mindegyik jelenség, s nem egyforma gyakorisággal jelentkezik.

A digitális nyelvhasználat szociolingvisztikai megközelítése, különös tekintettel a többnyelvű közösségek vizsgálatára, a magyar nyelvű szakirodalomban kevéssé van jelen (vö. Márku–Bartha 2015).

Internetes nyelvészeti kutatások Kárpátalján

2013-ban az MTA Posztdoktori Kutatói Programjában, az MTA NYI, Többnyelvűségi Kutatóközpontjában Bartha Csilla szakmai témavezetésével indult az a tervezett kutatási program, mely célul tűzte ki a kárpátaljai internetes nyelvhasználat jelenségeinek, a multimodális nyelvi gyakorlatok, és új identitásfaktorok feltérképezését (az eredményekről lásd: Márku 2016, 2017a,b,c; 2018 a,b,c, Bartha-Márku 2016, Márku-Bartha 2015). Ennek folytatása volt 2017-ben az ÚNKP kereteiben végzett projekt: *Kárpátaljai magyarul a virtuális térben: többnyelvűség és multimodalitás (és a kisebbségi nyelvi közösség megmaradásának esélyei)*. A kutatási program *célja* az volt, hogy választ kapjunk a következő kérdésekre az alábbi témák mentén:

- a kárpátaljai magyar közösség nyelvhasználatának vizsgálata a virtuális térben: nyelvválasztás, nyelvi variabilitás és kontaktusjelenségek; kreatív nyelvhasználat; újbeszélők (new speakers) a kárpátaljai magyar (virtuális) közösségben.
    - a nyelvek megjelenése a virtuális térben; a digitális nyelvi tájkép
    - nyelvválasztás az online fórumokon
    - a kontaktusjelenségek funkciói a közösségi fórumokon megjelenő diskurzusokban;
    - a nyelvi kreativitás, a kreatív nyelvhasználat jó példái
    - multimodalitás: pl. kép-szövegek, mémek;
- Az identitás és a digitális identitás mibenléte
    - a közösségépítés nyelvi vonatkozásai; új gyakorlóközösségek az online térben
    - a digitális én és a digitális identitás kérdései

A kutatási módszerekről

Többféle módszer kombinálásával végeztük a kutatást a kárpátaljai magyar közösség internetes nyelvhasználatáról:

- 2017 őszén (online)kérdőíves felmérést végeztünk a beregszászi Felsőfokú Szakintézet, valamint a II. RFKMF hallgatói körében az internetes nyelvhasználati szokások, az online tudatosság, a

digitális identitás kérdéseiről. A kérdőív 50 fő kérdést tartalmazott (és több alkérdést). Összesen 126 adatközlő töltötte ki.

- 2018 tavaszán fókuszcsoportos beszélgetést rögzítettünk a IV. évf. magyar szakos főiskolásokkal – 90 perc időtartamú hangfelvétel készült el.
- 2013-tól folyik a korpuszgyűjtés résztvevő megfigyelés módszerével (Milroy-Milroy 1985). Eddig mintegy 500 megnyilatkozást, kép-szöveget tartalmazó korpuszt gyűjtöttünk a többnyelvűség, a nyelvi kreativitás, a multimodális nyelvi gyakorlatok vizsgálatára; (részben a korábbi MTA posztdoktori kutatás keretében).

A gyűjtött anyag hasznosíthatósága:

(1) A gyűjtött elektronikus korpusz további kutatásokhoz használható, az adatok további elemzésekre is alkalmasak. Mint például: (a) kétnyelvűségi kutatásokhoz (b) internetes nyelvészeti kutatásokhoz; (c) anyanyelvi és idegennyelv-oktatási segédeszközök, tananyagok fejlesztéséhez háttéranyagként.

(2) Az elemzett részadatokat feldolgozó tanulmányok (a) az internetes nyelvészeti és többnyelvűségi kutatások szempontjából új elméleti-módszertani tanulsággal szolgálnak; (b) az identitáskutatás pedig hasznos tudnivalókat és hiányosságokat tár fel pl. pedagógusok számára az online tudatosságról, online biztonságról is;

A vizsgálat tehát részben alapkutatás, részben pedig a mindennapokban is *hasznosítható* alkalmazott nyelvészeti projekt, mely további kutatási kérdéseket vet fel, az online kérdőíves adatbázis, valamint az internetes diskurzusokat, kép-szövegeket tartalmazó korpusz pedig részletesebb, többrétű elemzési lehetőséget rejt.

A *kutatás eredményei* reményeink szerint hozzájárulnak, hogy átfogóbb képet kapjunk a kárpátaljai magyar kisebbség nyelvhasználatának sajátosságairól a virtuális térben, a kisebbségi többnyelvűség fenntarthatóságáról, valamint a kárpátaljai fiatalok identitástudatának újabb szegmenséről, az eddig alig kutatott digitális identitásról is megtudhattunk hasznos információkat.

Tekintettel a többféle módszerrel végzett kutatás összetettségére, valamint a gyűjtött korpusz nagyságára, az eredmények részletes elemzésére itt nincs mód, ezért ebben a tanulmányban csak a nyelvi variabilitást és kontaktusjelenségek, valamint a kreatív nyelvhasználat mibenlétét és mikéntjét, és a multimodalitás megnyilvánulásának egyik módját vizsgáljuk, kép-szövegek, mémek elemzésén keresztül. A tanulmányban az internetes nyelvhasználati korpuszból válogattunk adatokat, az online kérdőíves és fókuszcsoportos beszélgetés adataira nem térünk ki itt.

Nyelvi kreativitás, transzlingválás, a nyelvi erőforrások „kihasználása”

A transzlingválás terminus a translanguaging fordítása (García–Kleyn 2016 és García et al. 2017 alapján Heltai 2017[2]): nyelvekhez nem kötött, nyelveken átívelő kommunikáció. A beszélés alapegységének nem a nyelvet tekintik, hanem a beszélő repertoárját. Garcia szerint (García 2014: 149) a nyelvek nem struktúrák, hanem legalább két ember között megvalósuló cselekvési módok, melyek nem függetleníthetők az embert körülvevő szociális tértől. A beszélők a kommunikatív lehetőségek maximalizálása érdekében különböző nyelvi erőforrásokat használnak. A beszélők által használt nyelvi erőforrások alkotják a beszélő nyelvi repertoárját, mely egyetlen dinamikus komplexitás (García-Kleyn 2016: 24-26, vö. még Heltai 2017[3]).

Tehát amikor a beszélő több nyelv forrásaiból merítve „lingvál” vagy „nyelvít”, akkor transzlingvál. A transzlingválás tehát a két- vagy többnyelvűnek nevezett emberek beszédmódjaira utaló fogalom. Ebben a perspektívában a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatára is jellemző többnyelvűségi jelenségekre mint multilingvális vagy multilingvis nyelvi gyakorlatokra, a kódváltásra is mint transzlingválásra tekintünk a továbbiakban.

Az eddigi kárpátaljai nyelvhasználati kutatások szintén hasonló aspektusból, de a szakirodalomban kanonizált terminusokat használva tekintett eddig a többnyelvű nyelvi gyakorlatokra: a kódváltásokat főleg szociolingvisztikai-pragmatikai szempontból, a kommunikációs cél és funkció, valamint a kontextus és a beszélő nyelvi hátterét figyelembe véve értelmeztük. Ezen kutatások alapján a kódváltások funkciója a beszélt nyelvben leginkább az idézés, valamint a kommunikációs szituáció (valamelyik elemének) megváltozása vált ki kódváltásokat. Az írott nyelvben, szépirodalomban pedig főleg stíluseszközként, idézésként élnek a szerzők ezekkel a nyelvi gyakorlatokkal.

A kárpátaljai magyar internetezők megnyilatkozásaikban a beszélt nyelvhez hasonlóan természetes módon használnak kölcsönzéseket, kódváltásokat, transzlingvális nyelvi gyakorlatokkal élnek, kreatívan felhasználják, „*kihasználják*” két- három, többnyelvű kódkészletüket (bővebben lásd: Bartha-Márku 2016, Márku 2017a,b,c).

Az internetes kommunikációban leginkább a metaforikus okokból bekövetkező kódváltásokat találhatunk, vagyis a transzlingvális

---

[2] Heltai János Imre: Transzlingváló kiskáté pedagógusoknak. http://translangedu.hu/wp-content/uploads/2017/10/Transzlingv.pdf; [Letöltve: 2018. 12.11.]

[3] Heltai János Imre és mtsai 2017. PÁL SZÁKO TETŐVO SÁJ DIKHEN O KHÁM Transzlingvális osztálytermi kommunikáció és hatékony tanulásszervezés Tiszavasváriban [Letöltve: 2018. 12.15.] https://translangedu.hu/kulcsfogalmak/;

nyelvi gyakorlatok gyakran olyan szójátékok, nyelvi játékok, amelyek egy rejtettebb jelentésmezőt is tartalmaznak; a humor forrását azok értik meg, akik ismerik és értik a helyi nyelvhasználatot és/vagy követik az aktuálpolitikai és közéleti eseményeket.

A diskurzusokban és a kép-szövegekben, mémekben megjelenő kétnyelvűségi jelenségek vagy transzlingvális nyelvi gyakorlatok tehát:

- legtöbb esetben **szándékoltan** jelennek meg
- gyakran **a csoporthoz tartozás kifejezőeszközei**,
- a kevert „on- és offline" térben, a közösségi (etnikai, lokális) identitásmarkerként is funkcionálnak,
- a *„po zákárpátszki"*-ság[4], a *„po násomu"*-ság kifejezőjeként funkcionálnak,
- valamint a nyelvi humor, kreativitás kifejezői.

1.kép-szöveg. Írásban jelentkező transzlingválás (*Bár-Бár*)

(Forrás: facebook.com)

A transzlingválás nem csak élőbeszédben, hanem írásban is jelentkezhet. Érdekes és látványos példái ennek a cirill és latin/magyar betűs írásmód keveréséből (1. kép-szöveg *Бár*, cirill Б-vel), vagy az egyik nyelven született vizuális íráskép más nyelven való értelmezéséből adódó nyelvi játék.

[4] po zákárpátszki – kárpátaljai módra, kárpátaljaiul, kárpátaljaiság; po násomu – a mi nyelvünkön, mi szerintünk, a mi módunkon

2. kép-szöveg. *Répa (*cirill *Pina (Ripa)),* sárgarépa (*murok*=nyelvjárási elem) – nyelvi játék a cirill és latin betűs írásmóddal

(Forrás: facebook.com)

3. kép. *Avtómosó=autómosó*

(Forrás: facebook.com)

A 3. példában (*avtómosó*) a kétnyelvű hirdetésen jelentkező interferencia egyrészt a kiejtésbeli hasonlóságnak, másrészt a magyar *u-v* betűkép hasonlóságának lehet a következménye.
Az sem ritka jelenség, hogy az ukrán alapnyelvű szövegben cirillre átírt magyar megnevezés, kifejezés jelenik meg jelentésbeli fordítás nélkül.

4. kép. Magyar szöveg ukrán betűkkel: *Февут (Fevut= Fő út)*
(perevodcsik=fordító, tolmács)
(Kép forrása: facebook.com/Dógok pozákárpátszki oldal)

Pachné Heltai Borbála a geresdlaki többnyelvűséget (német-magyar-finn) kutatva arra a megállapításra jutott, hogy az új nyelvi kontextus (nem csak a fizikai térben, hanem a digitális térben is) új nyelvi gyakorlatokat alakít ki, a nyelvváltozatok új funkciókat tölthetnek be a nyelvhasználók értelmezési keretétől függően – például adott nyelvváltozat használata autentikussá tehet egy kulturális programot. Ezért a geresdlaki Gőzgombóc Fesztiválon például a helyi nyelvváltozatok, illetve a településre jellemző sokszínű nyelvi gyakorlatok szimbolikusan is a fesztivál hozzáadott értékévé válnak, hozzájárulva az egyediség megteremtéséhez (Pachné 2018 a,b).

Hasonló megfontolásból, az autentikusság, a hitelesség megteremtésért, valamint a hágón túlról érkező (benti) oroszajkú, és ukrán turisták elcsábításáért nagyon sok kárpátaljai étlapon szerepel hagyományos magyar étel megnevezése fonetikus átírással, cirill betűkkel. Ilyen például az alábbi étlapokon látható: *Laci pecsenye (Лоці печенє), cigánypecsenye (Цігань печенє) csirkeaprikás (Чірке попрікаш), Erős Pista (Ерош пішта), bográcsgulyás (Бограч), halászlé (Халаслі)*.

5. Egynyelvűnek látszó étlapok Kárpátalján
(forrás: facebook.com)

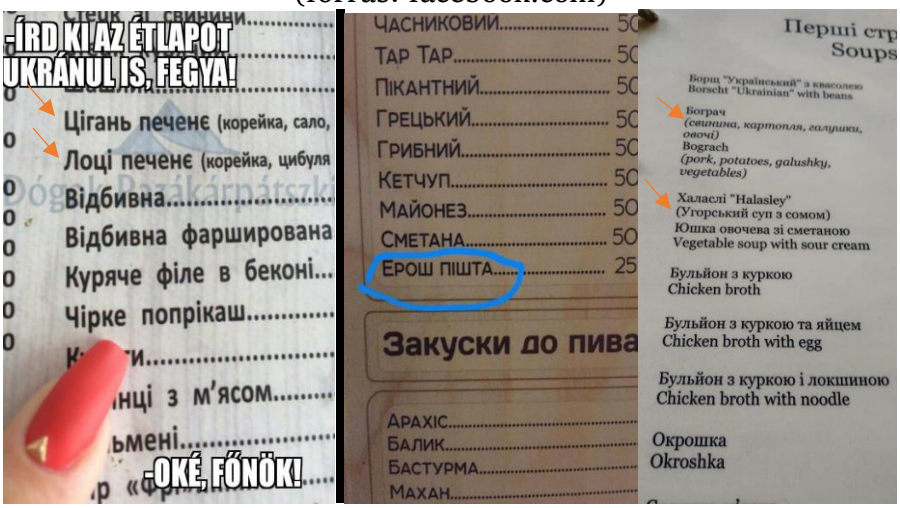

Kép-szövegek, mémek

A netes kommunikáció egyik fő jellemzője, hogy multimediális: a szöveg mellett vagy helyett megjelennek a képek, videók, animációk. „Az írott szöveg egyre inkább a kép, a látvány kiszolgálója, ami leginkább a közösségi oldalakon (pl. Facebook, Twitter), web kettes szolgáltatásokon (pl. blogok, YouTube, Vimeo, Videa, Facebook), azonnali üzenetküldő szolgáltatásokon (pl. Viber, Facebook Messenger) érhető tetten. Ha pedig a mondanivalót kiegészíti a képiség, vagy épp a látványé a főszerep, akkor az írott szövegek is szükségszerűen módosulnak, például egyszerűbbé, összefogottabbá, rövidebbé válnak, telítődnek deiktikus (az írott szövegen kívüli képi tartalomra utaló) elemekkel. Megtanulnak az aktív felhasználók képre/képhez szöveget írni. Ennek talán a Facebookon erőteljesen terjedő képes-szöveges mémek a legjobb példái (Bódi 2015)”.

Az internetes mémek „a 21. századi hálózati kultúra egyik legegyedibb és legújszerűbb jelenségcsoportját” (Pölcz 2016) alkotják; olyan populáris kommunikációs egységek, amelyek alkalmasak arra, hogy a hétköznapi internetfelhasználót – különösen a Facebook-olvasót – napi szinten szórakoztassák, felháborítsák vagy éppen megrendítsék (beszédaktusok) (vö. Istók 2018: 129).

A korpuszba olyan kép-szövegek és mémek kerülhettek be, amelyek:

1) többnyelvűségi jelenségeket, főleg kölcsönzéseket tartalmaznak, vagy
2) jellegzetes kárpátaljai témát, közéleti eseményt, szereplőt jelenítenek meg.

Az alábbi példákban egy vagy több kölcsönelem jelenik meg, és gyakran pont ezek jelen szituációban való használata a humor forrása is. A kárpátaljai magyar internethasználók által generált és terjesztett mémekről, amelyek multilingvis erőforrásokat jelenítenek meg, általában elmondható, hogy kárpátaljai magyaroknak szólnak, a csoporthoz tartozás, a kárpátaljaiság, az identitás markerei.

6. Kép-szöveg. *Misálka = betonkeverő*
(Kép forrása: *Dógok pozákárpátszki* facebook-oldal)

7. Kép-szöveg. *Roszkladuska= összecsukható ágy, nyugágy, vendégágy*
(Kép forrása: *Dógok pozákárpátszki* facebook-oldal)

8. Kép-szöveg. *Plyanka=műanyag képernyővédő; ekrán=képernyő; krészálódás=karcolódás*
(Kép forrása: *Dógok pozákárpátszki* facebook-oldal)

A specifikusan kárpátaljai mémek valamilyen tipikus/gyakori vagy éppen specifikus/ritka, csak a helyi közösséghez köthető témát jelenítenek meg. Az ilyen kárpátaljai kép-szövegek funkciója egyrészt a szórakoztatás, a humor kifejezése, másrészt pedig az azonnali és gyors vélemény-nyilvánítás. A mémek – a társadalmi, politikai, gazdasági élet történéseire reflektáló kritika, tiltakozás kinyilvánításának vizuális eszközei. Több szempontú elemzés lehetséges: például a nyelvi tájkép részeként, vagy a nyelvi ideológiák mentén is (lásd. Márku 2018 a, b, c; Kész–Márku 2018). Az alábbiakban néhány példa látható, melyek a közéleti eseményekre, sokakat érintő problémákra reflektálnak.

9. Kép-szövegek. *Nárusál=izgul, pánikol; pavarat= irányjelző; stráfol=pénzbüntetést kiszab*
(Kép forrása: *Dógok pozákárpátszki* facebook-oldal)

10. Kép-szövegek. *Szmenaváltás=műszakváltás* (a határátkelőhelyen)

(Képek forrása: *Dógok pozákárpátszki* facebook-oldal)

11. Közéleti, politikai eseményekre reflektáló mémek. *Povesztka (paveszka)* =behívó sorkatonai szolgálatra

(Képek forrása: *Dógok pozákárpátszki* facebook-oldal)

12. Mémek a kárpátaljai utak állapotáról. (*Paddamvédő= fából ácsolt aljzat; siblyanka=törmelék; szolyárka=gázolaj; deputát=népképviselő; stukaturka=ház vakolata)*

(Képek forrása: *Dógok pozákárpátszki* facebook-oldal)

13. Mémek a kárpátaljai utak állapotáról
(forrás: facebook.com)

Következtetések

A kutatási program eredményei azt mutatják, hogy a kárpátaljai magyar közösség a multimodális, online kommunikációjában is preferálja saját kisebbségi anyanyelvét, bátran használja többnyelvű nyelvi erőforrásait transzlingvális gyakorlatokat hozva létre, és ezeket tudatosan használja ki a csoporthoz tartozás, a nyelvi kreativitás eszközeiként. Ehhez a kutatáshoz hasonló, a többnyelvű és multimodális, különböző kompetenciájú és nyelvideológiai hátterű régi és „új beszélőknek" (O'Rourke–Pujolar–Ramallo 2015) együttesen teret adó komplexitás különféle aspektusait vizsgáló eddigi empirikus kutatások eredményei egyértelművé teszik: *a kisebbségi nyelvi közösségek fennmaradásában, megerősödésében, a stabil mindennapi többnyelvűség fenntarthatóságában a virtuális tér kiemelt szerepet játszik, nem csupán mint az informális interakciók hálózatának közege, hanem a multilingvis és multimodális tudásszerzés egyre kiemeltebbé váló tanulási kontextusa is* (erről lásd még Bartha 2017, Hámori 2017). Ahhoz azonban, hogy minderre kisebbségi közegben is valóban hatékony és támogató stratégiák születhessenek, a mostanihoz hasonló, további célzott és összehasonlító empirikus kutatásokra, valamint gyökeres szemléletváltásra van szükség a tudomány, az oktatás, a nyelv(oktatás)politika számos területén (vö. Bartha 2017, García – Flores 2012).

Irodalom:

Androutsopoulos, Janis 2006a. Introduction: Sociolinguistics and computer-mediated communication. *Journal of Sociolinguistics, 10*(4), 419-438.

Androutsopoulos, Jannis 2006b Multilingualism, diaspora, and the Internet: Codes and identities on German-based diaspora websites. *Journal of Sociolinguistics* 10/4, 2006: 520–547.

Bartha Csilla 2017. Multimodális szemiotikai repertoárok, ideológiai többszólamúság és reflexivitás: A vizuális nyelvek kritikai nyelv(észet)i

tájképe. Plenáris előadás. Absztrakt. In: *Nyelvi tájkép, nyelvi sokszínűség. Műhelykonferencia, 2017. szeptember 22-23. Sapientia EMTE, Csíkszereda.*

Bartha Csilla, Márku Anita 2016. Kreatív nyelvhasználat: a kárpátaljai magyarok digitális kommunikációjának néhány példája In: Hires-László Kornélia (szerk.). *Nyelvhasználat, kétnyelvűség: Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból II.* 232 p. Ungvár: Autdor-Shark, 2016. pp. 61-77.

Bartha Csilla, Márku Anita, Pachné Heltai Borbála 2016 Többnyelvű nyelvhasználat identitásépítő gyakorlatai digitális diskurzusokban. In: *Élőnyelvi kutatások és a dialektológia. 19. Élőnyelvi konferencia, Absztraktfüzet.* Sapientia EMTE, Marosvásárhelyi Kar. 31–32.

Bódi Zoltán 2015. Az internetes nyelvváltozatokról. *e-nyelv.hu magazin*. 2015/3. http://e-nyelvmagazin.hu/szerzo/?sz=88 (2015.11.11)

Coulmas, Florian 2018. An Introduction to Multilingualism. Language in a Changing World. Oxford, University Press, 320 pp.

Crystal, David 2001/2004. *Language and the Internet.* Cambrige University Press

Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján).* Budapest: Osiris.

Csernicskó István szerk. 2010. *Megtart a szó. Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai nyelvhasználatról.* Beregszász.

Csernicskó István szerk. 2003. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Ungvár: PoliPrint Kft.

Cunliffe, Daniel 2007. Minority Languages and the Internet: New Threats, New Opportunities. In: Cormack, Mike – Hourigan, Niamh szerk.*, Minority Language Media. Concepts, Critiques and Case Studies*. Clevedon: Multilingual Matters.133–150.

García, Ofelia – Flores, Nelson 2012. Multilingual pedagogies. In: Martin-Jones, Marilyn – Blackledge, Adrian – Creese, Angela (ed.) The Routledge Handbook of Multilingualism. New York: Routledge. 232–246.

García, Ofelia – Johnson, Susana Ibarra – Seltzer, Kate 2017. *The translanguaging Classroom. Leveraging Students Bilingualism for Learning*. Caslon, Philadelphia.

García, Ofelia – Kleyn, Tatyana 2016. *Translanguaging with Multilingual Students: Learning from Classroom Moments*. Routledge, New York.

Hámori Ágnes 2017. Egy orális kultúra vizualitása: cigány nyelvhasználat, írások és képek a Facebook virtuális terében. Tudományos előadás. Absztrakt. In: *Nyelvi tájkép, nyelvi sokszínűség. Műhelykonferencia, 2017. szeptember 22-23. Sapientia EMTE, Csíkszereda.*

Heltai János Imre 2017. Transzlingváló kiskáté pedagógusoknak. http://translangedu.hu/wp-content/uploads/2017/10/Transzlingv.pdf; [Letöltve: 2018. 12.11.]

Heltai János Imre és mtsai 2017. PÁL SZÁKO TETŐVO SÁJ DIKHEN O KHÁM Transzlingvális osztálytermi kommunikáció és hatékony tanulásszervezés Tiszavasváriban. https://translangedu.hu/kulcsfogalmak/; [Letöltve: 2019. 02.05.]

Istók Béla 2018. Humoros vagy sértő? Az internetes mémek elmélete és gyakorlata. *Századvég*, 87. sz. (Humor). 127–153.

Jewitt, Carey (2009)2014. The Routledge Handbook of Multimodal Analysis. Abingdon, Oxon; Milton Park, Oxfordshire: Routledge.

Kész Réka – Márku Anita 2018. Párhuzamok a feliratos falvédők és az internetes mémek között. In: Máté Réka – Karmacsi Zoltán szerk. *Nyelvek és nyelvváltozatok térben és időben. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból IV.* „RIK-U", Ungvár: 2018. 94–118. old.

Koike, Dale A. and Carl S. Blyth ed. 2015. *Dialogue in Multilingual and Multimodal Communities.* Dialogue Studies (DS), John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia. 314 pp.

Leppänen, Sirpa – Peuronen, Saija 2012 Multilingualism on the internet. In: Martin-Jones, Martin – Blackledge, Adrian – Creese, Angela szerk., *The Routledge Handbook of Multilingualism*. London and New York: Routledge. 384–402.

Márku Anita 2013. *„Po zákárpátszki" Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar közösségben*. Ungvár: „Líra" Poligráfcentrum.

Márku Anita 2015. Az internetes nyelvhasználat kutatásának lehetőségei a kárpátaljai magyarok gyakorlóközösségeiben. In: Márku Anita–Hires-László Kornélia szerk. *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból.* Ungvár, Autdor-Shark: 71–89.

Márku Anita 2016. A kárpátaljai magyarok internetes nyelvhasználata: nyelvi kontaktus, identitás és kreativitás. In: Bartha Csilla (szerk.) *Általános Nyelvészeti Tanulmányok 28.*: A többnyelvűség dimenziói: terek, kontextusok, kutatási távlatok. 372 p. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2016. pp. 129–146.

Márku Anita 2017a. A kárpátaljai magyarok internetes nyelvhasználata: identitás és digitális identitás. In: Márku Anita és Tóth Enikő szerk. *Többnyelvűség, regionalitás, nyelvoktatás.* Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból III. 137–153 pp.

Márku Anita 2017b. Nyelvi kreativitás és többnyelvűség a kárpátaljai magyarok internetes nyelvhasználatában. In: Koutny Ilona at all ed. *A hungarológia ma: nyelvészet, kultúra és oktatás. Hungarologia dzisiaj: jezykoznawstwo, kultúra i dydaktyka.* UAM, Filologia Węgierska na Poznan, Lengyelország. 2017. 161–173. old.

Márku Anita 2018a. Kontaktusjelenségek a kárpátaljai magyarok internetes nyelvhasználatában. In: *Acta Hungarica* XXIII. évf., 2018., Ungvár, 204–215.

Márku Anita 2018b. Transcarpathian Hungarians as new speakers in the social network. In: Máté Réka – Karmacsi Zoltán szerk. *Nyelvek és nyelvváltozatok térben és időben. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból IV.* „RIK-U", Ungvár: 2018. 86–94. old.

Márku Anita 2018c. Kárpátaljai magyarul a mémek világában. Dégi Zsuzsanna, Tankó Enikő, Tódor Erika-Mária (szerk.): *Nyelvi tájkép, nyelvi sokszínűség I-II*. Sapientia EMTE Csíkszeredai Karának Humántudományok Tanszéke, valamint az MTA Nyelvtudományi Intézete szervezésében. Konferenciakötet. Csíkszereda.

Márku, Anita 2017c. *Hungarian minority in Ukraine, as new speakers in the social network*. Poster. XVI. ICML Conference URL: 16th International Conference on Minority Languages & 34th Summer School of Applied Language Studies). Finnland, Jyväskylä, 28–31 August 2017.

Márku, Anita and Bartha, Csilla 2015. Researching the internet language use as a modern trend in applied linguistics. In: ed. by Ilona Huszti and Ilona Lechner: *Modern trends in foreign language teaching and applied linguistics.* Proceeding of the international conference 'Modern trends in foreign language teaching and applied linguistics in the twenty-first century: Meeting the challenges', 11-12 April, 2014). Beregszász/Berehovo 2015. 156–168.

Meissner, Fran and Vertovec, Steven ed. 2016. *Comparing Super-Diversity*. Ethnic and Racial Studies. Routledge, London and New York, 125 pp.

Milroy, James, & Milroy, Lesley 1985. Linguistic change, social network and speaker innovation. *Journal of Linguistics,*Volume 21/Issue 02, 339-384.

O'Rourke et al. 2015. New speakers of minority languages: the challenging opportunity-Foreword. *International Journal of the Sociology of Language*. Volume 2015, Issue 231, Pages 1–20.

O'Rourke, B, Pujolar, J & Ramallo, F. 2015. 'New speakers of minority languages: the challenging opportunity - Foreword'. *International Journal of the Sociology of Language*, no. 231.

Osterroth, Andreas 2015 *Das Internet-Meme als Sprache-Bild-Text. IMAGE*, Ausgabe 22, 07/2015 URL: http://www.gib.uni-tuebingen.de/own/journal.pdf; [Letöltve: 2017. augusztus 15.]

Pachné Heltai Borbála 2017. "*Nyelvcsere és szezonális migráció egy többnyelvű magyarországi közösségben: Nyelvi gyakorlatok, ideológiák és kommodifikáció társadalmi folyamatok nexusában"*. PhD Értekezés. Kézirat. ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori iskola.

Pachné Heltai Borbála 2018a. When Hungarian and Finnish Meet a Local German Variety: New Everyday Linguistic Practices in a Settlement of Southern Hungary In: Kovács, Magdolna; Ulriikka, Puura; Outi, Tánczos (szerk.) Multilingual Practices in Finno-Ugric Communities. Helsinki, Finnország: Finno-Ugrian Society, University of Helsinki Finno-Ugric Language Section, (2018) pp. 231-262., 32 p.

Pachné Heltai Borbála 2018b. Kommodifikáció, médiadiskurzus, kódváltás: Egy rádióműsor többnyelvű társalgásrészleteinek elemzése In: Csepregi, Márta; Salánki, Zsuzsa -A többnyelvűség dinamikája : A többnyelvűség megnyilvánulásai finnugor nyelvű közösségekben, Budapest, Magyarország : ELTE BTK Finnugor Tanszék, Numi-Tórem Finnugor Alapítvány, (2018) pp. 115-136., 22 p.

Pölcz Róbert 2016 Internetes mémek, vírusok, (poszt?)memetika – rövid kutatástörténeti bevezető. *Apertúra*, 2016. ősz. http://uj.apertura.hu/2016/osz/polcz-internetes-memek-virusok-posztmemetika-rovid-kutatastorteneti-bevezeto/; [2017. július 15.]

Vertovec, Steven 2007. Super-diversity and its implications. *Ethnic and Racial Studies,* 30, 1024-1054.

VESZÉLYEZTETETT NYELVEK A DIGITÁLIS KORBAN: A DIGITÁLIS NYELVHASZNÁLAT TÁMOGATÁSA ÉS KUTATÁSA

Fenyvesi Anna

1. Bevezetés

A nyelvek veszélyeztetettségének (és az ebből következő nyelvi revitalizáció szükségének) a kérdése a nyelvészeti közgondolkodásban az 1990-es évek eleje óta van jelen. Ma már köztudott tény, hogy a világ nyelveinek jó része súlyosan veszélyeztetett, a világ nyelvi diverzitása eltűnőben, és hogy nyelvi revitalizációs tevékenységek széles skálájára van szükség ahhoz, hogy ezeknek a folyamatoknak ellenében történjen változás. Ugyanezen idő alatt terjedtek el a személyi számítógépek és a digitális technológia más új eszközei, amelyek gyökeresen megváltoztatták a kommunikációt és nyelvhasználatunkat.

Jelen tanulmány azt vizsgálja, hogy a nyelvi veszélyeztetettség, a kisebbségi nyelvű nyelvhasználat és a digitális technológia által közvetített nyelvhasználat mely pontokon találkozik, és ezeken a metszéspontokon milyen új feladatok körvonalazódnak a kétnyelvű, kisebbségi, és veszélyeztetett nyelven való nyelvhasználat kérdéseivel foglalkozó nyelvészek számára.

2. A nyelvek veszélyeztetettsége

Az első alkalom, hogy a nyelvek veszélyeztetettségének kérdésével átfogóan (és a témára ezzel a kifejezéssel utalva) a Linguistic Society of America 1991-es „Veszélyeztetett nyelvek szimpóziuma" foglalkozott, melynek előadásait a *Language* c. folyóirat 1992 márciusi száma közölte.

A számban Krauss (1992) közölt aggasztó statisztikát az egyes országokban és kontinenseken beszélt azon őshonos kisebbségi nyelvekről, amelyeket még mindig anyanyelvükként sajátítanak el gyerekek, a világ „biztos" nyelveinek viszonylag alacsony számáról, és arról a sokkoló predikcióról, hogy a 21. század folyamán a világon beszélt 6000 nyelv 90%-a ki fog halni. Ezek a számok mára jól ismertté váltak nyelvészek körében, bár e körön kívül több mint két évtizeddel később is kevéssé ismertek. Krauss tanulmánya és a *Language*-ben megjelent többi cikk körvonalazta a nyelvészeti munka programját, amelynek elvégzése szükséges ennek a közeledő vesztességnek az ismeretében a veszélyeztetett nyelvek dokumentálása és

lehetséges megőrzése, valamint az ehhez kapcsolódó aktivizmus (pl. monitoring, lobbizás, és nyilvánosság szerzése) terén.

Az elmúlt negyedszázad során ez a felhívás erős szakmai reakciót váltott ki minden téren: a veszélyeztetett nyelvekkel való törődésre ösztöndíjak, pályázatok, és egyéb lehetőségek nyíltak meg, s nyelvészek és tanárok egyre növekvő száma kezdett el dolgozni ezen a téren, a témával és magukkal a veszélyeztetett nyelvekkel foglalkozó esettanulmányok és könyvek gombamód szaporodtak, és általában megnőtt a veszélyeztetett nyelvek és közösségeik helyzetének ismerete.

A nyelvi veszélyezetetettségről való tudásunk megnövekedésének egyik fontos folyománya, hogy a nyelvek veszélyeztetettségi szintjének megállapítására több osztályozási rendszer is született, amelyek a nyelvek vitalitását és veszélyeztetettségét mérik. Segítségükkel katalogizálni és kategorizálni lehet e nyelvek helyzetét, a helyzetek jellemzőinek listájával jobban áttekinteni, hogy melyik fajta helyzetben ill. kategóriában lévő nyelv esetében mire van szükség – vö. Fishman "Fokozatos Generációk-közötti Diszlokációs Skáláját" (Graded Intergenerational Dislocation Scale, vagy GIDS; Fishman 1991 and 2004), annak későbbi kiegészítését Lewis és Simons (2010) által kibővített skálává (EGIDS, azaz Extended GIDS), az UNESCO által 2003-ban publikált „A nyelvi vitalitás és veszélyeztetettség mérésére kidolgozott módszertana" (*Methodology for assessing language vitality and endangerment)*, amelyet nemzetközileg elismert tudósok és szakértők hoztak létre, valamint az időszakonként frissített „Veszélyeztetett nyelvek atlasza" (*Atlas of languages in danger*; UNESCO 2010). (Az, hogy az UNESCO felvállalta nyelvi helyzetek óriási számának adatainak aprólékos kiértékelését és kiadását, azt jelzi – legalábbis a politika szintjén –, hogy az ENSZ és szervezetei elkötelezettek a nyelvi veszélyeztetettséggel kapcsolatos kérdésekkel való foglalkozás felé.)

Ami az egyes nyelvi helyzetek részletes felmérését illeti veszélyeztetettség és vitalitás szempontjából, az ELDIA projekt (Spiliopoulou Åkermark et al. 2013) jól kidolgozott eszközt hozott létre: az európai nyelvi vitalitás barométert (European Language Vitality Barometer vagy EuLaViBar), amely egy összetett, kutatók számára szabadon hozzáférhető nyelvészeti és statisztikai eszköztár.

3. Nyelvhasználat a digitális korban

A digitális technológia és eszközök fejlődése az elmúlt három évtizedben a fejlett világban elterjedtté tette a személyi (és hordozható) számítógépet, az internetet, a digitális fényképezőgépet, audio- és videofelvevőket, digitális lejátszókat, és mobiltelefont, valamint a

különféle technológiai hibrideket mint a tabletet és az okostelefont. Ezek meghonosították életünkben a kommunikáció és nyelvhasználat új formáit: az emailt, a webet, a listakezelő programokat, hírcsoportokat, az sms-t, az azonnali üzenetküldő (IM) rendszereket, a blogolást, és VoIP rendszereket (mint pl. a Skype) (Palfrey–Gasser 2008). A 2000-es évek elején a Web 2.0 technológia meghozta a felhasználók által generált internetes tartalmakat, és ezzel a webes tartalmak dinamikus és kollaboratív előállításának módozatait (a wikiket, amelyeknek legszélesebb körben ismert példája a Wikipedia) (Herring 2012).

Az egyes nyelvhasználók szintjén ezek eredménye a digitális hordozók által közvetített nyelvhasználat volumenének megnövekedését hozták – egyes esetekben talán a közvetlen és személyes kommunikáció rovására, de legtöbb esetben a fizikai elérhetőségen kívül található kommunikációs partnerekkel való kapcsolattartás új, mind szóbeli, mind írásbeli módozatai által. Míg a digitálisan közvetített beszélt nyelvhasználat (mobiltelefonon vagy Skype-on keresztül) volumenének növekedése nyilvánvalónak tűnhet, az írott nyelvhasználaté is nőtt: ma többet írunk és olvasunk mint korábban (Baron 2008), bár máshogy – ami szintén belátható, ha belegondolunk, hogy mennyit olvasunk és írunk emailezés, sms-ezés, chatelés, blogolás, és közösségi média használat által, miközben emberi kapcsolatainkat fenntartjuk és ápoljuk, véleményt nyilvánítunk, kérdezünk, személyes élményeinket dokumentáljuk és megosztjuk őket másokkal, vagy éppen gyakorlati tudásunkat osztjuk meg.

A közösségi média használata nagyrészt intenzív nyelvhasználattal jár, hiszen hat fajtájából legalább három (vö. Kaplan–Haenlein 2010) nyelvi alapú: (1) kollaboratív projektek (pl. wikik), (2) blogok és mikroblogok (az utóbbira jó példa a Twitter), és (3) közösségi hálók (mint az USA-beli központú Facebook, az oroszországi VKontakte, vagy a digitális őskor magyar iwiw-je), míg a (4) tartalmak köré szerveződő közösségek (pl. videó megosztó platformok mint a YouTube, vagy fotó megosztó platformok mint a Picasa vagy korábban a Panoramio), (5) virtuális játék világok (mint a World of Warcraft) és (6) virtuális világok (mint a Second Life) elsősorban kép alapúak és nyelvet csak másodlagosan, kiegészítő kommunikációs csatornaként használnak.

Kutatások támasztják alá, hogy a digitális térben folyó nyelvhasználat hatással van az írás- és olvasáskészségekre (Tagg 2015), és ez a hatás pozitív: az új írásbeli (chat, sms stb.) kapcsolattartási lehetőségek hatására megnövekedett az írott nyelvhasználatunk mennyisége és átalakult formája, egy új, informális stílusú, gyakran

soknyelvű (Barton–Lee 2012) írást eredményezve, valamint újfajta olvasási szokásokat, amelyre angolul a „snippet literacy" (azaz kb. „darabos írás-olvasás") kifejezést használják (Baron 2008: 204. A digitális nyelvhasználat nincs erodáló hatással a nyelvtanra (Tagliamonte 2015), és nem „rontja a nyelvet" – legalábbis az ilyen irányú tudományos kutatások szerint nem, csak a szenzációhajhász média szerint (Tagg 2015). A digitális nyelvhasználat új narratív gyakorlatot és diskurzus stílusokat eredményez (Taiwo 2010, Page 2012), és az emotikonok is új eszközeivé váltak az írásbeli nyelvhasználatnak (Tagliamonte–Denis 2008, Dresner–Herring 2010), amelyek segítségével az informális írás olyan plusz expresszív jelentéseket tud hordozni, amelyek kifejezésére korábban nem volt példa.

A két- és többnyelvű kommunikációban (többek között) a digitális nyelvhasználat eredményeképpen megjelent a „translanguaging" jelensége, azaz a többnyelvű gyakorlat „fluid", kreatív és komplex folyamata, amelynek során a nyelvhasználók az általuk és kommunikációs partnerük által ismert nyelvekből merített nyelvi eszközöket (szavakat, kifejezéseket) szabadon használnak egy egységes nyelvi repertoárban (García–Wei 2014, Mazzaferro 2018).

A digitális kor valószínűleg legfeltűnőbb fejleménye a Prensky (2001a és 2001b) után digitális bennszülötteknek nevezett kor- és tapasztalat-alapú populáció (és nem nemzedék, vö. Palfry–Gasser 2008: 14): fiatalok, akik a digitális világban nőttek fel és soha nem éltek olyan háztartásban, ahol ne lett volna számítógép. Ők az életet új módon, digitális eszközök segítségével tapasztalják meg: lételemük az interaktivitás, a multitasking (azaz hogy egyszerre több dologgal foglalkoznak), és alapvetően új módon gondolkodnak és dolgozzák fel az információt mint mások. Egyrészt saját nemzedékükön belül különböznek kevésbé kiváltságos társaiktól, akik a digitális szakadék másik oldalán élnek és akik számára a szélessávú internetes hozzáférés, számítógépes és digitális tudás elérhetetlenek, másrészt különböznek a digitális bevándorlóktól, azaz azoktól a nemzedékektől, akik életük során megtapasztalták a digitális technológia és jelenségek kifejlődését, és akik megtanultak alkalmazkodni megváltozott környezetükhöz, de „megmaradt egy kis akcentusuk" (Prensky 2001a). A digitális bennszülöttek első hulláma a 2000-es évek elején lépett egyetemista korba az USA-ban, s valamivel később a világ más részein.

Nyelvhasználati szempontból a digitális bennszülöttek abban különböznek mindenki mástól, hogy a digitális kommunikáció minden formáját használják (Palfry–Gasser 2008: 2-4), hogy informálódásra (csak) a digitális eszközöket használják (ibid. 6) (sokszor végletesen: „ha nincs fent a neten, nem is létezik"), lételemük a kollaborativitás

(internetes tartalmak létrehozásától kezdve életük egyéb terein, vö. Palfry–Gasser 2008: 111-129), és a digitális eszközöket és kommunikációt aktivizmusra is használják (ibid. 255). Politikai aktivizmusra számos példát találhatunk a világ minden tájáról: egyik legkorábbi ezek közül Barack Obama első, 2008-as elnöki kampánya volt, melynek során fiatalok digitális kommunikációs csatornákat felhasználva buzdítottak az őrá való szavazásra; jól ismert további példa a 2011-es egyiptomi forradalom, vagy, magyar vonatkozásban a 2012/2013 telén zajló budapesti diáktüntetések, amelyeket a résztvevők élőben, a tüntető tömegből közvetítettek, azaz stream-eltek laptoppal. A digitálisan közvetített nyelvi aktivizmusra jó példa (Malykh et al. 2013) az Udmurtiában (Oroszország) az udmurt nyelvi tervezési célú, az Uralistica honlap vezetésével lebonyolított internetes felhívás és szavazás az üzleti élet és a számítástechnika területén használt orosz kölcsönszavak udmurt neologizmusokkal való helyettesítésére az udmurt nyelv használatának védelmében.

4. Nyelvi veszélyeztetettség a digitális korban

Bár a digitális színtéren folytatott nyelvhasználat (pl. sms-ezés, közösségi médiában és fórumokban való kommentelés stb.) nagy része a pillanatnak szól és azonnali, rövidtávú hatás érdekében történik, könnyen belátható, hogy sokkal nagyobb jelentőséget kap, ha a nyelvi veszélyeztetettség (vagy akár általában a kisebbségi nyelvhasználat) tényeit vizsgáljuk a digitalizált (vagy egyszerűen csak digitális) világ kontextusában.

Mivel a kommunikációnak és nyelvhasználatnak egyre növekvő része a digitális színtéren történik, azok a nyelvek, amelyeket használóik nem tudnak digitális eszközök által közvetített módon használni, digitális veszélyeztetettségnek, azaz a digitális színtéren való nemlétnek vannak kitéve. Az is elég valószínű, hogy e digitális veszélyeztetettségnek azok a nyelvek vannak a legjobban kitéve, amelyek egyébként is veszélyeztetettek: gazdasági hátrányban, társadalmilag alárendelt és/vagy kulturálisan elnyomott helyzetben élő őshonos és egyéb kisebbségi nyelvek (utóbbiak közül különösképpen azok, amelyeknek nincs máshol, országukon kívül támogató többségi közösségük).

A digitális nyelvhalál vízióját Kornai András vetítette először előre néhány évvel ezelőtti előadásaiban (pl. Kornai 2012) és nagyhatású cikkében (Kornai 2013), ahol felhívja a figyelmet, hogy a digitális korban a nyelvi veszélyeztetettséget a nyelvhalál hagyományos aspektusainak digitális szférába transzponált nézőpontjából kell felfogni, ahol a funkció, presztízs és kompetencia elvesztése a digitális

funkció, digitális presztízs, és digitális kompetencia elvesztését jelenti: vagyis hogy lehet-e a kérdéses nyelvet digitális funkciókban használni (internetes tartalmat elérni, kommunikálni rajta), van-e digitális tartalom, amely a nyelvnek presztízst kölcsönöz (hiszen különben „ha nincs fent a neten, nem is létezik"), és vannak-e digitális bennszülöttek (és digitális bevándorlók), akik tudják a nyelvet digitális színtéren használni. Kornai érvelését nyelvek és digitális funkcióik komplex statisztikai elemzésére alapozza, és meggyőzően érvel amellett, hogy a világon (a létező 6000 nyelvből) nagy valószínűséggel csak kb. 250 „digitális túlélő" nyelv van/lesz. Annak beszédes fokmérőjeként (mintegy gyorstesztjeként), hogy egy nyelv milyen esélyekkel indul, Kornai az adott nyelvű Wikipedia létezését (vagy nemlétét) javasolja, mivel a Wikipedia manapság az első aktív digitális projektek között van a nyelv digitális használóinak körében. (Jelenleg, 2019 márciusában, 293 nyelven van aktív Wikipedia, és további 10 nyelven van inkubátor fázisban.)[1]

Kornai erőteljes víziójának alapját egy egyszerű előfeltételezés képezi: hogy a digitális színtéren folyó nyelvhasználat (azaz mindaz a digitális technológiával közvetített kommunikáció, amelyet telefonok és számítógépek segítségével folytatunk) rendkívül fontos színterévé vált modern nyelvhasználatunknak az elmúlt években. Ennek szintén jó fokmérője, hogy a nemzetközi politika szintjén az UNESCO „Információ és kommunikáció" ága a „Nyelvi sokszínűség és többnyelvűség az interneten" témát egyik központi témájává és tevékenységének fókuszává tette.[2]

A digitális nyelvhasználat mind szélesebb körben való elterjedésével és mindennapi életben betöltött fontossága miatt a veszélyeztetett nyelvek beszélői (akik minimálisan kétnyelvűek, hiszen kisebbségi nyelvük mellett a domináns többségi nyelvet is használják) – mind a digitális bennszülöttek, mind pedig a digitális bevándorlók – nagyjelentőségű választással találják szembe magukat. Ez a választás természetesen nem az, hogy akarnak-e, fognak-e digitális nyelvhasználatot folytatni, hanem az, hogy mely nyelvüket vagy nyelveiket fogják digitálisan használni: a kisebbségi nyelvet-e (ami akkor lehetséges, ha annak megvan a szoftveres támogatottsága, vagyis hogy van-e hozzá betűkiosztás, betűtípus, operációs rendszer, alkalmazások), vagy a többségit (amely helyzeténél fogva sokkal nagyobb valószínűséggel van digitálisan is megtámogatva).

---

[1] [https://meta.wikimedia.org/wiki/List_of_Wikipedias 2019. március 19.]
[2][http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/access-to-knowledge/linguistic-diversity-and-multilingualism-on-internet/ 2019. március 19.]

A digitális status quo és a nyelvek digitális jelenlétének (digitális) túlélésükhöz elengedhetetlen fontossága újkeletű felelősségeket tesz a nyelvészek, nyelvi aktivisták, és a veszélyeztetett nyelvek beszélőközösségeinek vállára, amely messze túlmutat a mára már elfogadott felelősségeken, miszerint elengedhetetlen a veszélyeztetett nyelveket digitálisan dokumentálni és archiválni.

5. Veszélyeztetett nyelvekkel kapcsolatos feladatok (felelősségek) a digitális korban

5.1. Digitális jelenlét támogatása, tartalom létrehozása

Talán a legalapvetőbb feladat a veszélyeztetett nyelvek digitális jelenlétének megteremtése, erősítése, azaz az adott nyelven lévő digitális tartalom létrehozása. Ez természetesen alapvetően függ a veszélyeztetett nyelv beszélőinek szándékától is, hogy akarják-e nyelvük digitális jelenlétét és annak támogatását – veszélyeztetett nyelvekről írt könyvében Thomason (2015: 88-89) kitér arra, hogy vannak olyan helyzetek, amikor a beszélők maguk sem akarják nyelvük támogatását, „megmentését", és ezt a kívülállóknak természetesen el kell fogadniuk, még ha ez ellentmond legjobb szakmai meggyőződésüknek: „sem nyelvészek, sem antropológusok, bármilyen szenvedélyesek is legyenek a veszélyeztetett nyelv ügyével kapcsolatban, nem kényszeríthetik a közösséget veszélyeztetett nyelve megmentésére". De a beszélők akaratának hiánya talán nem oly gyakori.

A szibériai őshonos nyelvek köréből számos pozitív példa van e téren. A kevesebb mint 1000 beszélővel (és kb. 12 ezer fős, magát manysi nemzetiségűnek valló, nyelvileg orosz-domináns közösséggel) bíró nyugat-szibériai manysi nyelvnek, amely az UNESCO (2010) besorolása alapján erősen veszélyeztetett, online formában is megjelenő újságja is van, a *Luima Seripos*[3], amely manysi anyanyelvű újságírók kis csoportjának és lelkes munkájuknak köszönhető. Egy másik, nagyobb és erősebb (félmillió beszélővel bíró) oroszországi (kelet-szibériai) őshonos nyelvnek, a szahának (vagy jakutnak), aktív online élete van: blogokkal, mémekkel, ősi mesemondó műfajok online továbbélésével és újkeletű történetmesélő műfajok digitális formában való keletkezésével (Basharina 2013). Oroszország legnépszerűbb közösségi hálójának, a VKontakte-nak (*v kontakte* azaz "kontaktusban"; http://vk.com/), 2006-os megalapítása óta 500 millió tagja van és 86 nyelven elérhető. A három hivatalos nyelven (orosz, angol és ukrán) túl a többi nyelvű verziót a felhasználók hozták létre kollaboratív módon, saját fordításaikat felhasználva. A további nyelvek

[3] *Luima Seripos* (http://www.khanty-yasang.ru/luima-seripos/)

között van 4 őshonos finnugor nyelv (udmurt, mari, komi, és erza) valamint a szaha is.

Digitális nyelvi tartalmat természetesen a beszélőközösségen kívüliek is hozhatnak létre. Jó példa erre egy az MTA Nyelvtudományi Intézetében nemrég befejeződött kutatási projekt, melynek címe jól tükrözi célját is: „Finnugor nyelvű közösségek nyelvtechnológiai támogatása online tartalmak létrehozásában" (OTKA/NKFI FNN 107885), melynek célja szabadon hozzáférhető online, veszélyeztetett nyelvű (északi számi, mezei és hegyi mari, udmurt, komi-zürjén és komi-permják) lexikai tartalmak (azaz szövegek) generálása volt.

Az, hogy a veszélyeztetett nyelv beszélőinek van-e lehetősége saját nyelvük digitális jelenlétének megteremtésére, elsősorban gazdasági kérdés, másodsorban pedig technológiai. Amennyiben alapvető gazdasági adottságok és a digitális eszközök (számítógépek, okostelefonok) rendelkezésre állnak, mind nyelvi, mind pedig számítógéptechnológiai előfeltételeknek kell még megfelelni, azaz standardizált írásmóddal, adott nyelvű karakterkiosztással, betűkészlettel, és (ideális esetben) számítógépes nyelvi eszközökkel (mint pl. helyesírásellenőrző, szótár, valamint frázis- és mondatszintű eszközök).

A manysi nyelv érdekes példával szolgál e téren is: a nyelv északi dialektusának, amelyen a *Luima Seripost* is írják, két különböző cirill-alapú írásmódja van (bár korábban latin ábécé is használatban volt, jelenleg csak cirill ábécé használatos): az egyiket a tudományos publikációkban (nyelvtanokban, szótárakban) használják, a másikat a populárisabb írott szövegek, mint például az újságok és internetes szövegek írásánál. Mivel a nyelvnek a közelmúltig semmilyen számítógépes nyelvi eszköze sem volt, egy másik OTKA támogatással létrehozott, közelmúltban befejeződött nyelvészeti projekt, a FinUgRevita[4] egyik célja manysi morfológiai elemző, nyelvi korpusz, és elektronikus szótár létrehozása volt, hogy a nyelv beszélői ezzel is közelebb kerülhessenek nyelvük digitális színtéren való használatához. A projekt résztvevőinek választaniuk kellett, hogy melyik manysi írásmódot használják (a populáris írásmódot választották).

Számítógépes nyelvi eszközök létrehozása munkaigényes és szakmai kihívásokkal teli folyamat kisszámú beszélővel rendelkező veszélyeztetett kisebbségi nyelvek esetében. A standardizált írásmód kérdésén túl, annál alapvetőbb kérdés, ami felmerülhet, például a standardizált nyelvváltozat hiánya. Ilyen nyelvek gyakran több nyelvváltozatban léteznek úgy, hogy egyik sem tekinthető standardnak, vagy szókincsük erős domináns nyelvi lexikai hatással bírhat, ha

[4] FinUgRevita (ld. http://www.ieas-szeged.hu/finugrevita/, OTKA/NKFI FNN 107883)

intenzív nyelvkontaktus helyzetben létezik (mely esetben az eszközök létrehozóinak döntést kell hozniuk, hogy megpróbálják-e elválasztani a kölcsönszavakat a kódváltásoktól, és ha igen, milyen módon teszik ezt). Egy biztos: ahhoz, hogy a számítógépes nyelvi eszközök hasznosak legyenek a beszélők számára, a nyelv használóinak valós nyelvhasználatán kell alapulniuk, és például, kezelniük kell tudni a kölcsönszavakat. Ezt azonban nem biztos, hogy jó szemmel nézik a veszélyeztetett nyelv használatához normatív nyelvi attitűdökkel közelítő nyelvhasználók (például tanárok), akik a nyelvet inkább „legtisztább", domináns nyelvi eredetű kölcsönszavaktól „mentes" formájában szeretnék megőrizni.

Szociolingvisztikailag érdekes „csavart" is jelenthet és pozitív fordulatot hozhat egy veszélyeztetett nyelv esetében a standard nyelvváltozat hiánya: előállhat az a helyzet, hogy nincsenek társadalmi „megegyezésen alapuló" stigmatizált nyelvi alakok. Hiszen ha nincs mesterségesen a többi fölé emelt standard nyelvváltozat, akkor nincs stigmatizált nyelvváltozat sem – ahogy például a dél-olaszországi faetar nyelv esetében (Nagy 2009).

5.2. A digitális nyelvhasználat kutatása

A digitális közegben folyó nyelvhasználat, mint fentebb láttuk, a nyelvhasználat igen fontos színterévé nőtte ki magát az elmúlt negyedszázadban, és mint ilyen már legalább két évtizede szerepel nyelvészeti kutatás tárgyaként egynyelvű és két- és többnyelvű kontextusban egyaránt. Az angolszász nyelvtudományban az 1990-es évek végén előbb computer-mediated communication (CMC), azaz számítógép-közvetítésű kommunikáció kutatásaként, majd a 2000-es évek elejétől computer mediated discourse analysis (CMDA), azaz számítógép-közvetítésű diskurzus elemzésként (pl. Herring 2004 és 2012) lett ismert, főleg diskurzus elemzéses (Thurlow–Mroczek 2011 és Tannen–Tester 2012) és pragmatikai kutatásoknak köszönhetően.

A digitális nyelvhasználattal foglalkozó átfogó munkák (Crystal 2006, Baron 2008, Deumert 2014, Tagg 2015), két- és többnyelvű nyelvhasználatot áttekintő általános művek (Danet–Herring 2007), könyvfejezetek (Androutsopoulos 2007, Bhatia–Ritchie 2013) mellett kifejezetten a kisebbségi nyelvek digitális használatát elemző kutatások is egyre növekvő számban vannak, többek között a következő nyelvekre nézve: velszi (Cunliffe 2004, 2009, Cunliffe et al. 2009, 2010, és Cunliffe–Honeycutt 2010), udmurt (Pischlöger 2014, 2016), havaii (Warschauer 1998), navaho (Villa 2005), wolof (Lexander 2012), kasub (Dolowy-Rybinska 2013) stb. Jones és Jongbloed (2013) kifejezetten a kisebbségi nyelveket vizsgálja közösségi médiában. A veszélyeztetett nyelvekkel foglalkozó legfontosabb kézikönyvnek

(Austin–Sallabank 2011) majdnem egyharmada (29 fejezetéből 9) a digitális technológia és a veszélyeztetett nyelvek viszonyának kérdéseiről szól, egy fejezet pedig kifejezetten erre fókuszál (Holton „Az információs technológia szerepe a kisebbségi és veszélyeztetett nyelvek támogatásában"). Magyar nyelven Veszelszki Ágnes munkássága és 2017-es *Netnyelvészet* c. könyve nyújt átfogó képet az internetes nyelvhasználatról.

A 21. században készült, kétnyelvű beszélők digitális nyelvhasználatát vizsgáló kutatások azt mutatják, hogy ez elhanyagolhatatlan része lett a beszélők közösségének nyelvmegtartás vagy nyelvcsere felé tartó nyelvhasználati mintázatainak, és azt is, hogy az online nyelvhasználat különbözik az offline nyelvhasználattól. Példaként álljon itt néhány fiatal nyelvész kutatására való utalás.

Toledoi amerikai magyarok makroszociolingvisztikai felmérésében Polgár (2001) megmutatta, hogy az internetes nyelvhasználat már a 21. század legelején is fontos tényezője volt a nyelvmegtartásnak. Amerikai és kanadai magyar cserkész honlapokat vizsgáló dolgozatában Botka (2003) azt találta, hogy egy bizonyos kontaktushatás, a közvetett kölcsönszavak (vö. Lanstyák 2006: 22) sokkal gyakrabban fordultak elő ebben a kontextusban mint ugyanezen közösségek nyelvhasználóinak nem internetes nyelvhasználatában – aminek okát Botka abban látta, hogy ezek a kölcsönzések sokkal kevésbé „láthatóak" mint a közvetlen kölcsönszavak, és ezért kevésbé sértették az internet (akkor még Web 1.0-es, formálisabb) nyelvi normáit. Kanadai észtek torontói újságjának, az *Eesti Elu* online fórumbejegyzéseinek kontaktusnyelvészeti vizsgálatában Janurik (2008) komplex nyelvtani (strukturális) kontaktushatásokat és a lexikális kölcsönzések (azaz kölcsönszavak) sokkal ritkább előfordulását találta – ami teljességgel ellentmond Thomason és Kaufman (1988) kölcsönzési skálájának, amely szerint a strukturális kölcsönhatások megjelenése feltételezi a lexikálisakét – és azt a következtetést vonta le, hogy írásban a fórum résztvevői valószínűleg jobban tudják monitorozni (és elkerülni) a lexikális kölcsönzéseket mint a strukturálisakat.

Hamiltoni (Ontario) kanadai magyarok makroszociolingvisztikai vizsgálatában Huber (2013) azt találta, hogy a digitális nyelvhasználat az örökségi nyelvi nyelvhasználat fontos színtere, és azt is észrevette, hogy míg az első generációs (tipikusan idősebb) kanadai magyaroknak csak kicsit több mint a fele, az általa meginterjúvolt második generációs magyaroknak azonban majdnem mindegyike használta a magyart internetes közegben: annak ellenére, hogy ez utóbbiakkal kapcsolatos várakozások szerint – kanadai születésűekként és így a nyelvcsere egy előrehaladottabb pontján lévőkként – e

nyelvhasználati színteren is kevésbé „kellett volna" használniuk a magyart mint óhazai születésű szüleiknek, az eredmények ennek ellenkezőjét mutatták pontosan digitális bennszülött státuszuknak köszönhetően (és ez, vélhetően, a nyelvcsere folyamatot is lassította).

Az online manysi nyelvhasználatot feltérképező előadásában Horváth (2013) arról számolt be, hogy a manysi nyelvű tartalmak létrehozásában leginkább a nyelv városi, fiatal beszélői járnak élen, és ugyanők sokkal nagyobb hajlandósággal használják a manysi nyelvet online olyan beszélőkkel is és olyan szituációkban is, ahogy azt offline nem tennék. Horváth véleménye az, hogy a digitális tér alkalmat ad arra, hogy a manysi nyelvhasználók újrateremtsék beszélőközösségüket, és egy plusz színtéren használják nyelvüket – ami egyértelműen a nyelvmegtartás felé tett kis lépés. Ez a nyelvhasználat, nem mellékesen, a manysi nyelv kutatói számára olyan elemezhető nyelvi anyagot is kínál, amelynek nincs offline megfelelője.

6. Összefoglalás

A digitális eszközök által közvetített nyelvhasználat az elmúlt negyedszázad alatt fontos nyelvhasználati színtérré lett mind egynyelvű, mind pedig két- vagy többnyelvű nyelvhasználók körében. Az utóbbiak – különösen is a kisebbségi és veszélyeztetett nyelvek beszélői – relációjában ennek különleges jelentősége van, hiszen egy sor kérdést felvet: mely nyelvet használják a digitális színtéren, tudják-e használni a kisebbségi/veszélyeztetett nyelvet, van-e ennek a nyelvnek hardveres, szoftveres támogatottsága, stb. A digitális nyelvhasználat jellemzőinek, az online és offline nyelvhasználat különbségeinek feltérképezése, valamint a számítógépes nyelvi eszközök létrehozása mind olyan feladatok, amelyek ebben a helyzetben a nyelvészekre hárulnak.

Irodalom

Androutsopoulos, Jannis 2007. Bilingualism in the mass media and on the internet. In Heller, Monica, ed. *Bilingualism: A social approach*. New York: Palgrave Macmillan, 207–230.

Austin, Peter K. – Julia Sallabank eds. 2011. *The Cambridge handbook of endangered languages*. Cambridge: Cambridge University Press.

Baron, Naomi S. 2008. *Always on: Language in an online and mobile world*. Oxford: Oxford University Press.

Barton, David – Carmen Lee 2012. *Language online: Investigating digital texts and practices*. London: Rotledge.

Basharina, Olga 2013. *The extent of the Sakha language on the internet: Digital genres and language revitalization*. Előadás a MinorEuRus konferencián, Helsinki, 2013. december 15-17.

Bhatia, Tej K. – William C. Ritchie eds. 2012. *The handbook of bilingualism and multilingualism*. Oxford: Blackwell.

Botka Gabriella 2003. *Language contact online: An analysis of lexical interference in American and Canadian Hungarian scout homepages*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem, MA szakdolgozat.

Crystal, David. 2006. *Language and the internet*. Cambridge: Cambridge University Press.

Cunliffe, Daniel – C. Honeycutt. 2010. The use of the Welsh language on Facebook: An initial investigation. *Information, Communication and Society* 13, 226–248.

Cunliffe, Daniel – N. Pearson – S. Richards 2010. E-commerce and minority languages: A Welsh perspective. In H. Kelly-Holmes – G. Mautner eds. *Language and the market*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 135–147.

Cunliffe, Daniel 2004. Promoting minority language use on bilingual web sites. *Mercator media forum* 7, 42-53.

Cunliffe, Daniel 2009a. The Welsh language on the internet: Linguistic resistance in the age of the network society. In G. Goggin – M. McLelland eds. *Internationalizing internet studies: Beyond Anglophone paradigms*. New York: Routledge, 96–111.

Cunliffe, Daniel 2009b. Bilingual websites in jurisdictions requiring minority language use: effective implementation of policies and guidelines. In S. Pertot – T. Priestly – C. Williams eds. *Rights, promotion and integration issues for minority languages in Europe*. Basingstoke: Palgrave, 74-86.

Danet, Brenda – Susan C. Herring 2007. *The multilingual internet: Language, culture and communication online*. Oxford: Oxford University Press.

Deumert, Ana 2014. *Sociolinguistics and mobile communication*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Dolowy-Rybinska, Nicole 2013. Kashubian and modern media: The influence of new technologies on endangered languages. In Elin Haf Gruffydd Jones – Enrique Uribe-Jongbloed eds. *Social media and minority languages*. Bristol: Multilingual Matters, 119–129.

Dresner, E. – Susan Herring 2010. Functions of the nonverbal in CMC: Emoticons and illocutionary force. *Communication Theory*, 20(3): 249–268.

Fishman, Joshua 1991. *Reversing language shift: Theory and practice of assistance to threatened languages*. Clevedon, UK: Multilingual Matters.

Fishman, Joshua 2004. Language maintenance, language shift, and reversing language shift. In Tej K. Bhatia – William C. Ritchie eds. *The handbook of bilingualism*. Oxford: Blackwell, 406–436.

García, Ofelia – Li Wei 2014. *Translanguaging: Language, bilingualism, and education*. New York: Palgrave Macmillan.

Herring, Susan 2004. Computer-mediated discourse analysis: An approach to researching online behavior. In Sasha A. Barab – Rob Kling –

James H. Gray eds. *Designing for virtual communities in the service of learning*. New York: Cambridge University Press, 338-376.

Herring, Susan C. 2012. Discourse in Web 2.0: Familiar, reconfigured, and emergent. In Deborah Tannen – Anne Marie Tester eds. *Georgetown University roundtable on languages and linguistics 2011: Discourse 2.0: Language and new media*. Washington, DC: Georgetown University Press, 1–27.

Holton, Gary 2011. The role of information technology in supporting minority and endangered languages. In Austin, Peter K. – Julia Sallabank eds. 2011. *The Cambridge handbook of endangered languages*. Cambridge: Cambridge University Press, 371–399.

Horváth Csilla 2013. *Occupy the Web! The presence of Ob-Ugric languages on Web 2.0 domains*. Előadás a 14th International Conference on Minority Languages konferencián Graz, 2013. szeptember 11–14.

Huber Máté 2013. *Intergenerational transmission of Hungarian as a heritage language in Canada: The macrosociolinguistics of the Hungarian community in Hamilton, Ontario*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem, BA szakdolgozat.

Janurik Boglárka 2008 *Contact induced features of Canadian Estonian: An analysis of forum discussions of the online newspaper Eesti Elu*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem, MA szakdolgozat.

Jones, Elin Haf Gruffydd – Enrique Uribe-Jongbloed eds. *Social media and minority languages*. Bristol: Multilingual Matters.

Kaplan, Andreas M. – Michael Haenlein 2010. Users of the world, unite! The challenges and opportunities of social media. *Business Horizons*, 53: 59–68.

Kornai András. 2012 *Digital language death*. Előadás a 8th Conference of PhD students in Computer Science konferencián, Szeged, 2012. június 28–30.

Kornai, András 2013. Digital language death. *PLoS ONE*, 8, e77056. doi:10.1371/journal.pone.0077056.

Krauss, Michael 1992. The world's languages in crisis. *Language*, 68, 4–10.

Lanstyák István 2006. A kölcsönszavak rendszerezéséről. In Lanstyák István. *Nyelvből nyelvbe: Tanulmányok a szókölcsönzésről, kódváltásról és fordításról*. Pozsony: Kalligram, 15–56.

Lewis, M. Paul – Gary F. Simons 2010. Assessing endangerment: Expanding Fishman's GIDS. *Revue Roumaine de Linguistique*, 2, 103–120.

Lexander, K. V. 2011. Texting and African language literacy. *New Media and Society*, 13(3): 427–443.

Malykh, Artyom – Aleksey Shklyaev – Olga Urasinova 2013. *Веме берыктон как социальная технология*. Előadás a MinorEuRus konferencián Helsinki, 2013. december 16–18.

Mazzaferro, Gerardo 2018. Translanguaging as everyday practice: An introduction. In Gerardo Mazzaferro ed. *Translanguaging as everyday practice*. Cham: Springer, 1–12.

Nagy, Naomi 2009 The challenges of less commonly studied languages: Writing a sociogrammar of Faetar. In Stanford, James N. – Dennis R.

Preston eds. *Variation in indigenous minority languages*. Amsterdam: Benjamins, 397–417.
Page, Ruth 2012. *Stories and social media: Identities and interaction*. London: Routledge.
Palfrey, John – Gasser, Urs 2008. *Born digital: Understanding the first generation of digital natives*. New York: Basic Books.
Pischlöger, Christian 2014. Udmurtness in Web 2.0: Urban Udmurts resisting language shift. *Finnisch-Ugrische Mitteilungen*, 38: 143–162.
Pischlöger, Christian 2016. Udmurt on social network sites: A comparison with the Welsh case. In Reetta Toivanen – Janne Saarikivi eds. *Linguistic genocide or superdiversity? New and old language diversities*. Bristol: Multilingual Matters, 108–133.
Polgár Etelka 2001. *Language maintenance and language shift: A sociolinguistic analysis of a Hungarian-American community*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem, MA szakdolgozat.
Prensky, Marc 2001a. Digital natives, digital immigrants. *On the Horizon*, 9(5), 1–6.
Prensky, Marc 2001b. Digital natives, digital immigrants, Part 2: Do they really think differently? *On the Horizon*, 9(6): 1–6.
Spiliopoulou Åkermark, Sia – Johanna Laakso – Anneli Sarhimaa – Reetta Toivanen – Eva Kühhirt – Kari Djerf 2013. ELDIA EuLaViBar. [http://www.eldia-project.org/index.php/eulavibar 2014. január 20.]
Tagg, Caroline 2015. *Exploring digital communication: Language in action*. London: Routledge.
Tagliamonte, Sali – D. Denis 2008. Linguistic ruin? LOL! Instant messaging and teen language. *American Speech* 83(1): 3–34.
Tagliamonte, Sali A. 2015. So sick or so cool? The language of youth on the internet. *Language in Society* 45: 1–32.
Taiwo, Rotimi 2010. The dynamics of language mixing in Nigerian digital communication. In Rotimi Taiwo ed. *Handbook of research on discourse behavior and digital communication: Language structures and social interaction*. Hershey, NY: Information Science Reference, 180–190.
Tannen, Deborah – Anne Marie Tester eds. 2012. *Georgetown University Round Table on Languages and Linguistics 2011: Discourse 2.0: Language and new media*. Washington, DC: Georgetown University Press.
Thomason, Sarah G. 2015. *Endangered languages*. Cambridge: Cambridge University Press.
Thomason, Sarah Grey – Terrence Kaufman 1988. *Language contact, creolization, and genetic linguistics*. Berkeley: University of California Press.
Thurlow, Crispin – Kristine Mroczek eds. 2011. *Digital discourse: Language in the new media*. New York: Oxford University Press.
UNESCO. 2003. A methodology for assessing language vitality and endangerment.

[http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/endangered-languages/language-vitality/ 2014. január 20.]

UNESCO. 2010. Atlas of the world's languages in danger. [http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/endangered-languages/atlas-of-languages-in-danger/ 2014. április 19.]

Veszelszki Ágnes. 2017. *Netnyelvészet: Bevezetés az internet nyelvhasználatába*. Budapest: L'Harmattan.

Warschauer, Mark 1998. Technology and indigenous language revitalization: Analyzing the experience of Hawai'i. *Canadian Modern Language Review* 55(1): 139–159.

„ÍGY ZAJLIK AZ ÉLET A NYELVHATÁRON” EGY TÖBBNYELVŰ KÁRPÁTALJAI TELEPÜLÉS BEMUTATÁSA

Máté Réka

Bevezetés helyett

Néhány hete éltem lelkészfeleségként Izsnyétén, amikor először megtapasztaltam, milyen egy kárpátaljai falu és város között átszállással buszozni. Egy őszi délután a semmi közepén, a környező falvak lakói által buszmegállóvá előléptetett helyen vártam a Munkács–Gorond járatot, a hazajutás reményében. A környéken „Veresnek” nevezik ezt a kis területet, mely a sok évtizeddel ezelőtt még Gát és Izsnyéte határában álló Veres kocsmáról kapta nevét. Munkács irányából egy mentőautót láttam bekanyarodni, lassítani, majd fékezni. A sofőr személyében egy kedves, idős férfi szólított meg ukrán nyelven, felajánlotta, hogy hazavisz, már ha én is arra megyek, amerre ő tart: az izsnyétei mentőállomás volt az úti cél. Néhány percbe telt csupán az út, ezalatt minden ukrán tudásomat bevetve próbáltam kommunikálni. A szokásos *small talk,* kárpátaljai módra: beszéltünk az utak állapotáról, a benzinárakról, aktuálpolitikáról, a hrivnya árfolyamáról. A célhoz érve a férfi megkérdezte, hol is lakom. „Majdnem szemben, a parókián” – válaszoltam magyarul, mivel a parókia szó ukrán megfelelője sehogy sem jutott eszembe. „Hát, én csak eddig tudtalak hozni, de innen már hazatalálsz” – szólalt meg a férfi, hatalmas megdöbbenésemre szintén magyarul. Rövid hatásszünet után a másikon (de leginkább saját magunkon) mosolyogva búcsúztunk el.

Életem első, de semmiképp sem utolsó ehhez hasonló élménye: amióta itt élek, ha idegen emberrel találkozom, a belső ösztönöm valahogy mindig ukrán nyelven szólítja meg a másikat. S bizony számtalanszor adódik olyan alkalom, amikor a kínos első percek, az akcentus, vagy épp a hiányos nyelvtudás már rövid idő elteltével is az elmaradhatatlan felismerésre juttatják az embert: mi bizony egy nyelvet beszélünk! Csak talán épp nem azt, amire az első pillanatban gondoltunk... A felismerést általában pár másodpercnyi zavart mosoly követi, s ha minden jól alakul, akkor mindkét fél összekapja magát, s a beszélgetés felszabadultan folytatódik tovább. Akár már egy másik nyelven... Hát így zajlik az élet a nyelvhatáron.

A tanulmány tehát egy nyelvhatáron elhelyezkedő kárpátaljai falu, Izsnyéte többnyelvű mivoltát mutatja be: a község nyelvi tájképében

megjelenő nyelveken, az ott gyakorolt szokásokon keresztül. Betekintést kaphatunk abba, hogyan valósul meg a többnyelvűség egy vegyes lakosságú településen, ahol a különböző nyelvek egymás mellett léteznek, s vesznek részt az itt élők mindennapjaiban.

Az individuum, a többnyelvű társadalom része

A nyelvi rendszerek egyfajta ökoszisztémaként való megjelenítése nem újkeletű felfedezés. A többnyelvűség dinamikus modellje (Dynamic Model of Multilingualism; DMM) ökológiai modell segítségével magyarázza a nyelvi rendszerek kölcsönhatását. A többnyelvű rendszer két vagy több nyelvet foglal magában (Herdina–Jessner 2002). Az elsajátított nyelvek száma és a nyelvtanulásra és nyelvmegtartásra fordított erőfeszítések időről időre változnak. A beszélő nyelvi rendszerében található nyelvek előre nem látható módokon léphetnek kölcsönhatásba, az első nyelvtől (L1) eltérő nyelvek elsajátítása különböző folyamatokat (pl. nyelvi tudatosságot) eredményez. A nyelvtanuló nyelvi rendszereinek minőségi változására a folyamatosan kialakuló metanyelvi tudatosság eredményeképpen tekinthetünk.

A DMM szerint a többnyelvű rendszerben egyidejűleg két folyamat zajlik: a nyelvmegtartásba fektetett erőfeszítések függvényében nyelvvesztés és nyelvcsere mehet végbe, attól függően, hogy milyen „fáradozásokat” teszünk a nyelvi rendszer fenntartásának érdekében (Jessner 2008).

A többnyelvű rendszer fejlődése a folyamatosan változó környezethez való alkalmazkodás folyamataként is értelmezhető. Két vagy több nyelvi rendszer megtartása sokkal megerőltetőbb, mintha csak egy rendszerről volna szó, hisz a többnyelvű rendszerek kevésbé stabilak, állandó „javításra” és aktivitásra van szükség. A DMM magyarázatot ad a többnyelvű rendszerekben végbemenő folyamatokra: sem a nyelvelsajátítás, sem a nyelvvesztés nem tekinthető elszigetelt folyamatnak, azokat egy dinamikus és állandóan változó rendszer részének kell tekinteni. A többnyelvű rendszerek kialakulásának feltételei a környezettől is függenek. A nyelvi rendszerek megőrzésébe fektetett munka mennyisége a rendelkezésre álló nyelvi rendszerek függvénye. Több rendszer „karbantartása” természetesen több befektetést is igényel (Jessner 2006). Egy beszélő nyelvi rendszerei nem pusztán egymás mellett vegetálnak: állandó kölcsönhatásban vannak egymással.

Amikor egy nyelvtanuló az idők során felhagy egy nyelvi rendszer fenntartásával, ennek következtében a rendszer bomlásnak indul. Az ún. bomlás mértéke azonban számos tényezőtől függ.

Ahelyett tehát, hogy az egyes rendszerek fejlődését külön-külön vizsgálnánk, meg kell vizsgálnunk az egyén által birtokolt rendszerek összességét is (Jessner 2008).

A fentiekben tehát szóltunk arról, hogyan is áll össze egy többnyelvű beszélő nyelvi repertoárja. Azonban ha azt szeretnénk megvizsgálni, hogyan sikerül az egyénnek fenntartania az általa elsajátított nyelvi rendszereket, sok esetben érdemes a tágabb képet is figyelembe venni, s megvizsgálni azt a közeget, amelyben a beszélő mindennapjait tölti.

Dinamikus rendszerek a többnyelvű településen

Ha a többnyelvű egyén nyelvi rendszereit a DMM megközelítéséből ökológiai modell segítségével magyarázhatjuk, felmerül a kérdés: arra a közegre (város, falu) melyet többnyelvű beszélők alkotnak, tekinthetünk-e hasonlóképp?

Suzanne Romaine (2006) a többnyelvű beszélőközösségekről azt írja, hogy bár a nyelvészek általában különbséget tesznek az egyéni és a társadalmi többnyelvűség között, nem mindig lehetséges a szigorú határ fenntartása a kettő között. A probléma először is a kétnyelvűség jelenségként történő meghatározásában rejlik, másodsorban pedig a „közösség" fogalmának különbözőképpen értelmezhető meghatározásaiban.

A kétnyelvűség és többnyelvűség nem kivételes jelenség, sőt gyakrabban előfordul, mint sokszor azt gondolnánk. Számos definícióját írták már le az elmúlt évtizedek, évszázadok során (vö. Cenoz–Genesee 1998). Haugen (1953) szerint például a kétnyelvűség azzal a képességgel kezdődik, hogy az illető képes teljes és értelmes kijelentéseket alkotni a második nyelven. Weinreich (1953) a kétnyelvűséget egyszerűen két nyelv alternatív használataként határozta meg.

A többnyelvűség nagyobb bonyolultságot mutat, mint a kétnyelvűség, s manapság azt is tudjuk, hogy a többnyelvű személy az élet különböző területein különböző nyelveket használ, s a nyelvtudás szintje igény szerint igen eltérő lehet (Aronin–Jessner 2015).

Mi lenne, ha egy kétnyelvű/többnyelvű közösséget ezúttal nem „beszélők összessége"-ként definiálnánk, hanem maga a közösség lenne az örökké mozgásban lévő ökoszisztéma, sajátos jegyeivel, két vagy több nyelven operáló rendszereivel, melyre ugyanúgy hatással vannak azok a történések, amik általános esetben magát a beszélőt is befolyásolnák? Az alábbiakban kísérletet teszek arra, hogy bemutassam, mit is tapasztalhatnak meg azok, akik a nyelvhatárra tévednek Kárpátalján. Egy olyan településről szeretnék képet alkotni, ahol a többnyelvűség jelenléte mondhatni olyannyira természetes jelenség, akár a napszakok váltakozása.

Többnyelvű „tünetegyüttes”

Baker és Prys Jones (1998) olyan „nyelvi közösségről” beszélnek, akik egy adott nyelvet használnak a mindennapi létezésük egyes részeihez vagy teljes egészéhez. Az ilyen közösségek mérete néhány egyéntől a több ezer személyig terjedhet, lehet ez egy ország, egy nagyobb városrész vagy egy régió.

Izsnyéte vegyes lakosságú település, ahol a magyar ajkúak aránya 63,4%, az ukránt anyanyelvként beszélőké pedig 36,16% volt a 2001-es cenzus idején. Gorond község felé haladva a magyar anyanyelvűek száma elenyészőre csökken, Izsnyéte tehát nyelvhatárt is képez (Tóth–Csernicskó 2014: 134–135). Jelen tanulmányban nem csupán egy adott beszélőközösségről fog szó esni, a falu lakosságának egészét kívánjuk feltérképezni.

1. ábra. Izsnyéte címere

A települést egy képzeletbeli határvonal választja ketté: Gát község irányából haladva a falu központjáig tartó, javarészt magyarok lakta részt „magyar végnek” szokás nevezni, míg a szomszédos Gorond felé elhelyezkedő utcákat „orosz végnek” nevezik a helyi lakosok (a falu ezen részét többnyire ukrán nemzetiségűek lakják).

Kárpátalján nem ritka jelenség, amikor kisbusszal közlekedő árusok portékájukat a falvak utcáin haladva hangosbemondón keresztül reklámozzák. Egyszer szem- és fültanúja voltam egy ilyen esetnek Izsnyétén is. Ami különlegessé tette a jelenséget, az a hirdetés kivitelezése volt: az ágytakarókkal és párnákkal kereskedők a falu központjáig magyarul hívták fel magukra a vásárlók figyelmét. Ám

ahogyan a busz tovább haladt, a szél már más hangokat hozott: a reklámszöveg először kétnyelvűre váltott, s az egyre halkuló visszhangokban „orosz vég” felé haladva már csak ukrán szavakat lehetett hallani. Ez az eset nem csak a vállalkozók kiváló helyismeretéről tesz ékes tanúbizonyságot: tökéletes példája annak, hogyan fér meg több nyelv, több nemzetiség egymás mellett, akár ugyanazon településen.

A településen hét üzlet várja vásárlóit, többnyelvű kiszolgálással, a falu négy vendéglátó ipari egységgel rendelkezik, s mindegyikben rendelhetünk italokat s fogásokat magyar, ukrán, orosz nyelven is. A község rendelőjében a beteg értő fülekre talál, akár magyar, akár ukrán nyelven mondja el panaszait. A betegnek a gyógyszertárban is lehetősége van ukránul és magyarul is igénybe venni a kiszolgálást. A falu postahivatalában viszont ukrán tudás szükségeltetik: a magyar nyelv használatára nem adódik lehetőség.

2. ábra Magyar termék, ukrán felirat

Izsnyétén ukrán és magyar tannyelvű iskola is található. Az óvodai oktatás jelenleg csak ukrán csoportokban folyik. A község két templommal rendelkezik: a református templom a falu központjában áll, a falu másik templomát a görögkatolikus és pravoszláv felekezet is igénybe veszi. Az utóbbi kettőben a misék ukrán nyelven folynak. A református istentiszteletek magyar nyelvűek. Ritka esetben, de előfordul, hogy több nyelv is elhangzik egy alkalmon belül:

ezek az esküvők. Máté Richárd[1], a község református lelkipásztora szerint a vegyes házasságoknál az eskütétel a pár kérésére két nyelven is elhangozhat.

3. ábra Egynyelvű felirat, ukrán és magyar lobogó a községi tanács épületén

A község többnyelvűségének feltérképezésében segítségemre volt Orosz János, a falu polgármestere, aki maga is három nyelven beszél folyékonyan. A polgármester és a községi hivatal dolgozói segítségével olyan információkhoz jutottam, melyek szemléletesen bemutatják az itt zajló, „többnyelvű” hétköznapokat.

A községházára ügyintézés céljából érkező lakos ukrán és magyar nyelven kérhet segítséget. A hivatalban négy magyar és három ukrán anyanyelvű dolgozó látja el a mindennapi teendőket. Közülük hatan magyarul, ukránul és oroszul is beszélnek, egy pedig ukránul és oroszul. A községi hivatalban minden dokumentáció az állam hivatalos nyelvén, ukránul folyik.

---

[1] Köszönettel tartozom Máté Richárd református lelkipásztornak, Orosz János polgármesternek és Orosz Karolina közjegyzőnek segítségükért, mellyel hozzájárultak a tanulmányban szereplő információ gyűjtéséhez.

4. ábra Információ ukrán és magyar nyelven

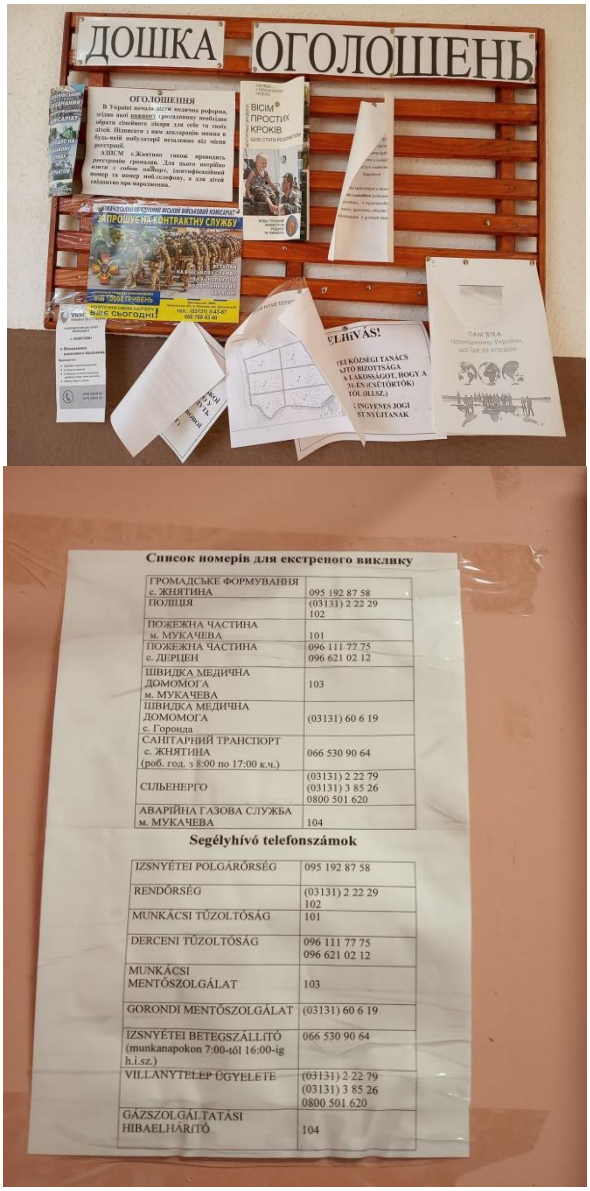

A községi tanács ülései ukrán nyelven folynak, ám a fontos információk két nyelven, ukránul és magyarul is elhangzanak. A községi gyűlés munkanyelve az ukrán, azonban minden elhangzó tudnivaló párhuzamosan magyar fordításban is nyilvánosságra kerül.

A falu lakosságát érintő hirdetések egytől egyig két nyelven készülnek: ukránul és magyarul is. A hirdetőplakátok elhelyezésénél az esetek többségében ugyanazt a logikát követik: a magyarlakta

területre 80%-ban magyar nyelvű hirdetések kerülnek ki, míg az ukránok lakta részeken ugyanezen arányban kerülnek ki az ukrán nyelvű hirdetmények. A fennmaradó százalékokkal a vegyes családokra gondolnak a hivatal dolgozói: más arányban, de mindkét falurészen kerülnek fel ukrán és magyar nyelvű felhívások. A település központján a hirdetményeket két nyelven, egymás mellé helyezik el.

5. ábra Kétnyelvű hirdetmény Izsnyétén

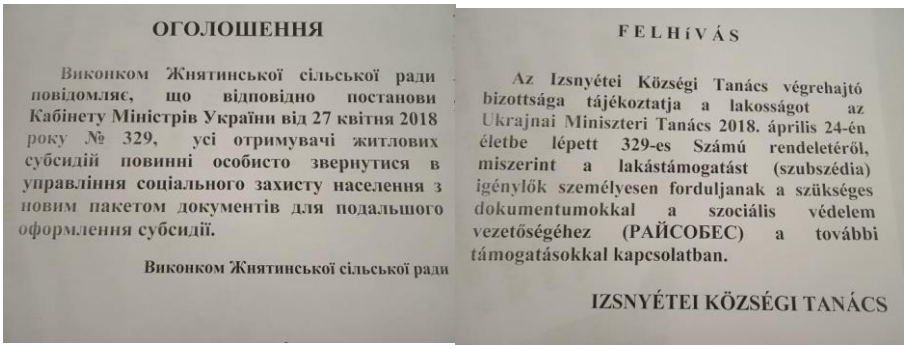

ОГОЛОШЕННЯ

Виконком Жнятинської сільської ради повідомляє, що відповідно постанови Кабінету Міністрів України від 27 квітня 2018 року № 329, усі отримувачі житлових субсидій повинні особисто звернутися в управління соціального захисту населення з новим пакетом документів для подальшого оформлення субсидії.

Виконком Жнятинської сільської ради

FELHÍVÁS

Az Izsnyétei Községi Tanács végrehajtó bizottsága tájékoztatja a lakosságot az Ukrajnai Miniszteri Tanács 2018. április 24-én életbe lépett 329-es Számú rendeletéről, miszerint a lakástámogatást (szubszédia) igénylők személyesen forduljanak a szükséges dokumentumokkal a szociális védelem vezetőségéhez (РАЙСОБЕС) a további támogatásokkal kapcsolatban.

IZSNYÉTEI KÖZSÉGI TANÁCS

6. ábra A polgárőrség őszi-téli egyenruhája

Izsnyétén 2015 óta működik polgárőrség. A szövetségnek magyar és ukrán anyanyelvű tagjai is vannak. Feladatuk a községben működő rend fenntartása, segédkeznek rendezvényeken a falu határain belül s azon túl is (a képen a polgárőrség őszi-téli egyenruhája látható, rajta kétnyelvű felirattal).

A faluban három állandó esemény kerül megrendezésre minden évben. A farsangi mulatságot a község iskolásai szervezik. Ugyanaz az ünnepség két külön időpontban, két külön nyelven

folyik: egyiket az ukrán tannyelvű, másikat a magyar tannyelvű iskola tanulói szervezik.

A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, a református egyház és a községi tanács szervezésében minden évben megrendezik a Családi napot, melyen a magyar és ukrán nyelven egyaránt elhangzó köszöntések mellett mindkét iskola tanulói műsorral kedveskednek az oda látogatóknak. Szintén a családokat célozza meg az ősszel tartandó szüreti bál, ahol az óvodás és iskolás gyerekek ukránul is magyarul is köszöntik a közönséget. Ezt hajnalig tartó mulatozás követi, ahol az egész közösség apraja-nagyja jelen van. A zenét általában egy környékbeli együttes szolgáltatja (zenével aztán minden nyelven tudunk kommunikálni: jegyezhetnénk meg szellemesen).

Összegző gondolatok

A kétnyelvű személyek a különböző méretű és típusú közösségekhez tartozhatnak, és a közösségeken belül sokféle hálózaton keresztül lépnek kapcsolatba egymással, amelyek nem mindegyike működik feltétlenül több nyelven (Romaine 2006). Izsnyéte példáján keresztül láthatjuk, hogy az ország hivatalos nyelve domináns szerepet játszik a település „látható kétnyelvűségében". Egy többnyelvű községben sem feltétlenül kivitelezhető a többnyelvű ügyintézés vagy épp nyelvi tájkép kizárólagossága. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk azt is, hogy ezen „ökoszisztémák" (mely kifejezéssel fentebb élve a többnyelvű közösségeket jellemeztük) szépen bemutatják, hogyan léteznek egymás mellett különböző nyelvek. Kárpátalja egyik jellemzője a több nyelv, etnikum és vallás egymás mellett élése (Csernicskó 2011). Ez alól Izsnyéte sem kivétel.

A nyelvtanulás színtere sok esetben nem az iskolapad. Néha a leghétköznapibb, néha pedig a legváratlanabb helyzetek ösztönöznek egy nyelv megtanulására, újratanulására vagy ápolására, fenntartására. Akinek a környezete vagy élethelyzete tehát megköveteli egy nyelv elsajátítását, az akarva-akaratlanul „nyelvtanulóvá" válik (vö. Máté 2018). Egy többnyelvű település színtere a nyelvmegtartásnak, nyelvcserének, melyek egy-egy nyelv elsajátításának természetes, velejáró jelenségei. Ezen települések a lehető legtermészetesebb közegei a nyelvtanulásnak. Ha e tanulmányban felsorolt példákra tekintünk, láthatjuk, hogy két vagy több nyelv egymás mellett létezése nem feltétele a potenciális nyelvi konfliktushelyzeteknek. Romaine (2006) megfogalmazásában a csoportok közötti nyelvi konfliktusok legtöbbször nem magáról a nyelvekről szólnak, hanem inkább alapvető különbözőségekről olyan csoportok között, akik történetesen más-más nyelveket beszélnek.

S ha már ökoszisztémában gondolkodunk: lehetne ez az együtt élés több puszta egymás mellett létezésnél. Ha beszélőközösségek tagjaiként megpróbálnánk egymástól tanulni, az nagy lépés lenne a szimbiózis felé, amely – amint azt a biológiából tudjuk – mindenkinek kölcsönösen a javára válik.

Irodalom

Aronin, Larissa, and Jessner, Ulrike 2015. Understanding current multilingualism: What can the butterfly tell us? In: *The Multilingual Challenge: Cross-disciplinary Perspectives* (271-291). Ed. Ulrike Jessner und Claire Kramsch. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.

Baker, Colin and Prys Jones, Sylvia 1998. *Encyclopedia of Bilingualism and Bilingual Education*. Clevedon, UK: Multilingual Matters.

Bhatia, Tej K. and William C. Ritchie (eds.) 2006. *The handbook of bilingualism.* Malden, MA: Blackwell Publishing Ltd.

Cenoz, Jasone – Genesee, Fred 1998. *Beyond Bilingualism Multilingualism and Multilingual Education.* Multilingual Matters LTD.

Csernicskó István 2011. A nyelvek státusa és a hivatalos kétnyelvűség a mai Kárpátalja területén 1867 és 2010 között. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2011/3

Haugen, Einar 1953. *The Norwegian language in America: A study of bilingual behavior*. Philadelphia: University of Pennsylvanina Press.

Herdina, Philip – Jessner, Ulrike (eds.) 2002. *A Dynamic Model of Multilinguaism. Perspectives of Change in Psycholinguistics*. Clevedon: Multilingual Matters

Jessner, Ulrike 2005. Expanding scopes and building bridges: Learning and teaching English as a third language. Ed. Claus Gnutzmann und Frauke Intemann. *The Globalisation of English and the English Language Classroom* (pp. 231-44). Tübingen: Narr.

Jessner, Ulrike 2006. *Linguistic Awareness in Multilinguals*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Jessner, Ulrike 2008. A DST Model of Multilingualism and the Role of Metalinguistic Awareness. *The Modern Language Journal* 92(2): 270–283.

Máté Réka 2018. „Ha az oroszajkú az ukránul beszélő magyart gond nélkül megérti, onnantól bármi lehetséges…” Egy nyelvtanuló nem mindennapi(?) története. In: Karmacsi Zoltán, Máté Réka szerk.: *Nyelvek és nyelvváltozatok térben és időben.* Ungvár, RIK-U

Romaine, Susan 2006. The Bilingual and Multilingual Community. In: Bhatia, Tej K. and William C. Ritchie (eds.) 2006. *The handbook of bilingualism.* Malden, MA: Blackwell Publishing Ltd.

Tóth Mihály – Csernicskó István 2014.*Tudományos-gyakorlati kommentár. Ukrajnának az állami nyelvpolitika alapjairól szóló Törvényéhez.* Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.

Weinreich, Uriel 1953. *Languages in contact: Findings and problems*. The Hague: Mouton.

A KÁRPÁTALJAI MAGYAR NYELVHASZNÁLAT ARCHAIZÁLÓDÓ SZOVJETIZMUSAI EGY KÉRDŐÍVES FELMÉRÉS ADATAI ALAPJÁN*

Gazdag Vilmos

Bevezetés

A nyelv folyamatosan változik. Ez természetes jelenség, mely szoros összefüggést mutat a társadalmi, gazdasági, kulturális és akár politikai változásokkal is. Bizonyos szavak bekerülnek nyelvünkbe, bizonyos szavak pedig kivesznek abból. Ez a folyamatosság biztosítja azt, hogy nyelvünk az idő előrehaladása mellett is betölthesse funkcióját (erről lásd pl. A. Jászó 2007: 49–54; Fazakas 2007: 46–84; Gerstner 2018: 249–250).

A változások jelenségét a nyelv létezésének bármely időpontjában ki tudjuk mutatni, ugyanis a különböző korosztályokhoz tartozó személyek más és más mértékben ismernek és használnak bizonyos szavakat és nyelvi kifejezéseket. Amennyiben egy több generációra kiterjedő kutatást végzünk, úgy nyomon tudjuk követni a nyelvi változások folyamatát is. Láthatóvá válik például az is, hogy az idősebb generáció által még ismert szavak a fiatalok számára bizonyos esetekben akár már szinte ismeretlenek, illetve ennek a fordítottja is. Különösen igaz lehet ez, azokban az esetekben, amikor olyan szavak ismeretét próbáljuk vizsgálni, melyek szorosan kötődnek bizonyos korok társadalmi, politikai életéhez. Ilyen szavaknak tekinthetjük például a kárpátaljai magyar nyelvváltozatokban az egykori Szovjetunió idején meghonosodott, s a rendszerhez gazdasági és politikai értelemben szorosan kötődő szovjetizmusokat is. E szavak ismerete a jelölt fogalmak (tárgyak, intézmények, foglalkozások) megszűnését követően nyilvánvalóan egyre ritkább használatúvá válnak, s ezzel egyidejűleg, ha lassan is, de beindul az archaizálódásuk.

Jelen munka keretében egy 2016-os kutatás adatai alapján azt próbáljuk meg bemutatni, hogy ez egyes korosztályok körében miként is változik néhány, a szovjet érához köthető kölcsönszó ismeretségi foka.

A szovjet éra hatása a kárpátaljai magyar nyelvjárások szókészletére

Az egykori Szovjetunióban elvileg minden nemzetiség és nyelv egyenjogú volt. Ennek ellenére az orosz nyelv – mint a nemzetek közötti

*A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia 5231/8/2018/HTMT Domus Hungarica ösztöndíjprogram keretében készült.

érintkezés nyelve – politikai, gazdasági, ideológiai és nem utolsósorban hadászati okokból kivételezett helyzetet élvezett (Csernicskó–Melnyk 2007: 138; Csernicskó 1998a: 145–146; Csernicskó 1998b: 5). Azaz valójában az orosz volt az államnyelv, de nem nevezték, és nem is nevezhették annak, mivel a Szovjetuniónak nem volt törvényben lefektetett államnyelve (Zoltán 2003: 228).

Így tehát a szovjet éra idején az erős orosz nyelvi dominancia hatására több ezer orosz vagy orosz közvetítésű lexikai elem honosodott meg a tagköztársaságok nyelvében, melyek jelenléte a nyelvhasználat minden színterén kimutatható (Исаев 2002: 114). Az ekkor meghonosodott szavak jelentős része azonban szorosan kapcsolódik a Szovjetunió különböző korszakainak politika-ideológiai és történelmi folyamataihoz (Каганов 2012: 267), azaz erős ideológiai színezetet hordoz magán. E szavak többsége mára a társadalmi rendszer átalakulása révén elavult és kikerült az aktív szókincsből, mivel az általuk jelölt fogalmak manapság már nem, vagy csak a történelemírás során használatosak (Калиновска 2008: 36).

Ugyanakkor a szovjet éra idején végbemenő gazdasági és társadalmi fejlődés is számos új lexikai elem megalkotásával járt együtt, melyek egy része máig is használatos, mivel az akkor újonnan létrejött dolgok és fogalmak jelölését szolgálták. Más részük pedig a Szovjetunió szétesése után a hozzájuk tartozó denotátum kiveszésével, megszüntetésével együtt elvesztette a mindennapi szókincsben betöltött szerepét. M. I. Iszaev szerint (Исаев 2002: 114) az ekkor meghonosodott orosz szavakat a következő főbb csoportok szerint lehet kategorizálni: **1.** társadalmi-politikai fogalmak; **2.** a termeléssel összefüggésben álló kifejezések; **3.** intézmények nevei; **4.** közlekedési eszközök; **5.** hadászati kifejezések; **6.** mértékegységek; **7.** szakmák nevei; **8.** az ipari fejlődéssel kapcsolatos igék.

A kárpátaljai magyar nyelvjárások szláv lexikai elemeinek átvételi idő alapján történő csoportosításával eddig csupán Lizanec Péter foglalkozott (Lizanec 1993: 51–54), de ő is csupán régi és új átvételekről beszél. Így érthető, hogy a szovjet érának a kárpátaljai magyar nyelv szókészletét ért hatásairól csak felszínes információkkal rendelkezünk. Kótyuk István 1974-es kandidátusi értekezésében (Kótyuk 2007) az ungi magyar nyelvjárást ért szláv hatás kapcsán egyértelműen leszögezi, hogy az „kétségtelenül a szovjet érában volt a legerősebb", de a fentebb már ismertetett nyelvi helyzet tükrében érthető az, hogy a kárpátaljai magyarság beszédében meghonosodott szláv lexikai elemek között az orosz szavak túlsúlya figyelhető meg. Erre utal egyik tanulmányában Borbély Edit is, aki az általa adatolt 120 betű-és mozaikszó, valamint rövidítés kapcsán megjegyzi, hogy a felgyűjtött kölcsönszavak háromnegyed részben orosz és csak negyed részben ukrán eredetűek (Borbély 2000).

Kótyuk István véleménye szerint az ekkor átvett kölcsönszavakat a következő csoportokba sorolhatjuk be (Kótyuk 2007: 95–96): **1.** a szovjet intézményrendszerrel kapcsolatos szókincs; **2.** az ipar és mezőgazdaság tárgykörébe tartozó szavak; **3.** a hivatalos élet szavai; **4.** a kereskedelemmel kapcsolatos szavak; **5.** az életkörülményekkel kapcsolatos szavak; **6.** az oktatás szókincsébe tartozó szavak.

Néhány szó a kutatásról

A 2016-ban az Új Nemzeti Kiválóság Program támogatásával megvalósuló kutatásaim során kérdőíves felmérés keretében a kárpátaljai Beregszászi járás területén található 35 magyarlakta településen, a települések lakosságszámának figyelembevételével, három korcsoportban (18–40 év; 40–60 év és 60 év feletti), azonos nemi eloszlás mellett összesen 342 főt kérdeztem meg a szláv kölcsönszavak használatával kapcsolatban.

Vizsgálataimat a magyar dialektológiai hagyományok szerint felépített kérdőívvel végeztem, melyben a korábban végzett előnyelvi (Gazdag 2010a, b), szak- és sajtónyelvi (Gazdag 2013a, b, c; 2017a), valamint szépirodalmi kutatásaim (Gazdag 2010c, 2017b) során gyűjtött kölcsönszavak jelentésére és használatára vonatkozó kérdéseket tettem fel. A kutatás során használt kérdőív összeállításánál arra törekedtem, hogy abban a kárpátaljai magyar nyelvjárások minden nyelvhasználati színteréhez kapcsolódó kölcsönszavak helyet kapjanak. A válaszadóknak többféle kérdéstípust kellett megválaszolniuk: fogalom-meghatározásokon és képazonosításokon át, a felsorolt kölcsönszavak jelentésének a megadásáig. Ezenkívül a válaszadók lehetőséget kaptak arra is, hogy feltüntethessék a kérdőívben nem szereplő, de általuk ismert és használt kölcsönszavakat, valamint a kelet-ukrajnai háborús konfliktushoz kapcsolódóan meghonosodott szláv neologizmusokat és újonnan előtérbe kerülő kölcsönszavakat is. A kérdőív a nyitott kérdéseken kívül 220 keleti szláv kölcsönszó ismeretére és használatára kérdezett rá. A nyitott kérdések kapcsán több mint 150, míg a háborús konfliktushoz kapcsolódóan közel 100 korábban nem, vagy nem ilyen alakban adatolt keleti szláv kölcsönszót sikerült összegyűjtenem. A kutatás során nyert adataimat nyelvjárási térképlapok formájában dolgoztam fel, s így tételesen bemutathatóvá vált az, hogy egy-egy szó milyen jelentésben, milyen alakváltozatban is használatos az adott településen.

Az elkészült térképlapok a következő adatokat tartalmazzák: **1.** A térkép fölött a megadott szót, képet vagy meghatározást, alatta pedig az átadó nyelvi alakot és a szótári jelentését, vagy jelentéseit. **2.** Ezzel egy vonalban a jelmagyarázatot a térképen ábrázolt válaszokhoz. **3.** A térképlap bal oldali sarkában a válaszok eloszlását ábrázoló diagramot.

4. Ez alatt pedig a további magyar nyelvi megfelelőket, illetve, ha vannak, akkor a téves azonosításokat a lap jobb oldali alsó részén.

Archaizálódó szláv kölcsönszavak (szovjetizmusok)

A szovjet éra egyik tipikus szavaként tekinthetünk a teljes magyar nyelvterületen elterjedt orosz eredetű *kulák* szóra, melynek jelentését a kutatás adatai alapján 34 válaszadó nem ismeri, ugyanis nem adott választ. 175 válaszadó a gazdag, 40 a nagygazda, további 93 válaszadó pedig egyéb (birtokos, földesúr, gazdálkodó, jómódú, módos, paraszt, pénzes ember, újgazdag, vagyonos, zsírosparaszt stb.) válaszokat adott meg (lásd az 1. ábrán).

1. ábra: A *kulák* szó ismerete a Beregszászi járás lakosai körében

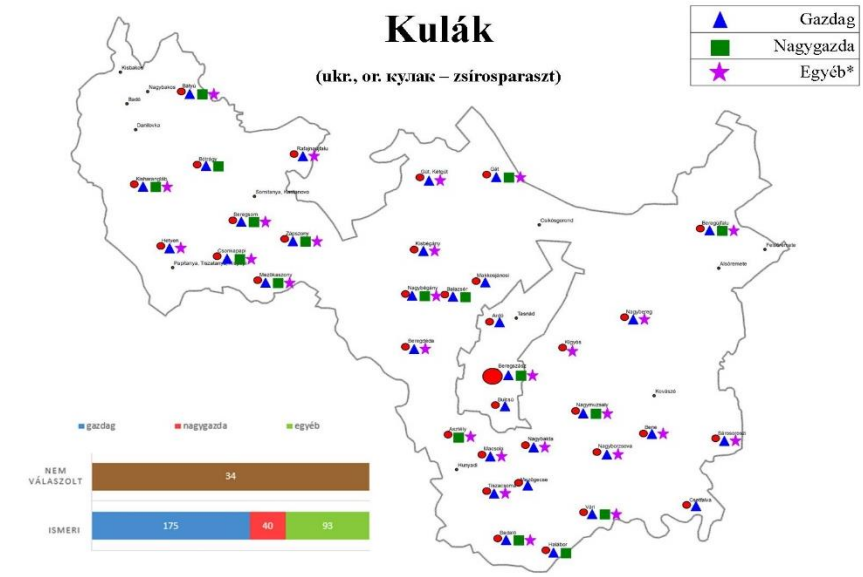

*birtokos, földesúr, gazdálkodó, jómódú, módos, paraszt, pénzes ember, újgazdag, vagyonos, zsírosparaszt stb.

Amennyiben a szó ismeretét korcsoportok alapján is megnézzük, úgy láthatóvá válik, hogy a legfiatalabb korosztály körében a legalacsonyabb a szó ismeretségi foka. A 18–40 korosztályba tartozó férfiak közül 10, az ugyanezen korosztályhoz tartozó nők közül pedig 13 fő nem adott ehhez kapcsolódóan választ (a további adatokat lásd az 1. táblázatban). A legfiatalabb korosztályon belül két férfi és két nő válasza ugyancsak arról tanúskodik, hogy nem ismerik a szó valódi jelentését. Ők ugyanis azt (rab)szolga jelentéssel azonosították.

1. táblázat: A *kulák* szó ismerete nemi- és korosztályok szerinti bontásban

Férfi			Nő		
Kor	**Ismeri**	**Nem**	**Kor**	**Ismeri**	**Nem**
18-40	47	10	**18-40**	44	13
40-60	53	4	**40-60**	56	1
60-100	53	4	**60-100**	55	2

Az egykori kollektív gazdaságok (kolhozok) regnálása idején ugyancsak aktív használatú kölcsönszónak számított az orosz eredetű *furazsér* szó, mely a takarmányellátásért és nyilvántartásba vételéért felelő személyeket jelölte.

2. ábra: A *furazsér* szó ismerete a Beregszászi járás lakosai körében

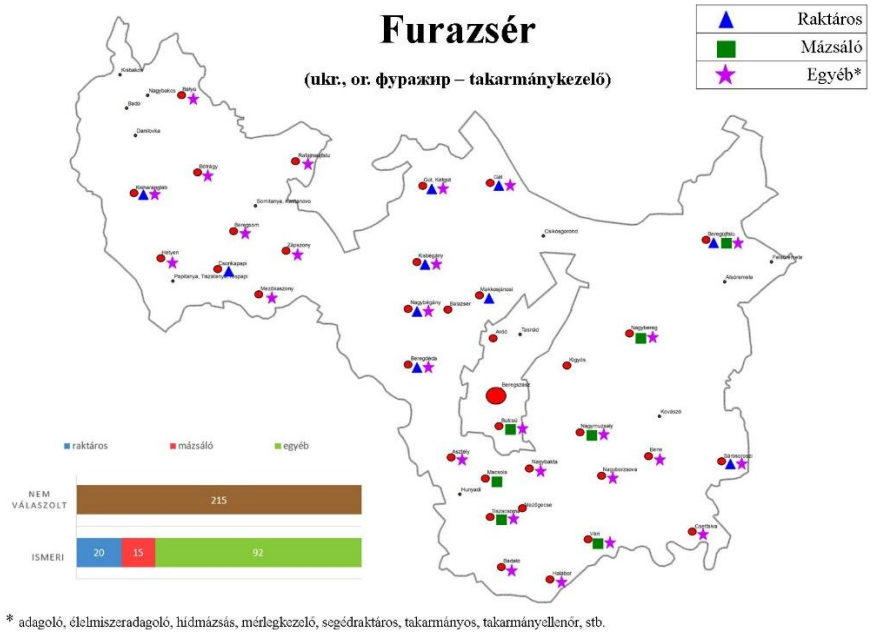

* adagoló, élelmiszeradagoló, hídmázsás, mérlegkezelő, segédraktáros, takarmányos, takarmányellenőr, stb.

Amint azt a jelenlegi elterjedtséget bemutató térképen is láthatjuk a szó ismereti szintje mára igencsak alacsony. A megkérdezett adatközlők közül 215 fő nem adott a szó jelentésére vonatkozóan semmilyen választ. 20 fő adta meg a tényleges jelentéskört részben lefedő raktáros, illetve 15 fő a mázsáló jelentéseket. 92 válaszadó más, a munkakört részben ugyancsak lefedő válaszokat adott meg, pl. adagoló, hídmázsás, mérlegkezelő, segédraktáros, takarmányos, stb. (lásd a 2. ábrán).

Ennél árnyaltabb képet kapunk, ha megnézzük, a szociológiai változók függvényében miként is változik a szó ismereti foka. A legfiatalabb korosztályhoz tartozók esetében 46 férfi és 50 nő nem adott választ a szó jelentésére vonatkozóan. A 40–60 éves korcsoportnál 28 férfi és 34 nő nem válaszolt. Vagyis itt nagyjából kiegyenlítettnek tekinthető azoknak az aránya, akik ismerik, és akik nem a szó jelentését. Hasonló eloszlást figyelhetünk meg a legidősebb generáció képviselőinél is. Itt 31 férfi és 26 nő a nem válaszolók száma (lásd a 2. táblázat adatait).

2. táblázat: A *furazsér* szó ismerete nemi- és korosztályok szerinti bontásban

Férfi			Nő		
Kor	**Ismeri**	**Nem**	**Kor**	**Ismeri**	**Nem**
18-40	11	46	**18-40**	7	50
40-60	29	28	**40-60**	23	34
60-100	26	31	**60-100**	31	26

Kárpátalja területén a különböző élelmiszeripari gyárak (konzerv- és borgyárak) ugyancsak a szovjet éra idején működtek a legnagyobb intenzitással. Az ezek megnevezéseként elterjedt *piscse(kombinát)* kölcsönszó ismereti szintje az intézmények megszűnésével párhuzamosan csökkent. Ezt mutatják a kutatás adatai is. A megkérdezett adatközlők közül 102 fő nem tudta a szó jelentését azonosítani. 113 válaszadó adta meg a konzervgyár, 32 válaszadó a gyümölcsfeldolgozó, és további 95 válaszadó valamilyen más (befőtt gyár, borgyár, élelmiszer-feldolgozó, zöldségfeldolgozó stb.) jelentést (lásd a 3. ábrán).

Az előző szavakhoz hasonló, de talán még árnyaltabb képet kapunk, ha a szó ismeretét a szociológiai változók függvényében is szemügyre vesszük. Ez alapján ugyanis azt láthatjuk, hogy a legfiatalabb korosztály esetében 30 férfi és 28 nő nem tudta a szó jelentését azonosítani. A középső korcsoport esetében ez a szám jelentősen alacsonyabb, itt ugyanis 12 férfi és 11 nő nem adott választ. Hasonló a válaszadások száma a legidősebb korcsoport tagjai körében is (lásd a 3. táblázat adatait).

3. ábra: A *piscse(kombinát)* szó ismerete a Beregszászi járás lakosai körében

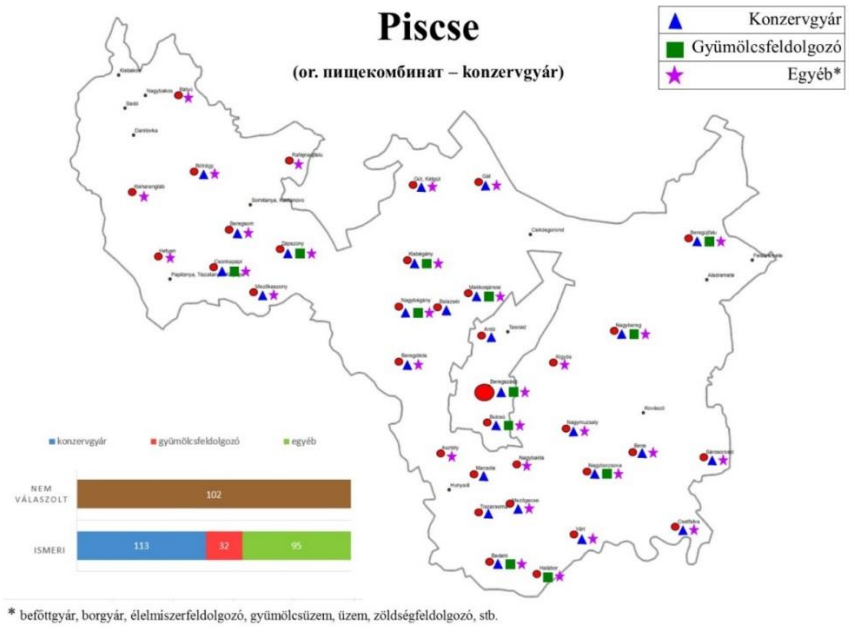

3. táblázat: A *piscse* szó ismerete nemi- és korosztályok szerinti bontásban

Férfi			Nő		
Kor	**Ismeri**	**Nem**	**Kor**	**Ismeri**	**Nem**
18-40	27	30	**18-40**	29	28
40-60	45	12	**40-60**	46	11
60-100	45	12	**60-100**	48	9

Végezetül nézzük meg a szovjet megnevezést magában is foglaló, állami gazdaságot jelölő szovhoz szó jelenlegi ismereti fokát. A szó ismereti foka a megkérdezettek körében ugyancsak elég alacsonynak tekinthető. 148 válaszadó nem tudta azonosítani a fogalmat. A megkérdezett adatközlők válaszai alapján ezen felül az is kitűnik, hogy a szó jelentését illetően nem tesznek különbséget a szovhoz (állami tulajdonú) gazdaságok és a kolhoz (elvben önkéntes társuláson alapuló) gazdaságok között, ami nyilván azzal is magyarázható, hogy a kolhozosítás folyamat valójában nem is önkéntes alapon történt (erről lásd pl. Dupka 2014: 75–89, Molnár D. 2015). A szovhozt 36 válaszadó azonosította a kolhoz szóval, 26 fő gazdaságként definiálta. A további (132 főtől

érkezett) válaszok pedig más, hasonló jelentésű magyar megnevezéseket tartalmaznak: tsz, kft, vállalat, állami gazdaság, vagy állami mezőgazdaság. (Az adatokat lásd a 4. ábrán)

4. ábra: A *szovhoz/szofhoz* szó ismerete a Beregszászi járás lakosai körében

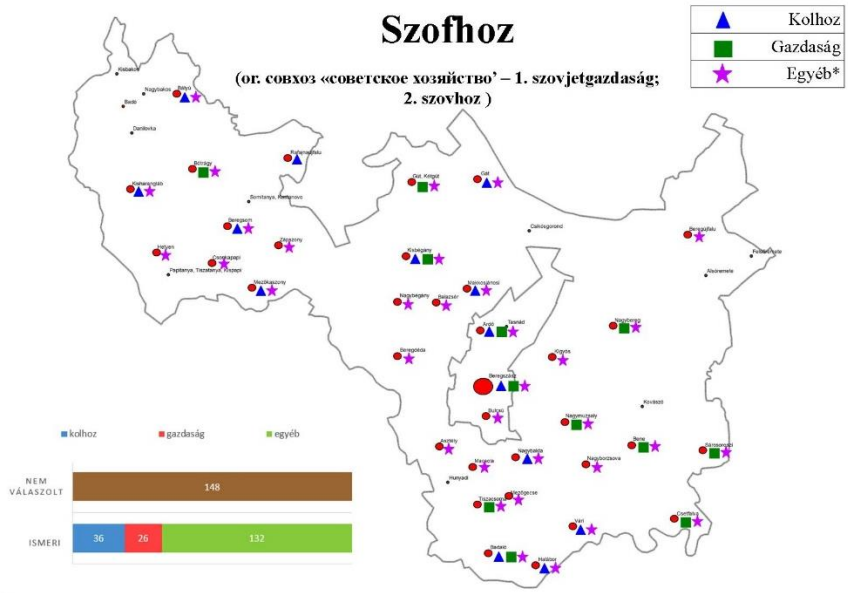

* agrárüzem, állami gazdaság, állami mezőgazdaság, kft, szociális gazdaság, termelési szövetkezet, TSZ, vállalat, stb.

A szó archaizálódási folyamatát jól mutatják a szociológiai változók szempontjából részletezett adatok. Ha ugyanis megnézzük a korok szerinti bontást, akkor láthatjuk, hogy a legfiatalabb generációból a válaszadók több mint fele (35 férfi és 33 nő) nem ismeri már a szó jelentését. A másik két korcsoportban az arány épp a fordítottja az előbbinek. A középkorúak esetében ugyanis 37 férfi és 36 nő, míg az időskorúak közül 35 férfi és 40 nő adott valamilyen, a szó jelentésére vonatkozó választ (lásd a 4. táblázat adatait).

4. táblázat: A *szovhoz/szofhoz* szó ismerete nemi- és korosztályok szerinti bontásban

Férfi				Nő		
Kor	**Ismeri**	**Nem**		**Kor**	**Ismeri**	**Nem**
18-40	22	35		**18-40**	24	33
40-60	37	20		**40-60**	36	21
60-100	35	22		**60-100**	40	17

Összegzés

A fent bemutatott és elemzett adatok alapján elmondható az, hogy – bár még nem telt el jelentős idő a Szovjetunió megszűnése óta, illetve a közép- és idősebb generáció tagjai még a saját maguk által megtapasztalt dolgokra elevenen emlékeznek – a korszakhoz tartozó, s szláv nyelvi eredetű reáliák fokozatosan átkerülnek a lakosság passzív szókincsbe, ami egyúttal az archaizálódási folyamat beindulására is utal. Ezt igazolja a vizsgált szavak ismereti szintje is. A tanulmány alapját képező 2016 évi kutatás erősen elnagyolt korosztályi csoportosítása mellett is láthatóvá válik az, hogy az egyes szavak ismerete a korosztályok tekintetében fokozatosan csökkenő tendenciát mutat. Ez különösképp a fiatal és a közép-, illetve idős generációk elkülönülésében jelentkezik. Az utóbbi két generáció esetében azért is nincsen jelentős eltérések, mert mindkét csoport tagjai megélték a szovjet éra kárpátaljai regnálását. Egy, a jövőben megismételt, pontosabban lehatárolt korosztályi csoportosításon alapuló kutatás eredményei nyilván még árnyaltabban igazolnák ezeket a tendenciákat.

Irodalom:

A. Jászó Anna 2007: A nyelv változékonysága és állandósága. In: A. Jászó Anna főszerk., *A magyar nyelv könyve*. Trezor Kiadó, Budapest, 49–54.

Borbély Edit 2000: Adalék a lexikai kölcsönzés kutatásához. In: Fábián Miroszláva – Horváth Katalin szerk. *Ювілейний збірник на честь 70 річчя від дня народження професора Петра Лизанця* Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai Tanszék Hungarológiai Központ, Ungvár. 113–119.

Csernicskó István – Melnyk Svitlana 2007: Az ukrajnai kisebbségek és a nyelvi oktatás. In. Orosz Ildikó szerk., *Magyarok a Tisza-forrás környékén. A felső-Tisza-vidéki magyarok anyanyelvi-oktatási helyzete egy kutatás tükrében*. PoliPrint, Ungvár. 120–148.

Csernicskó István 1998a: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.

Csernicskó István 1998b: Az ukrán nyelv Kárpátalján. *Regio. Kisebbség, politika, társadalom*. 1998/1: 5–48.

Dupka György 2014: *A szovjet hatóság megtorló tevékenysége Kárpátalján (1944–1991)*. Kárpátaljai Magyar Könyvek 232. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest.

Fazakas Emese 2007: *Bevezetés a magyar nyelvtörténetbe. Nyelvi változások, a magyar helyesírás és szókincs története*. Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság, Kolozsvár.

Gazdag Vilmos 2010a: Szláv eredetű lexikai elemek a Beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban (Kárpátalja, Ukrajna). In. *Határhelyzetek III*. Önmeghatározási kísérletek: hagyományőrzéstől a nyelvi identitásig. Szerkesztő: Fábri István – Kötél Emőke Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium Budapest, 124–160.

Gazdag Vilmos 2010b: Másodnyelvi elemek a Beregszászi járás (Kárpátalja) magyar nyelvjárásaiban. In. Kozmács István, Vančoné Kremmer Ildikó szerk., *Közös jövőnk a nyelv I.* Nyelvtudomány és pedagógia, Tudomány az oktatásért – oktatás a tudományért, Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, 109–130.

Gazdag Vilmos 2010c: A kárpátaljai magyar köznyelv szláv lexikai elemei Zelei Miklós A kettézárt falu c. dokumentumregényében. In. *Acta Beregsasiensis* II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve 2010. IX. évfolyam, 3. kötet 29–40.

Gazdag Vilmos 2013a: Nyelvhasználati sajátosságok a Beregszászi Járási Kórházban. In. *Acta Academiae Beregsasiensis*, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve, 2013. XII. évfolyam, 1. kötet, 229–238.

Gazdag Vilmos 2013b: Orosz/ukrán lexikai elemek a kárpátaljai magyar nyomtatott sajtóban. In. Gecső Tamás, Sárdi Csilla szerk. *Nyelvhasználat a médiában,* Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához sorozat 115. tagja. Tinta Kiadó Budapest, 2013. 33–39.

Gazdag Vilmos 2013c: Államnyelvi kontaktuselemek a kárpátaljai magyar sajtóban. In. Fedinec Csilla – Szoták Szilvia (szerk.) *Változó világ – változó közösségek a Kárpát-medencében.* Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, Budapest.

Gazdag Vilmos 2017a: Az államnyelvi hatás tükröződése a kárpátaljai magyar hírportálok nyelvhasználatában. In. Novák Anikó (szerk.) *Kölcsönös átszövődések.* A Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégiuma 2016. évi PhD-konferenciájának tanulmányaiból, Budapest: Külgazdasági és Külügyminisztérium, 185–198.

Gazdag Vilmos 2017b: Nyelvi interferencia a kárpátaljai magyar irodalmi művekben. In. Márku Anita és Tóth Enikő (szerk.) *Többnyelvűség, regionalitás, nyelvoktatás,* Ungvár, „Rik-U".

Gerstner Károly 2018: Szókészlettörténet. In: Kiss Jenő, Pusztai Ferenc (szerk.): *A magyar nyelvtörténet kézikönyve*. Tinta, Budapest. 249–270.

Kótyuk István 2007: *Az ungi magyar nyelvjárás ukrán jövevényszavai*. Украинские заимствования в ужанском венгерском говоре. Szerkesztette és az előszót írta Zoltán András. Kiadja a Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Tanszéke. Nyíregyháza.

Lizanec Péter 1993: Ukrán valamint orosz elemek a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. In: *Az ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye*. (A magyar Filológiai tanszék fennállásának 30. és az Ungvári Hungarológiai Központ 5. évfordulójára) Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 50–56.

Molnár D. Erzsébet 2015. *Kárpátaljai magyarok a Szovjetunió hadifogoly- és munkatáboraiban (1944-1953)*. Debreceni Egyetem, BTK, Doktori (PhD) értekezés, kézirat.

Zoltán András 2003: A Szovjetunió és a posztszovjet térség etnolingvisztikai problémái: (Isaev, M. I.: Ètnolingvističeskie problemy v SSSR i na postsovetskom prostranstve. = Voprosy âzykoznaniâ, 6. no. 2002. 101–117. p.).

Kisebbségkutatás Minorities Studies and Reviews 12. évf. 2003. 1. szám, 226–229.

Исаев М. И. 2002: Этнолингвистические проблемы в СССР и на постсоветском пространстве. *Вопросы языкознаия* Российская академия наук, Отделеные литературы и языка, «Наука» Москва – 2002. №6. ноябрь-декабрь, 101–117.

Каганов Ю. О. 2012: Радянський мовний дискурс: політико-ідеологічні особливості та протидія. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 2012, вип. XXXII. 267–272

Калиновска О. В. 2008: Проблеми лексикографічного опису ідеологічно забарвлених лексичних одиниць. *Наукові записки. Том 85, Філологічні науки*, Національний університет "Києво-Могилянська академія". 2008. 35–39.

NYELVHASZNÁLAT KÁRPÁTALJÁN A TANDEM 2016 ADATAI ALAPJÁN

Csernicskó István – Hires-László Kornélia

A kutatásról

2016 nyarán *Tandem 2016* címmel 5 kutatóintézet együttműködésében végeztünk kérdőíves szociológiai vizsgálatot Kárpátalján. A munkát a Nemzetpolitikai Kutatóintézet, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpontja és Lehoczky Tivadar Társadalomkutató Intézete, illetve a Momentum Doctorandus társadalmi szervezet végezte, az ukrán lakosság körében végzett terepmunka kivitelezésében pedig az Ungvári Nemzeti Egyetem Szociológiai és Szociális Munka Tanszéke, valamint a Kárpáti Közvélemény-kutató Központ működött közre.

A kutatás Kárpátalja lakosságának együttélési viszonyait vizsgálta különös tekintettel az ukrán és a magyar lakosságra. A kérdőív ezen belül kitért a lakosság általános helyzetének, nyelvhasználatának, értékrendjének, társadalmi közérzetének, migrációs tapasztalatainak felmérésére, valamint Magyarország Kárpátalja-politikájának értékelésére.

A vizsgálat hiánypótló, hiszen Ukrajnában 2001 óta nem tartottak népszámlálást, így alig rendelkezünk friss és hiteles adatokkal a régió lakosságának nemzetiségi és anyanyelvi összetételéről, nyelvismeretéről stb. A számtalan ukrajnai szociológiai vizsgálatban Kárpátalja csupán marginálisan jelenik meg, hisz ez a régió az ország területének mindössze 2,1%-át adja, lakossága pedig (az első és mindeddig egyetlen ukrajnai népszámlálás adatai alapján) Ukrajna összlakosságának alig 2,6%-át teszi ki. Az országos szociológiai kutatások kárpátaljai (al)mintája ezért gyakorlatilag semmit sem mond el a régióban élő emberekről. Az ország népességének 0,3-át képviselő magyar nemzetiségű állampolgárok pedig szinte meg sem jelennek az országos szociológiai vizsgálatokban, láthatatlan szereplők. Kárpátalja felnőtt lakosságának nem kizárólag magyar szempontú szociológiai vizsgálata szinte egyedülálló a térségben. Az pedig, hogy Kárpátalja ukrán és magyar felnőtt népességét egyszerre, azonos szempontok szerint vizsgálják, a régió kutatás-történetében számít újdonságnak.

Összesen 1212 adatközlőt kérdeztünk meg 74 kutatóponton (magyarul 44 településen, ukránul 55 helységben), ezek közül 24 kutatóponton magyar és ukrán nyelven egyaránt folyt kérdőívezés. Összesen 97 kérdezőbiztos vett részt az adatfelvételben. Az adatközlők közül 814-en ukrán, 398-an magyar nyelven töltötték ki a kérdőívet. Az adatközlők 59,6%-a (721 fő) ukrán, 37,6%-a (455 fő) magyar nemzetiségűnek vallotta magát. A megkérdezettek 57,9%-a (702 fő) ukrán, 38,7%-a (469 adatközlő) magyar anyanyelvű volt. A minta súlyozott változata megalapozottan tekinthető a 18–64 éves kárpátaljai ukrán és magyar népesség nem arányosan rétegzett reprezentatív mintájának (életkor, nem, iskolázottság és lakóhely szerint).

Az alábbiakban azt vizsgáljuk meg, hogy a Tandem 2016 kutatás adatai alapján az adatközlők milyen nyelvet/nyelveket használnak bizonyos helyzetekben.

Nyelvválasztás a különböző helyzetekben

Az ukrajnai nyelvi helyzetről számos összefoglaló elemzés készült. A kutatók körében konszenzus van abban, hogy Ukrajnában két nagy nyelv uralja a nyelvhasználati színterek legnagyobb részét: az ukrán és az orosz (Besters-Dilger 2008, 2009; Bowring 2014; Shumlianskyi 2010). Bilaniuk szerint „Ukrajnában mindenki kétnyelvű, különböző mértékben" (Bilaniuk 2010: 109).

A nyelvek használata a különböző nyelvhasználati színtereken számtalan kutatás tárgya Ukrajnában. Az ország különböző régióban más-más nyelv használata dominál a mindennapokban (Csernicskó 2016). Nyugat-Ukrajnában és az ország középső részén egyértelműen az ukrán a leggyakrabban használt nyelv. Északkeleten kissé az orosz felé billen a mérleg nyelve, és sokan használják a szurzsikot[1] (Масенко 2010: 68; 2011: 4–6.; Bernsand 2001: 38–47). Kelet- és Dél-Ukrajnában azonban az ukrán nyelv használati aránya nagyon alacsony, az orosz messze a leggyakrabban használatos nyelv. A kutatások adatai alapján egyértelmű, hogy Ukrajnában mind az orosz, mind az ukrán nyelv használati köre széles körű, a társadalom jelentős része mindkét nyelvet használja.

A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén című kutatási program keretében azonos szempontok szerint vizsgálták kutatók Trianon nyelvi következményeit (Kontra 1998: 13–15). Egyebek mellett azt is megvizsgálták, hogy a Magyarországgal szomszédos államokban élő magyar közösségek milyen nyelveket

[1] Az ukrán értelmező szótárak szerint a szurzsik [суржик] szó első jelentése: rozs és a búza, vagy rozs és árpa, esetleg árpa és zab keverékét jelenti.

használnak különböző élethelyzetekben. A kutatási program egyik legfőbb ide vonatkozó tanulsága, hogy:

*„A templomban és a családban szinte mindenki magyarul beszél, de a lakásból kilépve egyre kevesebben használják a magyart. (...) A családban alacsony, a nyilvános helyzetekben magas az államnyelv használati aránya", illetve hogy „valamennyi régióban azonos színtereken csökken a magyar nyelv használati aránya, és ezzel párhuzamosan emelkedik a többségi nyelvé. Azt is megfigyelhetjük, hogy minél távolabb kerülünk a privát szférától es közeledünk a formális színterek felé, úgy emelkedik az államnyelv használatát jelző görbe, és esik a magyar nyelvet jelölő" (*Beregszászi – Csernicskó 2004: 62–63*).*

A Tandem 2016 adatai egyrészt alátámasztják, másrészt árnyalják a fent említett kutatások eredményeit. Amint az a 7. és 8. táblázatban látszik, Kárpátalján teljesen természetes, hogy egyazon helyzetben több nyelv is használatos: mind az ukrán, mind a magyar alminta nyelvhasználatára az jellemző, hogy szinte minden beszédhelyzetben több nyelven beszélnek, írnak, olvasnak az adatközlők.

Érdekes, hogy az ukrán mintában az ukrán nyelv (a szomszédokkal, barátokkal és iskolatársakkal való kommunikációt és a bevásárlást kivéve) szinte minden helyzetben 80% fölötti arányban megjelenik. Az államnyelv használati aránya egyértelműen a hivatalokban a legmagasabb: itt az ukránul megkérdezettek 92%-a használja az ukrán nyelvet. Kárpátalján tehát az ukrán nyelv betölti államnyelvi funkcióját, egyértelműen dominál a hivatali életben.

A magyar nyelv előfordulása a barátokkal és a szomszédokkal folytatott érintkezésben, valamint tévézéskor a leggyakoribb: az ukrán mintában csupán ezeken a helyzetekben használja az adatközlők több, mint tizede nyelvünket. S bár a Szovjetunió már 25 éve széthullott, és annak ellenére, hogy a Krím 2014-es orosz annexiója és az ország keleti részein kitört fegyveres konfliktus következményeként az orosz nyelvű rádió- és tévéadásokat betiltották Ukrajnában, az orosz nyelv megjelenése épp a televízió-nézés, valamint az interneten és a közösségi oldalakon történő böngészés terén a legmagasabb (6. táblázat). Abban, hogy a kérdőívet ukránul kitöltők 27,2%-a szokott oroszul is tévézni, az is közrejátszhat, hogy az ukrajnai tévéadók műsorainak jelentős része kétnyelvű; gyakran egyazon műsoron belül ukrán és orosz nyelven is beszélnek a műsorvezetők, vendégek, riportalanyok (Bilaniuk 2010). Az adatokból az is látható, hogy a kárpátaljai ukránok körében az orosz nyelv funkcionális megterheltsége, előfordulási gyakorisága valamivel magasabb, mint a magyar nyelvé: a vizsgált helyzetek többségében az ukrán adatközlők gyakrabban használják az oroszt, mint a magyart (1. táblázat).

1. táblázat. Az ukrán, magyar és orosz nyelv megjelenési gyakorisága különböző nyelvhasználati színtereken az ukrán almintában (a kérdésre válaszolók %-ban)

	az ukránt	a magyart	az oroszt
Munkahelyen	85,9	8,7	8,5
Bevásárláskor	78,5	9,4	6,7
Orvosnál	88,8	3,8	5,3
Hivatalokban	92,0	3,6	2,9
A szomszédokkal	69,4	14,0	12,7
Barátokkal	69,1	16,2	16,2
Iskolatársakkal iskolán kívül	72,5	8,8	11,3
TV nézéskor	86,1	12,4	27,2
Újságolvasáskor	87,8	7,9	18,3
Rádió hallgatásakor	87,3	7,8	18,8
Internetes oldalak böngészésekor	87,5	8,8	34,0
Facebookon és más közösségi oldalakon	88,6	9,3	32,8

Adataink alapján kitűnik, hogy a kárpátaljai magyarok az ukrán függetlenség negyedszázada alatt az orosz mint hivatalos/hivatali nyelv használatáról fokozatosan átálltak az ukrán nyelv használatára azokban a helyzetekben, ahol nem használhatják (kizárólag) a magyar nyelvet: az államnyelv használati gyakorisága messze meghaladja az orosz nyelv előfordulási gyakoriságát (Csernicskó 2010a). Az is látható ugyanakkor, hogy a magyar alminta nyelvhasználatát tekintve egyértelműen magyar domináns: két helyszín kivételével a magyar nyelv megjelenési gyakorisága magasabb, mint az ukráné; az államnyelvet csak a hivatalokban és az orvosnál használják többen, mint a magyart. Jól látszik az adatokból az is, hogy a kárpátaljai magyar közösség információs terét is a magyar nyelv dominálja: tévézés, újságolvasás, rádiózás, internetezés, illetve a közösségi hálók használata közben a legmagasabb a magyar nyelv előfordulásai aránya (2. táblázat). Ezek az eredmények megegyeznek a kárpátaljai magyar közösségben végzett korábbi szociolingvisztikai kutatások adataival (Csernicskó 1998; Molnár 2010).

2. táblázat. Az ukrán, magyar és orosz nyelv megjelenési gyakorisága különböző nyelvhasználati színtereken a magyar almintában (a kérdésre válaszolók %-ban)

	az ukránt	a magyart	az oroszt
Munkahelyen	46,3	84,2	15,0
Bevásárláskor	52,1	83,4	13,3
Orvosnál	64,8	62,0	12,2
Hivatalokban	61,4	53,6	12,4
A szomszédokkal	28,4	86,8	5,9
Barátokkal	27,5	88,4	7,9
Iskolatársakkal iskolán kívül	25,3	90,3	3,5
TV nézéskor	35,3	95,4	10,1
Újságolvasáskor	25,2	94,2	5,2
Rádió hallgatásakor	38,0	92,5	5,5
Internetes oldalak böngészésekor	33,7	93,6	12,0

1. ábra. Az anyanyelv kizárólagos megjelenése különböző nyelvhasználati színtereken az ukrán és a magyar almintában

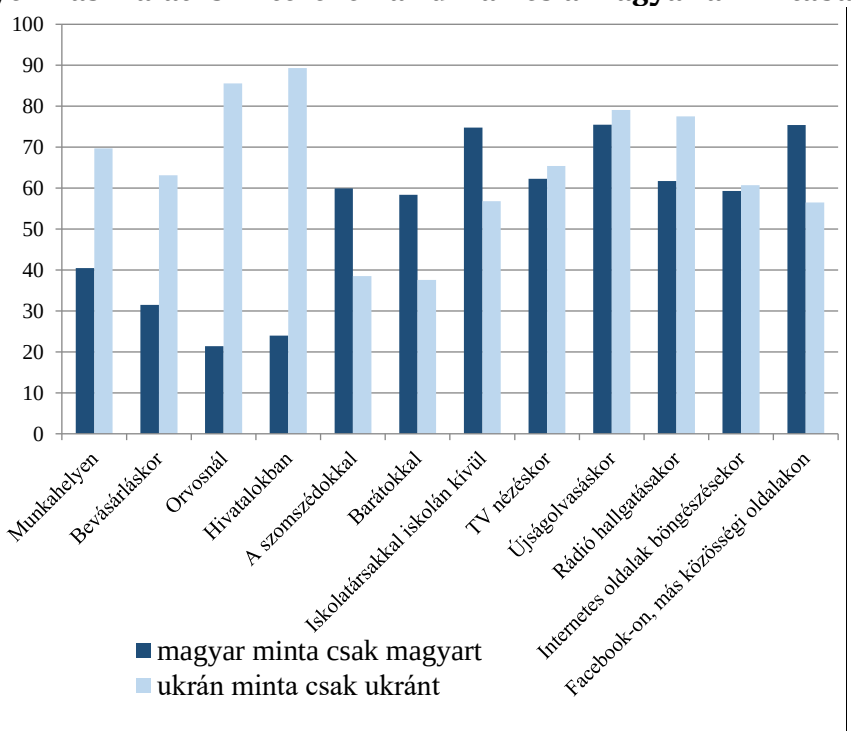

Látható, hogy a kizárólag a magyar nyelvet használók aránya csak az informális, a magánszférához sorolható helyzetekben kimagasló. A magyarok csupán a szomszédokkal, a barátokkal, az iskolatársakkal és a közösségi hálón történő kommunikáció során használják az ukrán minta adatközlőinél gyakrabban kizárólag a magyar nyelvet (1. ábra).

A turisztikai útvonalakat propagáló Lonely Planet oldalon úgy jelenik meg Kárpátalja, mint amely *„olvasztótégelye a magyar, a szlovák, az ukrán és a roma kultúráknak, és lenyűgöző társadalmi elegy. Otthona Ukrajna legjobb vörösborainak és a legáthatolhatatlanabb nyelvjárásoknak (a helyiek azt állítják, hogy kárpátaljaiul beszélnek)”*.[2]

Ezek az „áthatolhatatlan” nyelvjárások, melyeket sokan „kárpátaljai”-nak neveznek (Márku 2013), a hivatalos ukrán akadémiai álláspont szerint az ukrán nyelv helyi, regionális nyelvjárásai (Чучка 2000: 526–527; Німчук 2000; Савойська 2011: 285–286). Mások viszont úgy vélik, hogy ezek az ukrántól különálló ruszin nyelv területi változatai (Капраль – Поп 2001). Anélkül, hogy ebben a politikai, és nem nyelvészeti kérdésben állást foglalnánk,[3] azt tényként rögzíthetjük, hogy ezek a sajátos, az ukrán kodifikált sztenderd nyelvváltozattól (irodalmi és köznyelvtől) jelentős mértékben eltérő nyelvváltozatok Kárpátalja egyik turisztikai brendjévé, gazdaságilag is konvertálható erőforrássá váltak (Csernicskó 2014). Jelentőségüket mutatja, hogy használati gyakoriságuk jelentős mind az ukrán, mind pedig a magyar alminta adatközlőinél (3. táblázat). A kérdőívet ukránul kitöltők körében a helyi regionális dialektus használati gyakorisága a leginformálisabb helyzetekben (a barátokkal és szomszédokkal való érintkezésben) meghaladja az ukrán és más nyelvek előfordulási gyakoriságát.

A 3. táblázatban bemutatott adatokhoz kapcsolódóan érdekes, hogy az ukrán mintában sokan válaszolták azt, hogy a családban „kárpátaljai nyelvjárásban” (is) beszéltek/beszélnek. A megkérdezettek 6-7 éves korában 129 családban (az adatközlők 16,1%-ánál) beszéltek otthon nyelvjárásban; a felmérés idején pedig 131 megkérdezett (16,4%) válaszolta azt, hogy otthon, családi körben

[2] http://www.lonelyplanet.com/ukraine/transcarpathia/introduction (letöltés ideje: 2016. 09. 18.). Eredetiben: *„(it is) a melting pot of Hungarian, Slovak, Ukrainian and Roma cultures and has a fascinating social mix. It's also the home of Ukraine's best red wines and most impenetrable dialects (locals claim to speak Transcarpathian)”*.

[3] Erről bővebben lásd Csernicskó 2013; 2017.

nyelvjárásban társalognak.[4] A nem sztenderd regionális dialektus gyakori és széles körű használatából ennek a nyelvváltozatnak a magas presztízsére következtethetünk (Csernicskó 2014). A nyelvjárás magas presztízse, gyakori használata a regionális identitást is erősítheti.

3. táblázat. A helyi (kevert) ukrán nyelvváltozat használati aránya különböző helyzetekben az ukrán és magyar almintában (%-ban)

	ukrán minta	magyar minta
Munkahelyen	43,2	27,4
Bevásárláskor	59,6	28,9
Orvosnál	30,6	23,5
Hivatalokban	22,5	21,2
A szomszédokkal	77,8	13,1
Barátokkal	74,1	14,6
Iskolatársakkal iskolán kívül	58,7	4,6
TV nézéskor	31,6	2,9
Újságolvasáskor	26,6	2,3
Rádió hallgatásakor	26,6	3,2
Internetes oldalak böngészésekor	25,4	1,0
Facebookon és más közösségi oldalakon	29,2	2,0

A nyelvek jövője szempontjából lényeges a presztízsük. A kutatás során ezért arra is rákérdeztünk, hogy gyermekük későbbi boldogulása érdekében mennyire tartják fontosnak adatközlőink az ukrán, a magyar, az orosz, az angol és a német nyelvet. Az egyes nyelvek fontosságát 1-től (egyáltalán nem fontos) 5-ig (nagyon fontos) terjedő skálán értékelték a megkérdezettek. Mindkét minta nagyon fontosnak tartotta a saját nyelvét. Az ukránok valamivel magasabb fontossági értéket tulajdonítottak saját nyelvüknek, mint a magyarok. Második legfontosabb nyelvként mind az ukrán, mind a magyar minta a globális világnyelvet, az angolt nevezte meg. A harmadik legmagasabb értéket mindkét mintában a másik nyelve kapta: az ukránok eszerint viszonylag magasra értékelik a magyar, a magyarok pedig az ukrán nyelv szerepét gyermekük jövője szempontjából.

[4] Ebben a számban nincsenek benne azok, akik azt válaszolták, hogy otthon ruszinul beszéltek/beszélnek. Három megkérdezett számolt be arról, hogy gyerekkorában ruszinul beszéltek otthon, és csupán egyetlen adatközlő családjában használják a ruszint most.

A magyarok körében azonban magasabb átlagértéket kapott az államnyelv fontossága, mint az ukránok körében a magyar nyelvé. Mindkét minta valamivel fontosabbnak, hasznosabbnak tartja a jövő nemzedék számára a német nyelvet, mint az oroszt (2. ábra).

2. ábra. Az egyes nyelvek fontosságának megítélése az ukrán és a magyar mintában (átlagértékek: 1=egyáltalán nem fontos, 5=nagyon fontos)

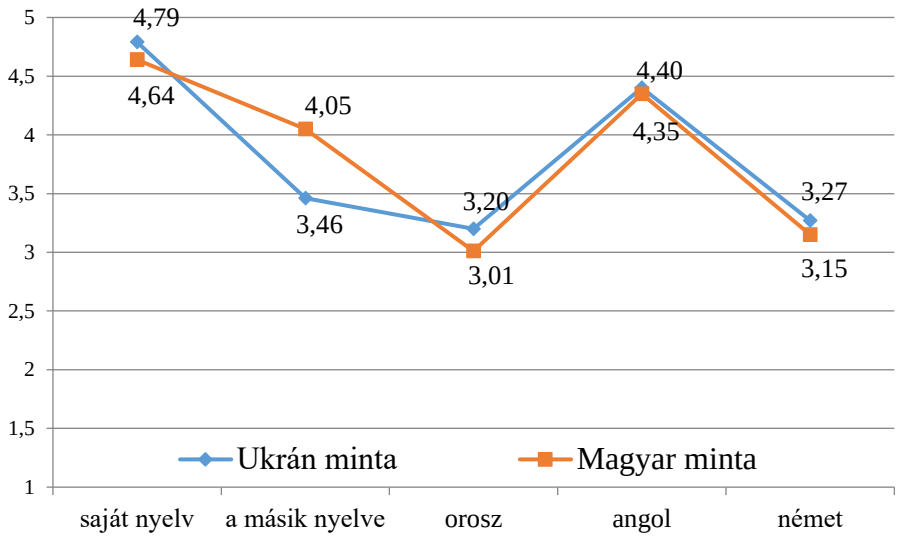

Asszimiláció

A családban mindkét almintában a saját nyelv használata dominál (4. táblázat). Figyelemre méltó azonban, hogy az ukrán és a magyar almintában egyaránt nőtt azoknak az aránya, akik 6-7 éves gyermekkorukhoz képest ma már az ukrán nyelvet használják otthon a családban, és csökkent azoké, akik a magyart.

4. táblázat. Nyelvhasználat a családban az adatközlő 6-7 éves korában és ma, alminták szerinti bontásban %-ban (az első helyen említett nyelvek)

	ukrán alminta		magyar alminta	
	6-7 éves korban	most	6-7 éves korban	most
ukránul	85,7	92,9	11,9	13,6
magyarul	4,8	2,4	87,8	86,1
oroszul	4,9	1,5	0,3	0,3
más nyelven	4,3	3,2	0	0

Az ukrán mintában az adatközlő gyerekkorához képest jelentősen – 4,9%-ról 1,5%-ra – visszaesett az otthon oroszul beszélők aránya. A népszámlálás során kimutatott hasonló jelenséget kárpátaljai kutatók a reasszimilációval magyarázzák (Molnár – Molnár D. 2005: 20–21). Valószínű, hogy kutatásunk ezen eredményei is erre vezethetők vissza.

Kutatási adatok szerint a kárpátaljai magyarok egy része nem magyar, hanem többségi (ukrán vagy orosz) tannyelvű iskolában szocializálódott. Bár pontos adataink nincsenek arról, hogy a közösség mekkora hányada végzett magyar, illetve nem magyar tannyelvű iskolát, a különböző empirikus kutatások adatai alapján következtethetünk ezekre az arányokra. Az 5. táblázatban nyolc, a közösségben végzett kérdőíves kutatás ide vonatkozó eredményeit foglaltuk össze, melyek azt mutatják, hogy a mintában szereplő adatközlők mekkora hányada végezte magyar, illetve nem magyar nyelven az (általános) iskolai tanulmányait.

5. táblázat. A magyar, illetve nem magyar tannyelvű (általános) iskolát végzett adatközlők aránya a kárpátaljai magyar közösségben néhány szociológiai, szociolingvisztikai kutatás adatai alapján

Kutatási program, év	A minta (fő)	Magyar tannyelvű iskolát végzett, %-ban	Nem magyar tannyelvű iskolát végzett, %-ban
Olvasásszociológiai, 1995 (Gereben 1995, 2005)	300	84	16
Mozaik, 2001 (Csernicskó–Soós 2002)	500	81	19
Rétegződés, 2003 (Beregszászi – Csernicskó 2006)	573	85	15
Nyelvválasztás, 2006 (Molnár 2009a,b, 2010a, b, c.)	516	87	13
Kárpát Panel, 2007 (Papp Z. – Veres szerk. 2007)	350	87	13
Nyelvválasztás, 2008 (Csernicskó 2010b)	410	80	20
B-Fókusz Intézet, 1996 (Dobos 2011)	294	65	35
B-Fókusz Intézet, 2011 (Dobos 2011)	550	55	45
Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Bauer et al. 2017)	500	86	14

A Tandem 2016 adatai szerint az ukrán minta adatközlőinek abszolút többsége ukránul végezte tanulmányait az oktatás minden szintjén. Érdekes, hogy miközben magyar nyelvű óvodába, az általános iskolába (főként alsó tagozatba) még viszonylag sokan jártak az ukrán alminta adatközlői közül, a felsőbb iskolai szinteken már jelentősen csökken a magyar nyelven tanultak aránya (6. táblázat).
A magyar mintában a középiskolai szint a legmagasabb iskolai fokozat, ahol a magyar nyelven tanulók aránya meghaladja a 70%-ot, a magasabb iskolai fokozatokban jelentősen visszaesik azoknak az aránya, akik magyar nyelven tanultak (6. táblázat).

6. táblázat. Az egyes iskolatípusok tannyelve az ukrán és a magyar almintában (az adott intézménytípust elvégzettek %-ában)

	ukrán minta			magyar minta		
	ukránul	oroszul	magyarul	ukránul	oroszul	magyarul
óvoda	86,0	6,9	6,5	14,8	7,7	70,5
alsó tagozat (1-4. oszt.)	85,2	6,5	5,3	14,6	7,2	77,8
általános iskola	88,1	5,5	4,0	13,9	6,7	78,8
középiskola	91,6	5,5	2,7	16,8	7,7	75,2
szakiskola	94,6	2,9	2,5	26,6	18,2	51,0
technikum	92,2	5,2	2,6	30,3	28,4	34,9
egyetem (alapszak)	94,0	3,6	1,6	41,5	15,3	38,9
egyetem, mester-képzés	89,1	7,7	1,3	53,4	13,2	26,7

Mindez azért érdemes figyelemre, mert korábbi kutatásaink rámutattak arra, hogy a kárpátaljai magyar közösségben szoros összefüggés mutatható ki az iskoláztatás nyelve és a családi nyelvhasználat között (Csernicskó 2010b). A kárpátaljai magyar közösség 593 fős reprezentatív mintáján 2010-ben végzett kérdőíves vizsgálat adataiból kiderült például, hogy

„Azok körében, akik nem magyar tannyelvű iskolába jártak, majdnem 40% azok aránya, akik nem csak a magyar nyelvet használják a családi érintkezésben (...); miközben azok körében, akik magyarul tanultak, 93,16% csak magyarul beszél a szüleivel.

Az eredményekből az is azonnal szembetűnik, hogy a többségi nyelven iskolázottak között minden ötödik válaszadó (21,74%) csak többségi nyelven beszél a szüleivel" (Csernicskó 2010b: 81).

Ennek fényében megvizsgáltuk, hogy a Tandem 2016 kutatás során a magyar mintában mutatkozik-e összefüggés az oktatás nyelve, illetőleg aközött, hogy milyen nyelvet használnak a családban. A 2016-ban nyert adatok összecsengenek a korábbi kutatás eredményeivel. A magyar nemzetiségűek körében azok, akik általános iskolai tanulmányaikat magyar nyelven végezték, jóval magasabb arányban használták 6-7 éves gyerekként és használják felnőtt korukban ma is otthon, családi körben a magyar nyelvet, mint azok, akik ukrán vagy orosz tannyelvű intézményben szereztek általános iskolai végzettséget. Az ukrán vagy orosz nyelvű általános iskolába jártak körében négyszer magasabb azoknak az aránya, akik a többségi nyelvet használták/használják otthon a családban (27,8% és 33,3%), mint azok között, akik magyarul tanultak (7,3% és 7,6%) az általános iskolában (3. ábra).

3. ábra. A családban használt nyelv és az általános iskolai tannyelv összefüggése a magyar mintában (%-ban)

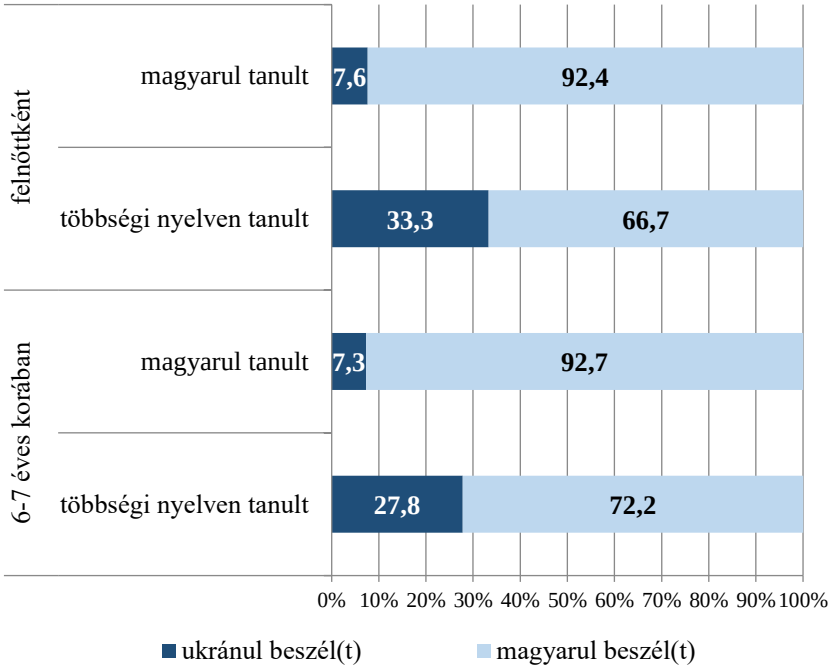

A fenti kutatási eredmények különösen fontosak, ha figyelembe vesszük Bartha Csilla kétnyelvűség-kutató szavait: *„A*

támogató nyelvi jogi keretek, legfőképpen pedig a kisebbség nyelvén folyó oktatás alappillére lehet a nyelvmegőrzésnek" (Bartha 2003).

A 2001-es népszámlálás adatait elemezve Molnár József úgy véli, hogy Kárpátalján a vegyes házasságok *„magas arányának kedveznek a különböző nemzetiségek együttélése a megyében, a köztük levő mérsékelt szociokulturális távolságok, valamint a tolerancia viszonylag magas foka"*, majd hozzáteszi: *„A házasságok etnikai heterogenitásának mértéke számos társadalmi hatással bír (így például a vegyes házasságokat tartják térségünkben az asszimiláció fő színterének), ami aláhúzza a kérdés tanulmányozásának a fontosságát"* (Molnár 2015: 51).

A fentiek alapján mi is megvizsgáltuk, hogy mekkora az etnikailag vegyes házasságok aránya a mintában. Az ukrán mintában a házasságban élők 82,7%-a választott ukrán házastársat magának. A magyar mintában az etnikailag homogén házasságok aránya hasonló volt: 83,5%. Az ukrán minta házas adatközlőinek tehát 17,3%-a, a magyarnak 16,5%-a élt etnikailag vegyes házasságban. Az ukrán mintában a házasságban élők 7,9%-a magyar, a magyar mintában pedig 11,4%-a ukrán társat választott magának (7. táblázat).

7. táblázat: Az etnikailag homogén, illetve vegyes házasságban élők aránya az ukrán és magyar mintában (a házasok között, %-ban)

	Etnikailag homogén házasság	Vegyes házasság	Ukrán-magyar frigy
Ukrán minta	82,7	17,3	7,9
Magyar minta	83,5	16,5	11,4

Összefoglalás

Az Ukrajna egészére jellemző többnyelvűség – bizonyos megkötésekkel – Kárpátalján is jelen van. A kutatás adatai alapján megállapíthatjuk azonban, hogy Ukrajna egészéhez mérten Kárpátalján sokkal kisebb az orosz nyelv funkcionális megterheltsége, és jóval nagyobb az ukráné. Konstatálhatjuk, hogy az ukrán anyanyelvűek jóval gyakrabban használhatják kizárólag anyanyelvüket a társadalmi élet különböző helyzeteiben, mint a magyarok. A nyelvhasználati színterek jelentős részén a magyar nyelv jellemzően más nyelvekkel (elsősorban az ukránnal) együtt, váltakozva jelenik meg.

A kárpátaljai ukránok nyelvhasználatában egyértelműen az ukrán nyelv, illetve annak regionális változata dominál. A minta

magyar része nyelvhasználatában a magyar nyelv tölt be meghatározó szerepet.

Az empirikus kutatás adatai alapján egyértelmű, hogy a magyar nyelven oktató iskolai hálózat megőrzése és fejlesztése alapvető fontosságú a magyar nyelv hosszú távú megőrzése szempontjából Kárpátalján. Szoros összefüggés mutatkozik ugyanis az oktatás tannyelve és a magyar nyelv családi használata, a magyar nyelv továbbörökítése között.

Irodalom

Bartha Csilla 2003. A kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei és az oktatás. In: Nádor Orsolya – Szarka László (szerk.): *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában.* Akadémiai Kiadó: Budapest. 56–75.

Bauer Béla – Pillók Péter – Ruff Tamás – Szabó Andrea – Szanyi F. Eleonóra – Székely Levente 2017. *Magyar Ifjúság Kutatás 2016 első eredményei. Ezek a mai magyar fiatalok.* Új Nemzedék Központ Nonprofit Kft.

Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2004: *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról.* PoliPrint: Ungvár

Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2006. *A kárpátaljai magyar nyelvhasználat társadalmi rétegződése.* Ungvár: PoliPrint.

Bernsand, Niklas 2001: Surzhyk and National Identity in Ukrainian Nationalist Language Ideology. In: *Berliner Osteuropa Info.*, 2001/17. 38–47.

Besters-Dilger, Juliane ed., 2008. Мовна політика та мовна ситуація в Україні (Language Policy and Language Situation in Ukraine), Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”

Besters-Dilger, Juliane ed., 2009. Language Policy and Language Situation in Ukraine: Analysis and Recommendations. Frankfurt am Main: Peter Lang.

Bilaniuk, Laada 2010: Language in the balance: the politics of non-accommodation on bilingual Ukrainian–Russian television shows. *International Journal of the Sociology of Language,* 2010. 210. 105–133.

Bowring, Bill 2014. The Russian Language in Ukraine: Complicit in Genocide, or Victim of State-building? In: Lara Ryazanova-Clarce (ed.): *The Russian Language Outside the Nation*. Edingurgh University Press: Edingurgh, 2014. 56–78.;

Csernicskó István – Soós Kálmán 2002. Gyorsjelentés – Kárpátalja. In: *Mozaik 2001. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében*, 91–135. Budapest: Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.

Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.

Csernicskó István 2010a. Az ukrán és az orosz nyelv használati gyakoriságáról a kárpátaljai magyar közösségben. In: Csernicskó István (szerk.): *Nyelvek, emberek helyzetek: A magyar, ukrán és orosz nyelv használata a kárpátaljai magyar közösségben.* Ungvár: PoliPrint., 86–100.

Csernicskó István 2013. Ruszin nyelv Kárpátalján: tudományos kérdés ez? In: Fedinec Csilla – Illyés Zoltán – Simon Attila – Vizi Balázs (szerk.): *A közép-európaiság dicsérete és kritikája*. Kalligram: Pozsony, 293–313.

Csernicskó István 2014. Szeparatizmus vagy valami más? A kárpátaljai szláv regionális nyelvváltozatok gazdasági értéke. *Kisebbségkutatás,* 2014. 23 (3). 99–114.

Csernicskó István 2016. A kétnyelvű Ukrajna. In: Hires-László Kornélia (szerk.): *Nyelvhasználat, kétnyelvűség. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból* II. Autdor-Shark: Ungvár. 13–44.

Csernicskó István 2017. Русинська – мова або діалект? Освітлення проблеми на основі понять соціолінгвістики. In: Márku Anita – Tóth Enikő (szerk.): *Többnyelvűség, regionalitás, nyelvoktatás*. RIK-U: Ungvár, 108–117.

Csernicskó István szerk. 2010b. *Nyelvek, emberek helyzetek: A magyar, ukrán és orosz nyelv használata a kárpátaljai magyar közösségben.* PoliPrint: Ungvár.

Dobos Ferenc 2011. *Asszimilációs folyamatok az erdélyi, felvidéki, kárpátaljai és vajdasági magyarság körében 1996–2011.* Kutatási jelentés. Budapest: B-Fókusz Intézet. Kézirat. http://www.kmkf.hu/tartalom/assszimilacio.pdf

Gereben Ferenc 1995. Nemzeti és vallási identitás kisebbségi és többségi helyzetben. Empirikus vizsgálat hat közép-európai ország magyar nemzetiségű lakossága körében. *Protestáns Szemle* 1995/3: 197–216.

Gereben Ferenc 2005. *Olvasáskultúra és identitás. A Kárpát-medence magyarságának kulturális és nemzeti azonosságtudata.* Budapest: Lucidus Kiadó.

Kontra Miklós 1998. Sorozatszerkesztői előszó. In: Csernicskó István: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely: Budapest, 1998.

Márku Anita 2013. *„Po zákárpátszki": Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar közösségben.* „Líra" Poligráfcentrum: Ungvár, 2013.

Molnár Anita 2009a. Tannyelv, nemzeti identitás és a nyelvek presztízse – egy Kárpátalján végzett kutatás margójára. In: Borbély Anna, Vančoné Kremmer Ildikó és Hattyár Helga szerk. *Nyelvideológiák, nyelvi attitűdök és sztereotípiák*, 439–446. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra: MTA Nyelvtudományi Intézet, Gramma Nyelvi Iroda, Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar, Tinta Kiadó.;

Molnár Anita 2009b. Tannyelv és nemzeti identitás kapcsolata egy 2006-os felmérés tükrében. In: Karmacsi Zoltán és Márku Anita szerk. *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*, 122–127. Ungvár: PoliPrint

Molnár Anita 2010. Az alapadatok. In: Csernicskó szerk. Nyelvek, emberek helyzetek. *Nyelvek, emberek helyzetek: A magyar, ukrán és orosz nyelv használata a kárpátaljai magyar közösségben.* Ungvár: PoliPrint., 62–68.

Molnár Anita 2010a. A tannyelv hatása a magyar nyelv helyzetére Kárpátalján. In: Garaczi Imre – Szilágyi István szerk. *A kultúra, a tudomány és a nemzet helyzete a Kárpát-medencében*, 189–201. Veszprém: Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány.;

Molnár Anita 2010b. Magyar vagy ukrán tannyelvű iskola? A tannyelv lehetséges következményeiről Kárpátalján. In: Fábri István – Kötél Emőke szerk. *Határhelyzetek 3. Önmeghatározási kísérletek: hagyományőrzéstől a nyelvi identitásig*, 186–212. Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium.;

Molnár Anita 2010c. Nyelvi ideológiák és nyelvválasztás összefüggéseiről a kárpátaljai magyarok körében. In: Kozmács István, Vančoné Kremmer Ildikó szerk. *Közös jövőnk a nyelv II. Nyelvtudomány és pedagógia, Tudomány az oktatásért – oktatás a tudományért, Veda pre vzdelanie – vzdelanie pre vedu, Science for Education – Education for Science. Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre Fakulta stredoeurópskych štúdií*, 53–63. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara.

Molnár József – Molnár D. István 2005. *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében.* Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköz Tanácsa.

Molnár József 2015. Etnikai vegyes házasságok a kárpátaljai magyarok körében. *Limes – 2015*: 51–62.

Papp Z. Attila – Veres Valér szerk. 2007. *Kárpát Panel 2007. A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái.* Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet.

Shumlianskyi, Stanislav 2010. Conflicting abstractions: language groups in language politics in Ukraine. *International Journal of the Sociology of Language,*. 201. 135–161.

Капраль Михаил – Поп Иван 2001. Язык подкарпаторусинский. In: Ivan Pop (ed.): *Энциклопедия Подкарпатской Руси.* Издательство В. Падяка: Ужгород, 2001. 425–430.

Масенко Ларіса 2010: *Нариси з соціолінгвістики.* Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”: Київ,. 68.;

Масенко Ларіса 2011: *Суржик: між мовою і язиком.* Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”: Київ,. 4–6.;

Німчук Василь 2000. Закарпатський говір. In: Русанівський В. – Тараненко О. (eds.): *Українська мова. Енциклопедія*, Видавництво „Українська енциклопедія” ім. П. Бажана: Київ.

Савойська Світлана 2011. *Мовно-політичний сепаратизм як фактор дестабілізації єдності українського суспільства в умовах пострадянської трансформації.* ВЦ „Просвіта”: Київ.

Чучка Павло 2000. Русинська мова. [The Rusyn language] In: Русанівський В. – Тараненко О. (eds.): *Українська мова. Енциклопедія*, Видавництво „Українська енциклопедія” ім. П. Бажана: Київ.

LÁTHATÓ KÉTNYELVŰSÉG:

nyelvpolitika képekben

A Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont

többnyelvű vándorkiállítása

II. NYELVI TÁJKÉP

A MAGYAR NYELV MEGJELENÉSE A SZIMBOLIKUS TÉRBEN: BEREGSZÁSZI JÁRÁSI TELEPÜLÉSEK PÉLDÁJA ALAPJÁN*

Tóth-Orosz Enikő

Bevezetés

A vizuális nyelvhasználattal a nyelvészet egyik legújabb kutatási iránya foglalkozik. Jan Blommaert (2012: 5) nyelvész szerint „a szociolingvisták ma már nemcsak jegyzetfüzettel és diktafonnal járják a világot, digitális fényképezőgép is van náluk, amivel pillanatképeket rögzítenek arról, ami időközben 'nyelvi tájképként' vált ismeretessé".[1]

A nyelvi tájkép definíciójaként leggyakrabban Rodrigue Landry és Richard Bourhis kanadai kutatók meghatározását idézik: „egy település, régió nyelvi tájképét a hivatalos útjelző tábláknak, reklámtábláknak, utcanevek, helynevek, kereskedelmi egységek feliratainak és a kormányzati épületek hivatalos tábláinak összessége adja"[2] (Landry–Bourhis 1997: 25). Szintén az ő nevükhöz fűződik a feliratok két alapfunkciójának – kommunikatív és szimbolikus – megkülönböztetése (Landry–Bourhis 1997: 25). Kommunikatív funkciónál a feliratok nyelve elsősorban az információátadást szolgálja, a szimbolikus funkció viszont a teret különböző attribútumokkal látja el (Cenoz–Gorter, 2006: 78, Laihonen 2012: 27, 2013: 15). A nyilvánosan kihelyezett táblák tükrözhetik egy nyelv erejét és státusát, befolyással lehetnek a nyelvi viselkedésre, illetve a nyelvhasználatra (Cenoz–Gorter 2006: 67–68).

A táblák és a feliratok (geo)szemiotikai alapú vizsgálatát Scollon és Scollon (2003) könyve alapozta meg. Preferált helyzetben általában a hatalmi helyzetben lévők nyelve van, míg a kisebbségi nyelv a perifériára szorul. Ez azt jelenti, hogy a többségi nyelvű felirat elöl, vagy felül van, az is előfordul, hogy nagyobb, díszesebb betűmérettel (Bartha–Laihonen–Szabó 2013: 16).

A kutatási terület mára már rendkívül szerteágazó (Gorter 2017). A nyelvi tájképhez kapcsolódó kutatási téma lehet még pl. a névjegykártyákon, a számítógépek képernyőjén megjelenő nyelv, a

---

* „Az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-17-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült"

[1] Az idézet Petteri Laihonen fordítása (Bartha–Laihonen–Szabó 2013, Laihonen 2012, 2013).

[2] Az idézet Petteri Laihonen fordítása (Bartha–Laihonen–Szabó 2013; Laihonen 2012, 2013).

különféle nemzeti, vallási stb. szimbólumok használata (Laihonen 2012: 28, 2013: 157). Emellett a nyelvi tájkép vizsgálata szempontjából érdekes lehet, hogy a különböző nyelvek mennyire vannak jelen a tévében, interneten, vagy épp melyek azok az elemek, amelyek hiányoznak a szimbolikus térből (Bartha–Laihonen–Szabó 2013: 14).

Ben-Rafael és szerzőtársai (2010) szerint a nyelvi tájképek elemeit a következő tényezők magyarázhatják:

1. hatalmi viszonyok,
2. kommunikatív célok,
3. önkifejezés,
4. kollektív identitás kifejezése.

Időnként több magyarázat is érvényes lehet egy adott felirat vizsgálatakor (Laihonen 2012: 28). A különböző kutatások bebizonyították, hogy nem lehet minden esetben a nyelvi tájkép egyes elemei, valamint egy másik változó és jelenség között univerzális és egyértelmű összefüggéseket találni, hanem mindig az adott terepet és annak kontextusát kell megismerni, annak függvényében kell meghatározni az értelmezési keretet, levonni a következtetéseket (Laihonen 2012: 28, Scollon–Scollon 2003: 124).

Az utóbbi években a vizuális nyelvhasználattal kapcsolatban számos tanulmány jelent meg a nemzetközi szakirodalomban. Több kutató terepmunkájául egy-egy világváros szolgált, ahol a nagyszámú bevándorló közösségeknek köszönhető sokszínű nyelvi tájképre, az angol nyelv egyre nagyobb térhódításának kérdéskörére fókuszálnak, vagy épp azt vizsgálják, hogy mely nyelvek jelennek vagy épp nem jelennek meg a nyilvános térben stb. (pl. Akindele 2011, Backhaus 2005, 2006a, 2006b, 2007, Ben-Rafael et al. 2004, 2006, 2010, Blackwood et al eds. 2016, Bloomaert 2013, Bunyi 2005, Burdick 2012, Cenoz–Gorter 2006, Gorter ed. 2006, Gorter et al. eds 2012, Huebner 2006, 2016, Itagi–Singh eds. 2002, Shohamy 2006, Shohamy–Gorter eds. 2006, Shohamy et al. eds. 2010, Rubdy–Ben Said eds. 2015 stb.). Az elmúlt 10-15 évben a kárpátaljai szakirodalomban is több nyelvi tájképpel kapcsolatos munka jelent meg, ahol a nyelvi tájkép a nyelvpolitika egyik megjelenési formájaként, a hétköznapi etnicitás részeként, a nyelv és gazdaság összefüggéseként jelenik meg (lásd Beregszászi 2005, Csernicskó 2015, 2016a, 2016b, 2017, Hires-László 2015, Karmacsi 2014, 2016, 2017, Tóth 2014a, 2014b, 2015).

A nemzetközi szakirodalomban gyakran tesznek különbséget a *top-down*, illetve a *bottom-up* irányú kezdeményezésekről a nyelvi tájkép alakításában (Akindele 2011, Cenoz–Gorter 2006). Előbbi azt jelenti, hogy a felsőbb szintek (például az állam, az önkormányzat) határozatai befolyásolják a nyelvek megjelenését a szimbolikus

térben; utóbbi esetben pedig alulról jövő, spontán kezdeményezések révén jelennek meg bizonyos feliratok, kiírások, melyek szükségszerűen a közösségben használatos valamely nyelven, nyelveken fogalmazódnak. A felülről jövő kezdeményezés tipikus példája az, amikor valamely hatóság megszabja, hogy bizonyos típusú szövegek milyen nyelven, nyelveken, milyen színű, méretű táblákon és hol jelenjenek meg kötelező jelleggel. Az alulról jövő kezdeményezésekhez tartozik ezzel szemben például az, amikor a házát, kocsiját eladni szándékozó, elveszett kutyáját kereső állampolgár nyilvános hirdetményt ragaszt ki közterületen, s ezen kiírások nyelvéről is dönt, amely döntésével máris befolyásolja, alakítja a nyelvi tájképet.

Egy kisebbségi nyelv presztízsének az emeléséhez jelentősen hozzájárul, ha nemcsak szóban, hanem írásban is megjelenhet például a különböző feliratokon, reklámtáblákon (Beregszászi 2005: 158). Egy kisebbségben élő közösség számára jelentős szimbolikus értékkel bír, hogy az általuk lakott településeken anyanyelvükön is fel legyenek tüntetve falvaik, városaik neve, hisz ezzel is láthatóvá válik a közösség jelenléte az adott régióban (Beregszászi 2004: 71). A kétnyelvű feliratok azonban nem csak a jelentős szimbolikus értékük miatt fontosak. Az anyanyelvnek a környezetben való írásos megjelenésének a gyermeki nyelvelsajátításban, illetve az írás és az olvasás megtanulásában is nagy szerepe van. A kétnyelvű szövegek segítik az államnyelv elsajátítását is, mivel ha az ukrán felirat mellett megtalálható a magyar megfelelője, nagyobb eséllyel rögzül az emberek tudatában az ukrán kifejezés. Emellett hozzájárul a magyar köznyelv és hivatali stílus alaposabb megismeréséhez, mivel a kölcsönszó mellett a magyar megfelelőjét is megismerhetik (Csernicskó 2010: 110–111, Lengyel 2005: 149).

Demográfiai háttér

A Beregszászi járás az egyetlen olyan, települési szintnél magasabb közigazgatási egység Ukrajnában, ahol a magyar nemzetiségűek és anyanyelvűek abszolút többséget alkotnak. A 2001-es népszámlálási adatok szerint a Beregszászi járás lakosságának 76,1%-a magyar nemzetiségűnek (Molnár–Molnár 2005: 27), 80,23%-a magyar anyanyelvűnek (Beregszászi–Csernicskó–Ferenc 2014: 12) vallotta magát. A járáshoz a megyei alárendeltségű Beregszász városa (az önkormányzathoz tartozik Tasnád község is) mellett egy városi típusú település, valamint 30 falusi önkormányzat (összesen 42 település) tartozik.[3]

[3] http://zakarpat-rada.gov.ua/zakarpattya/adm-ter-podil/.

Az alábbiakban a Beregszászi járási településeken készült fotók segítségével mutatom be röviden a magyar nyelv megjelenését a szimbolikus térben, a különböző kategóriákon belül.

Beregszászi járási települések nyelvi tájképe

Helységnév- és üdvözlőtáblák

Egy-egy településre érkezve elsőként általában a helységnévtáblával találkozunk. Már fentebb is említettem, hogy a kisebbség számára miért van jelentősége annak, hogy az államnyelv mellett magyar nyelven is megjelenjen a községük megnevezése. A települések névtábláinak három típusa figyelhető meg a települések határaiban: a települések tanácsai által kérvényezett és hivatalos szervek (pl. állami közútkezelő cég) által kihelyezett névtábla (1. fotó), politikai/kulturális szervezet által, illetve a település önkormányzata által kihelyezett név- és üdvözlőtábla. Egy-egy községben akár több típusú településnévtábla is előfordulhat.

1. fotó. A közútfenntartó által kihelyezett névtábla

A vizsgált települések mindegyikén találkozhatunk valamilyen típusú kétnyelvű helységnév- és üdvözlőtáblával.

A kárpátaljai magyarság két érdekképviseleti kulturális szervezete, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (továbbiakban KMKSZ) és az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség (továbbiakban UMDSZ) sablonszerű településnév- és üdvözlőtáblákat helyezett el a

kárpátaljai magyarlakta falvak határában. A politikai/kulturális szervek által kihelyezett táblák, mondhatni, tudatják a településekre érkezőkkel, hogy a község KMKSZ vagy UMDSZ szimpatizánsnak számít-e (Csernicskó 2013: 321–322, Karmacsi 2014: 92). A két szervezet által felállított településnév-táblák közös jellemzője, hogy mindkettőn olvasható a település ukrán és magyar megnevezése, emellett látható a falu címere is (2. és 3. fotó). A legtöbb ilyen típusú táblán ukrán és magyar nyelvű szöveg üdvözli a községbe érkezőket, általában az ukrán nyelvű szöveg olvasható először, majd alatta/mellette a magyar nyelvű köszöntés. Ezektől a sablonszerű tábláktól eltér szintén az egyik érdekképviseleti szerv közreműködésével felállított név- és üdvözlőtábla Halábor határában.[4] Az üdvözlőszöveg csak magyar nyelven van feltűntetve, valamint a település magyar megnevezése megelőzi az ukrán megnevezést (4. fotó).

2. és 3. fotó. Balra a KMKSZ, jobbra az UMDSZ által kihelyezett helységnév- és üdvözlőtábla

[4] http://www.umdsz.com.ua/cikkek/sajto/48-as-megemlekezes-es-telepulesnev-tabla-avatas-a-beregszaszi-jarasi-halaboron#prettyPhoto

4. fotó. Halábor helységnév- és üdvözlőtáblája[5]

Az önkormányzatok által kihelyezett név- és üdvözlőtáblák esetében is jellemzően két nyelven jelenik meg a település neve és az üdvözlőszöveg, de az is előfordul, hogy az üdvözlőszöveg csak magyar nyelven (5. fotó) vagy csak ukrán nyelven olvasható (6. fotó). A táblák formája, stílusa mindegyik településen sajátos, egyedi. A 7. képen Halábor település másik névtábláját láthatjuk: a táblán látszólag az államnyelvi megnevezés van preferált helyzetben, hisz a magyar felirat fölött van, viszont míg az ukrán megnevezés egy egyszerű fémlapon, addig a magyar megnevezés a község faragott címerében van feltüntetve.

Néhány település esetében a helységnév- és üdvözlőtáblákon megjelent a rovásírásos településnév is (2. és 4. fotó). Ezt a tevékenységet egy helyi öntevékeny civil kör támogatja és viszi véghez.[6]

[5] Forrás: http://www.umdsz.com.ua/cikkek/sajto/48-as-megemlekezes-es-telepulesnev-tabla-avatas-a-beregszaszi-jarasi-halaboron#prettyPhoto[gallery2]/0/

[6]https://hu.wikipedia.org/wiki/Rov%C3%A1st%C3%A1bl%C3%A1s_telep%C3%BCl%C3%A9sek_list%C3%A1ja

5. és 6. fotó. Badaló és Nagybakta helységnév- és üdvözlőtáblája

7. fotó. Halábor névtáblája

A vasútállomásokon a településnevek csak államnyelven vannak feltüntetve. A 8. fotón a nagybaktai vasúti megállóban kihelyezett tábla látható. A település hivatalos ukrán megnevezése *Велика Бакта*, ezzel szemben a táblán *Велика Бахта*[7] olvasható, tehát a *„к”* betű helyett *„х”* szerepel. A fotón valamelyest látszik, hogy – valószínűleg a vonatot váró utasok – próbálták kijavítani az általuk használt formára.

A buszmegállók tábláival más a helyzet: kétnyelvű (9. fotó), valamint csak ukrán és csak magyar nyelvű táblák egyaránt előfordulnak.

8. fotó. Nagybakta vasúti megállójában kihelyezett névtábla

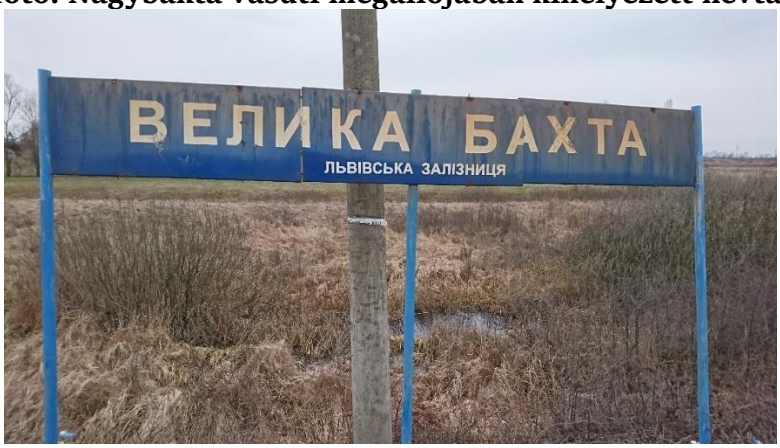

9. fotó. Kétnyelvű felirat Muzsaly buszmegállójában

[7] A vasúttársaság oldalán is ebben a formában szerepel a település megnevezése: http://railway.lviv.ua/scripts/rozklad/station.php?station=86.

Utcanévtáblák

Az utcanévtáblákkal kapcsolatban változó a helyzet. Ukrán–magyar, valamint csak ukrán és csak orosz nyelvű névtáblák egyaránt találhatók a településeken. Az orosz nyelvű névtáblák még a Szovjetunió idejéből maradtak fenn (10. fotó). A kétnyelven kihelyezett utcanévtáblák egymásnak való megfelelése fordítás szempontjából kétféleképpen történik: egyszer a magyar elnevezést transzliterációval írják át ukrán nyelvre (11. fotó), másszor a magyar elnevezést értelemszerűen, jelentésnek megfelelően fordították le (12. fotó).

10. fotó. Orosz nyelvű utcanévtábla

11. és 12. fotó. A *Szabadság* elnevezésű utca és sugárút kétféle ukrán változata

Állami és önkormányzati intézmények névtáblái, hirdetései

Az önálló közigazgatási státusszal rendelkező települések mindegyikében vannak közigazgatási intézmények: községháza, oktatási, egészségügyi intézmények, posta, könyvtár, kultúrház stb. A legtöbb ukrajnai állami és önkormányzati névtáblán megjelennek az ukrán nemzeti zászló színei: leggyakrabban kék alapon sárga felirat látható. Mindegyik kétnyelvű állami névtáblán az ukrán nyelv van preferált helyzetben.

A községházák névtáblái többnyire ukrán–magyar nyelvűek (13. fotó). Több helyen az ukrán zászló mellett a magyar zászló is ki van függesztve.

13. fotó. Nagybakta önkormányzatának kétnyelvű névtáblája

Az iskolák (középfokú és általános) esetében sok helyen találkozunk olyan névtáblával, amely csak ukrán nyelven tájékoztat bennünket (14. fotó). Az egészségügyi intézmények névtáblái tekintetében is csak kevés helyen találkozhatunk magyar nyelvű névtáblával is. Az óvodák esetében más a helyzet. A Kárpát-medencei óvodafejlesztési program keretében egyre több kárpátaljai óvodát újítanak fel.[8] A már felújított és átadott óvodák homlokzatán kétnyelvű táblák kerültek kihelyezésre (15. fotó).

14. fotó. A Nagyberegi Középiskola ukrán nyelvű névtáblája

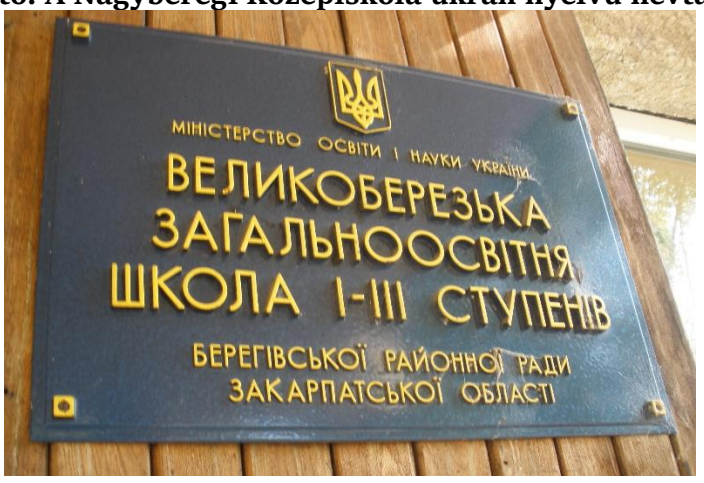

[8] https://www.karpataljalap.net/?q=2018/12/05/eddig-tobb-mint-40-ovodat-ujitott-fel-kmpsz-magyar-allam-tamogatasaval

15. fotó. A felújított Mezőgecsei Bölcsőde-óvoda homlokzatára kihelyezett táblák

A közigazgatási intézmények által nyújtott tájékoztatások esetében különbséget kell tenni helyi, járási és megyei szintű tájékoztatások között. A polgármesteri hivatalok által közzétett tájékoztatók, hirdetések, a legtöbb esetben magyar és ukrán nyelven vannak kihelyezve, s ebben az esetben a nyelvek sorrendje is változó: hol az ukrán van elöl, hol pedig a magyar. A járási közigazgatási intézmények tájékoztatói (pl. fogadóórák, rendeletek, információk közlése stb.) a magyar lakta településeseken is csak ukrán nyelven kerülnek a hirdetőtáblára. Hasonló a helyzet a megyei szintű tájékoztatásokkal is.

Kereskedelmi és szolgáltató egységek névtáblái, feliratai

Ebbe a kategóriába egyrészt a különböző szolgáltató egységekhez köthető kiírásokat, másrészt a különböző termékeket reklámozó plakátokat soroltam. A szolgáltató egységek felirataihoz tartozik az élelmiszerüzlet, kávézó, szépségszalon, étterem stb. homlokzatán olvasható megnevezés, az utcán is látható nyitvatartási rend és zárva/nyitva tábla. A legnagyobb nyelvi változatosság ebben a kategóriában tapasztalható.

A kereskedelmi egységek nyelvi sokszínűségéről jól példával szolgálhat a Beregszászon található „Imidzs” bevásárlóközpont. A bevásárlóközpont előtt kifüggesztett molinó ukrán és angol nyelvű, míg a főépület homlokzatán csak ukrán nyelven olvasható a felirat. Az épületben, a kisebb üzletek, butikok cégtáblájának nyelve azonban

sokszínű. Vannak olyan üzletek, melyek megnevezése csak ukrán (16. fotó) vagy csak magyar nyelven (17. fotó) olvasható. Található ukrán–magyar, valamint magyar–orosz szöveg is (18. fotó). Több üzlet nemzetközi elnevezést választ magának (pl. Prestige, Glamour, Mirage), s a megnevezés mellett tüntetik fel az általuk kínált szolgáltatásokat legtöbbször magyar és ukrán nyelven egyaránt.

16. és 17. fotó. Egynyelvű megnevezések az „Imidzs" boltjainak homlokzatán

18. fotó. Többnyelvű felirat az „Imidzs" egyik üzletének bejáratánál

Tájékoztatók, hirdetések

A tájékoztatók, hirdetések kategória alatt egyrészt a községekhez köthető, s nem az önkormányzat által kihelyezett tájékoztatókat, hirdetéseket értjük (pl. a településen tartott rendezvényről, a lakóház ablakába kifüggesztett *eladó* tábla stb.), másrészt ebbe a csoportba soroltuk a más településeken is ugyanúgy jelenlévő különböző szolgáltatásokat, felhívásokat hirdető plakátokat (például munkalehetőség, szolgáltatás hirdetése stb.).

A legtöbb, többségében magyarlakta településre jellemző az, hogy azok a tájékoztatók, hirdetések, amelyeket egy helyi szervezet, vagy éppen egy helybéli lakos tett ki, és többnyire csak a falu lakosságának szól, általában csak magyar nyelvűek. Azok a különböző szolgáltatásokat, reklámokat hirdető plakátok, felhívások, amelyek nem a településhez köthetők (például más falvakban ugyanúgy jelen vannak), vagy nem a településen élő lakosság a célközönség, hanem például az ukrán és orosz nemzetiségű és anyanyelvű turisták, a nyelvi megoszlás terén vegyes képet mutatnak: egynyelvű (ukrán, magyar, orosz) és kétnyelvű feliratok egyaránt előfordulnak.

A Csoma település központi részén található kávézó előtti[9] villanypóznán számtalan hirdetés, felhívás található. Mivel a hirdetések kihelyezői nem foglalkoznak azzal, hogy a korábbiakat leszedjék, az újabbakat a már meglévőkre ragasztják rá. A 19. fotón ez a villanypózna látható. A képen látható hirdetések magyar nyelvűek, azonban a magyar nyelvű kiírások alatt csak ukrán nyelvű reklámok is találhatók.

19. fotó. „Hirdetőtábla" Csoma központján

[9] A kávézó előtti hely buszmegállóként is funkcionál.

A magyar nyelvű, vagy magyar nyelven is közzétett hirdetéseknél gyakran előfordul, hogy tele van helyesírási, gépelési hibával, több esetben gépies tükörfordítással is találkozhatunk.

Egyházi feliratok

A közéleti nyelvhasználati színterek közül az egyházi nyelvhasználatnak a kisebbségek életében meghatározó szerepe van. Az elmúlt években végzett különböző nyelvhasználati kutatások során az egyházi, vallási élethez kapcsolódó nyelvhasználati színtereken volt legmagasabb a magyar nyelv használatának aránya (lásd pl. Csernicskó szerk. 2003, 2010). Ebben a kategóriában található a legtöbb egynyelvű magyar felirat, tábla (20. fotó).

20. fotó. Magyar nyelvű hirdetés az egyik görögkatolikus templom bejárata előtt

Emléktáblák

Az emléktáblák legtöbbje magyar vonatkozású, így nem meglepő, különösen a magyar többségű településeken, hogy csak magyar nyelven helyezik ki őket. Azonban néhol feltűntetik a magyar vonatkozású információt ukránul is (21. fotó). Több településen fellelhető még a II. világháború idején a Kárpátaljára bevonuló szovjet csapatokat üdvözlő emléktábla, amelynek szövege az orosz nyelv mellett magyar nyelven is olvasható.

21. fotó. Kétnyelvű emléktábla Gáton

Összefoglalás

A vizuális tér nyelvhasználatának elemzése alapján levonhatjuk azt a következtetést, hogy a vizsgált kutatópontokon van értéke, presztízse a magyar nyelvnek. Az államnyelvi feliratok elsősorban az állami, önkormányzati szférához tartozó szövegekben, reklámplakátokon jelenik meg. A csak magyar nyelvű feliratok jelenléte a hirdetményekre, közérdekű közleményekre, egyházi feliratokra, emléktáblákra jellemző.

Irodalom

Akindele, Dele Olufemi 2011. Linguistic Landscapes as Public Communication: A Study of Public Signage in Gaborone Botswana. *International Journal of Linguistics*. Vol. 3, No. 1. http://dx.doi.org/10.5296/ijl.v3i1.1157

Backhaus, Peter 2005. Signs of multilingualism in Tokyo: A diachronic look at the linguistic landscape. *International Journal of the Sociology of Language* 175/176: 103–121.

Backhaus, Peter 2006a. Multilingualism in Tokyo: A Look into the Linguistic Landscape. *International Journal of Multilingualism* 3(1): 52–66.

Backaus, Peter 2006b. *Signs of multilingualism in Tokyo: a linguistic language approach*, Clevedon: Multilingual Matters.

Backaus, Peter 2007. *Linguistic Landscapes: A comparative study of urban multilingualism in Tokyo*. Clevedon: Multilingual Matters

Bartha Csilla – Petteri Laihonen – Szabó Tamás Péter 2013. Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben: egy új kutatás területeiről. *Pro Minoritate* 2013, ősz: 13–28. http:/www.prominoritate.hu/folyoiratok/2013/bartha-laihonen-szabo.pdf

Ben-Rafael, Elizier et al. 2004. *Linguistic Landscape and Multiculturalism: A Jewish-Arab Comparative Study*. Tel Aviv: Tami Steinmetz Center for Peace Research.

Ben-Rafael, Elizier et al. 2006. Linguistic landscape as symbolic construction of public space: The case of Israel. *International Journal of Multilingualism*, 31: 7–30. http://dx.doi.org/10.1080/14790710608668383 (2014.04.28.)

Ben-Rafael, Elizier et al. 2010. Introduction. In: Shohamy et al. eds. *Linguistic Landscape in the City*, Bristol: Multilingual Matters, 11–28.

Beregszászi Anikó 2004. Magyar neve? Az ukrajnai földrajzi nevek magyar használatáról. In: Beregszászi Anikó – Csernicskó István. *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*. Ungvár: PoliPrint, 71–80.

Beregszászi Anikó 2005. „Csata" a szimbolikus térért, avagy a látható/láthatatlan anyanyelv. In: Beregszászi Anikó és Papp Richárd szerk., *Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok*. Budapest–Beregszász: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 158–163.

Beregszászi Anikó – Csernicskó István – Ferenc Viktória 2014. *Nyelvi jogaink és lehetőségeink. Útmutató és tájékoztató a nyelvtörvény gyakorlati alkalmazásához kárpátaljai magyaroknak*. Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.

Blackwood, Robert – Elizabeth Lanza – Hirut Woldemariam eds. 2016. *Negotiating and Contesting Identities in Linguistic Landscapes*. London–Oxford–New York–New Delhi– Sydney: Bloomsbury.

Blommaert, Jan 2012. *Chronicles of complexity: Ethnography, superdiversity and linguistic landscapes*. Tilburg Papers in Culture Studies 29. Tilburg University.

Blommaert, Jan 2013. *Ethnography, superdiversity and linguistic landscapes: Chronicles of complexity*. Multilingual Matters, Bristol.

Blommaert, Jan – Maly, Ico 2014. Ethnographic linguistic landscapeanalysis and social change: A case study. Tilburg Papers in Culture Studies, paper 100. http://www.researchgate.net/publication/264992781_Ethnographic_Linguistic_Landscape_Analysis_and_social_change_A_case_study

Bunyi, G.W. 2005. Language classroom practice in Kenya. In: Lin A.M.Y. – P.W. Martin eds., *Decolonisation, Globalisation, Language in Education Policy and practice*. Clevedon: Multilingual Matters, 131–152

Burdick, Christa 2012. *Mobility and Language in Place: A Linguistic Landscape of Language Commodification*. Amherst: University of Massachusetts.

Cenoz, Jasone – Durk Gorter 2006. Linguistic landscape and minority languages. *International Journal of Multilingualism* (special issue), 3 (1), 67–80. http://dx.doi.org/10.1080/14790710608668386

Csernicskó István 2010. Éljünk jogainkkal! In: Csernicskó István szerk., *Nyelvek, emberek, helyzetek. A magyar ukrán és orosz nyelv használata a kárpátaljai közösségben*. Ungvár: PoliPrint, 110–113.

Csernicskó István 2013. *Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Budapest: Gondolat Kiadó.

Csernicskó István 2015. Nyelvek vetélkedése a nyelvi tájképben: kárpátaljai példa. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 2015/1–2: 71–84.

Csernicskó István 2016a. A dinamikusan változó nyelvi tájkép: Kárpátalja példája. *Acta Humana – Emberi Jogi Közlemények.* 4 évf. 3. szám, 91–105.

Csernicskó István 2016b. A változás megragadása a nyelvi tájképben. *Magyar Nyelv* 2016/1: 50–62.

Csernicskó István 2017. Nyelv, gazdaság, társadalom. Globális nyelvek Kárpátalja magyarok lakta végeinek nyelvi tájképében. In: Márku Anita – Tóth Enikő szerk. *Többnyelvűség, regionalitás, nyelvoktatás. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból III.* Ungvár: „RIK-U", 13–44.

Csernicskó István szerk. 2003. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.

Csernicskó István szerk. 2010. *Nyelvek, emberek, helyzetek*. *A magyar ukrán és orosz nyelv használata a kárpátaljai közösségben*. Ungvár: PoliPrint.

Gorter, Durk 2017. A nyelvi tájkép tanulmányozása: bevezetés a tudományterületbe. *Regio* 2017/3: 31–49.

Gorter, Durk ed. 2006. *Linguistic landscape: A new approach to multilingualism*. Clevedon: Multilingual Matters.

Gorter, Durk – Heiko F. Marten – Luk Van Mensel eds. *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. Basingstoke: Palgrave Macmillan

Hires-László Kornélia 2015. Nyelvi tájkép és etnicitás Beregszászon. In: Márku Anita – Hires-László Kornélia szerk. *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép*. Ungvár: Autdor-Shark, 160–185.

Huebner, T. 2006. Bankok's linguistic landscapes: Environmental print, codemixing and language change. *International Journal of multilingualism*, 3/1: 30–57. http://dx.doi.org/10.1080/14790710608668384

Huebner, T. 2016. Linguistic landscape: History, Trajectory and Pedagogy. Manusya: *Journal of the Humanities*, 2016/22: 1–11. http://www.manusya.journals.chula.ac.th/files/essay.pdf

Itagi, N. H. – Singh, S. K. eds. 2002. *Linguistic Landscaping in India with Particular Reference to the New States: Proceedings of a Seminar*. Mysore: Central Institute of Indian Languages and Mahatma Gandhi International Hindi University.

Karmacsi Zoltán 2014. Település- és utcanevek Kárpátalja magyarlakta településein. In: Beregszászi Anikó és Hires-László Kornélia szerk. *A meszelt falakon túl. Születésnapi köszöntő kötet Kótyuk István tiszteletére.* Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Magyar Tanszéki Csoport, Hodinka Antal Intézet, 87–98.

Karmacsi Zoltán 2016. Zápszony és Mezőkaszony nyelvi tájképének változása. In: Барчан В. В., Белей Л. О., Венжинович Н. Ф., Кузьма О. Ю., Староста О. І., Шаркань В. В., Шумицька Г. В., Ярема Х. І. ред. *Студії з філології та журналістики: Матеріали II Міжнародної наукво-практичної конференції студентів та аспірантів "Актуальні проблеми філології та журналістики"*. Ungvár: Grazhda, 239–241.

Karmacsi Zoltán 2017. A nyelvi tájkép változásának egy aspektusa. In: Márku Anita és Tóth Enikő szerk. *Többnyelvűség, regionalitás, nyelvoktatás. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból III.* Ungvár: „RIK-U", 54–60.

Laihonen, Petteri 2012. Nyelvi tájkép egy csallóközi és egy mátyusföldi faluban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 14/3: 27–49.

Laihonen, Petteri 2013. *Csíkszentdomokosi nyelvi tájkép.* https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/123456789/42242/laihonen.pdf?sequence=1

Landry, Rodrigue – Richard Bourhis 1997. Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality. *Journal of Language and Social Psychology*, 16/1: 23–49. http://dx.doi.org/10.1177/0261927X970161002

Lengyel Zsolt 2005. Nyelvelsajátítás, nyelvi fejlődés és a nyelvi környezet. In: Lanstyák István és Vančoné Kremmer Ildikó szerk., *Nyelvészetről változatosan. Segédkönyv egyetemisták és nyelvészet iránt érdeklődők számára*. Dunaszerdahely: Gramma Nyelvi Iroda, 121–152.

Molnár József – Molnár D. István 2005. *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász: KMPSZ Tankönyv- és Taneszköztanácsa.

Scollon, Ron – Suzie Wong Scollon 2003. *Discourses in place: Language in the material world*. London: Routledge.

Shohamy, Elana 2006. *Language Policy: Hidden agendas and new approaches*. London: Routledge.

Shohamy, Elana – Ben-Rafael – Bami, M. eds. 2010. *Linguistic Landscape in the City*. Bristol: Multilingual Matters.

Shohamy, Elana – Durk Gorter eds. 2009. *Linguistic landscape. Expanding the scenery*. New York & London: Routledge

Rubdy, Rani – Selim Ben Said eds. 2015. *Conflict, Exclusion and Dissent in the Linguistic Landscape.* Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Tóth Enikő 2014a. Mezőgecse község nyelvi tájképe: szociolingvisztikai elemzés. In: *Студії з філології та журналістики. Випуск 2.* Ужгород: Видавництво ФОП Бреза, 410–412.

Tóth Enikő 2014b. A magyar nyelv megjelenése Badaló és Halábor nyelvi tájképében. *LIMES. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve*. I. évfolyam. Ungvár: V. Pagyak Kiadója, 57–64.

Tóth Enikő 2015. A 2012-es nyelvtörvény gyakorlati alkalmazása: Mezőgecse példája. In: Márku Anita – Hires-László Kornélia szerk. *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból*. Ungvár: Autdor-Shark, 186–205.

LINGUISTIC LANDSCAPE OF TRANSCARPATHIA'S TOURISM[1]

Karmacsi, Zoltán

Introduction

Taking into account the viability of Transcarpathian Hungarians, Transcarpathia is an industrially underdeveloped region. Moreover, it does not have extensive agricultural areas. These factors are the direct consequence of few jobs and workplaces. Tourism is one of the breakout points for the local people (Berghauer 2012, Rada 2015) and Transcarpathia accepts tourists arriving from Ukraine's other regions as well as the neighbouring countries (Sass 2012). Taking into account Transcarpathia's linguistic landscape data, mainly settlements with the Hungarian majority, it would be plausible to analyse the role of tourism, its functional influence on the rate of language use. This paper aims at revealing the influence exercised on the linguistic landscape of Transcarpathia's man-made and natural tourist attractions as well as on the linguistic landscape of the attractions.

The state of tourism in Transcarpathia

Ukraine's territory is characterized by intensive tourism, and Transcarpathia occupies the 4th place (out of five) in the western tourist centre (Sass 2008, Berghauer 2012). The region's major tourist directions and attractions are in medical, highland, cultural, and heritage tourism. Visits to thermal waters occupy a special place as far as on the territory of Ukraine they can only be found in the Transcarpathian artesian basin and in the Black Sea tributary artesian basin (Ukrajna Nemzeti Atlasza, 2009: 145). Their utilization is mainly characteristic of the Transcarpathian region. However, there are some thermal water sources in the Black Sea tributary artesian basin (Kherson region and Crimea) as well (URL3, URL4). In Transcarpathia, a separate thematic tourist route was created under the title Transcarpathian geothermal waters including 7 Transcarpathian thermal baths (cf. Thematic tourist routes in Transcarpathia).

After the 2014 annexation of the Crimean Autonomous Republic by Russia domestic tourism changed direction since Ukraine lost its most outstanding tourist centre out of the five available ones (Sass 2008, 2016). Owing to this, domestic tourism is better represented

[1] A tanulmány a Domus Hungarica csoportos kutatási ösztöndíj-támogatásával készült.

on the territory of Transcarpathia, thus compensating the lack of foreign, predominantly Hungarian, visitors (Sass 2016), who choose to stay away from this region mainly due to the "military" situation in the country. However, there is no use looking for this change of direction in the statistical data since they do not show the real state of affairs. According to Transcarpathian Statistical Yearbook (2017)[2] the number of people to whom tourist services were rendered[3] was highest in 2000 and then it was gradually decreasing with minor vacillations: in 2012 – 20180 people, in 2013 – 19892 people, in 2014 – 11625 people, in 2015 – 10656 people, and in 2016 – 11601 people. Among these, the highest proportion (on average 2/3) are Ukrainian citizens travelling abroad as tourists. The statistical database differs from the real state of affairs even more on foreign tourist traffic. It claims the number of tourists arriving in Transcarpathia was 733 people in 2012, 515 people in 2013, 6 people in 2014, 13 people in 2015, and 68 people in 2016 (Transcarpathian Statistical Yearbook 2016, 2017: 186). However, according to the information of the Department of Economic Development and Trade of the Transcarpathian Regional State Administration, Transcarpathia was visited by over one million, mainly domestic tourists this year (sic! in the first 8 months of 2017), while among foreigners Czech, Polish and Romanian tourists were attracted to this region of Ukraine (URL2). Hennagyij Moszkal, head of the Transcarpathian Regional State Administration reported on a record, nearly two million tourists visiting Transcarpathia in 2017 (URL5). If we compare the statistical data for the past three years of the Department of Economic Development and Trade of the Transcarpathian Regional State Administration and that of the head of the Department of Economic Development and Trade of the Transcarpathian Regional State Administration, then we might come to the conclusion that this year 180 times more tourists arrived in the region than last year. Naturally, it is not so, as far as only the Palanok Castle was visited in 2015 by 124290 people, while 277722 people visited it in 2016 (URL1), and in 2017 282460 people did so (URL8). In other words, it is inconceivable that according to the statistical report Transcarpathia was visited by 3062 tourists in 2015, 3664 domestic and foreign tourists in 2016 and at the same time 40 times more people visited the Palanok Castle in 2015, and in 2016 70 times more tourists did so. Or probably tourists

[2] In the Transcarpathian Statistical Yearbook published in the summer of 2017 the 2016 data were analysed.

[3] The notion of "people to whom tourist services were rendered" means foreign tourists coming to Ukraine, Ukrainian citizens travelling abroad, as well as domestic tourists.

arriving in Transcarpathia visited the Palanok Castle 5 times during their stay?!

Linguistic landscape and the state of affairs with the minorities

The territory of modern Transcarpathia had been under the rule of numerous countries for varying periods of time. The thousand-year Hungarian rule and the Treaty of Trianon were followed by the Czechoslovakian era, by Carpathian Ruthenia up to 1938/1939; then the territory was under Hungarian authority again. From 1944 it was part of the Soviet Union, then after its collapse, it is nowadays independent Ukraine's westernmost region (Baranyi 2009, Csernicskó 2013: 18). This political variegation exercised enormous influence on the local population's mother tongue and language use since the transition of power was often followed by the change of state language, the emergence of new language policy conceptions.[4] Owing to these aspirations and in accord with the state language on the territory of Transcarpathia toponyms, names of administrative units and public institutions, official administrative informative signs, population's advertising, and so forth. went through modifications and, as a result, the linguistic landscape together with the distribution of languages changed as well. The change of linguistic landscape is a susceptible issue for the national minorities since this fact can drive them out of virtual language use. Landry and Bourhis (1997: 25) claim that the linguistic landscape of agglomeration of a particular territory, region and city[5] has symbolic meaning for the linguistic vitality of language communities living on a given territory. Hires-László (2015: 160) claims that linguistic landscape reveals even more. It can really become part of ethnos when people walk in public places, live their everyday life, see linguistic elements, thus facing the linguistic role of their ethnic group and the language hierarchy of the given territory. Inscriptions have two essential functions (communicative and symbolic) and they play an important role for a minority ethnic group. The latter can be seen in the inscriptions of public places or in any other written linguistic medium (Landry-Bourhis 1997, quotes Laihonen 2012: 27). However, the two essential functions can also be interpreted as the realisation of the linguistic

[4] This complicated issue will not be dealt with here due to the lack of space, but we can read about it in detail in Csernicskó István's monograph *Államok, nyelvek, államnyelvek* (Countries, languages, and state languages) that was published in 2013.

[5] Landry and Bourhis interpret these as official traffic signs, advertisement signs, street signs, toponyms, signs of commercial units, and official signs of government buildings.

legal system related to a new state language (in this case the Ukrainian) (Hires-László, 2015: 161).

The following four factors can explain the elements of linguistic landscapes: 1) power relations, 2) communicative aims, 3) self-expression, 4) expression of collective identity. From the point of view of the intention of those ordering inscriptions and understanding of street signs by their readers several factors can be valid at the same time (Ben-Rafael – Shohamy – Barni 2010, Laihonen 2012).

Spatial appearance: advertising material, publications, leaflets and prospects

From the point of view of increasing tourist demand and information it is essential to form and maintain a uniform tourist brand, as well as to place relevant tourist materials both in the real world and in virtual space.

The Department of Tourism and Recreation of the Department of Economic Development and Trade of the Transcarpathian Regional State Administration will start elaborating Transcarpathia's tourism brand in spring 2016[6]; it was approved by the Regional Council in autumn this year. The region's tourist logo is also approved within this framework (URL6, Fig. 1).

Fig. 1 Ukrainian and English language tourism logo in Transcarpathia (Source: URL6: 11)

The Chamber of Commerce and Industry approved the tourism logo in the official language, i.e. in Ukrainian, and in English as the language of international communication. However, taking into account the historical and ethnic relations in Transcarpathia, it would be plausible to add other languages from the point of view of

[6] It is also part of the development project for the period 2016-2020 under the title Transcarpathian regional tourism and recreation development program.

tourist target audience. If we take into account the territory's belonging to different countries that was described earlier, then the region's belonging to Austro-Hungarian monarchy may attract German-speaking people. An even closer historical interest can be observed from Hungary and it is testified by the intensive inflow of Hungarian tourists that started in 1990s and is still going on. Therefore, the use of the Hungarian-language logo would be reasonable, since the English language transliteration (Zakarpattia) is not so familiar as "Kárpátalja". Moreover, taking into account the Czechoslovakian era, it would be good to add Czech, Slovak, Romanian and Polish language logo as far as according to the Economic Development and Commerce Department of the Transcarpathian Regional State Administration predominantly Czech, Polish and Romanian tourists visited Transcarpathia in 2017.

Transcarpathia's official tourist information website (http://www.transcarpathiatour.com.ua) is available in Ukrainian and Russian. Although the English language is shown as available, it does not function. Thus, the virtual information database is only available for only Ukrainian and Russian-speaking people interested in the region's tourism; those using Latin letters have no access to the information service due to lack of command of the languages.

At the order №426 of the head of Transcarpathian Regional State Administration Transcarpathian regional tourism and recreation development program was elaborated for the 2016-2020 period (hereinafter – Program). The Program provides for the translation of Transcarpathia's official tourism information website into European Union languages. Furthermore, it provides for setting up bilingual tourist information street signs; however, it does not mention which two languages are to be used. In other words, within the framework of the regional tourism and recreation program the region's administration urges the decrease of the state language hegemony, thus fostering the opportunity to attract foreign tourists.

Owing to the Program in 2016 – unlike the previous years characterised by only Ukrainian publications or sometimes English ones – there was some advertising material, publications in other languages as well except Ukrainian and English. Examples include Transcarpathia's mediaeval castles (2016) postcard collection (Fig. 2) translated into four languages (Ukrainian, English, Hungarian, Slovak) or Transcarpathian wine (Fedir, Deák 2010, 2016a, 2016b, Fig. 3) – programme guide brochures in three separate languages.

Figure 2 A postcard depicting Khust castle with information in four languages

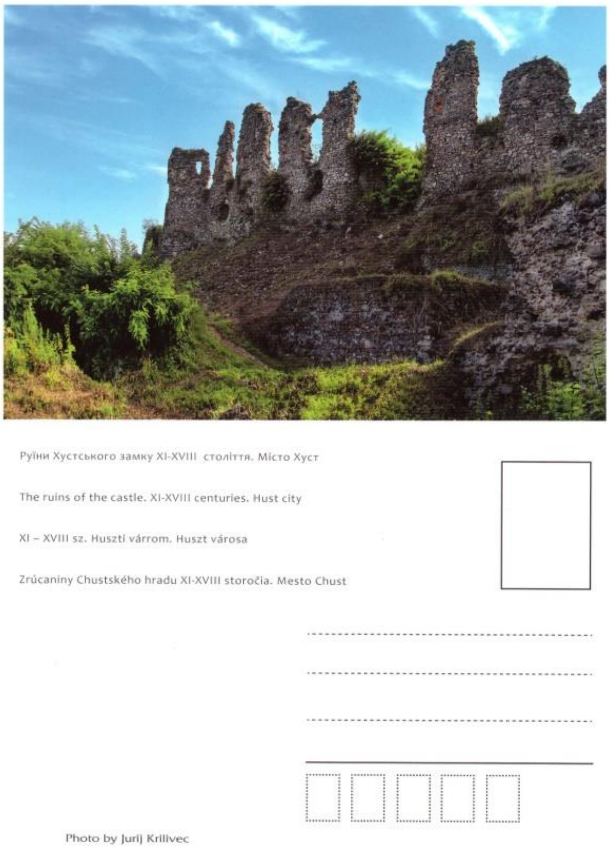

Figure 3 The cover of a Ukrainian, Hungarian and English language publication popularizing Transcarpathia's wines and the wine route (Fedir, Deák 2010, 2016a, 2016b)

Despite all this, the majority of publications popularising tourism are still in the state language in the linguistic landscape of Transcarpathian tourism. They include a published 2017 calendar of touristic events in Transcarpathia aimed at popularising tourism and the 2018 calendar that is available on the Regional State Administration's website[7]. Though, a multilingual offer of programs would be one of the ways to attract foreign tourists to Transcarpathia.

Touristic catchment areas, companies, and private entrepreneurs covering the region's smaller territories expand their business opportunities to cover not only home demand. Therefore, their advertising and information activity is offered not only in Ukrainian but also in English and some other languages (cf. Fig. 4).

Figure 4 The prospectus of a narrow-gauge railway in the Borzhava valley

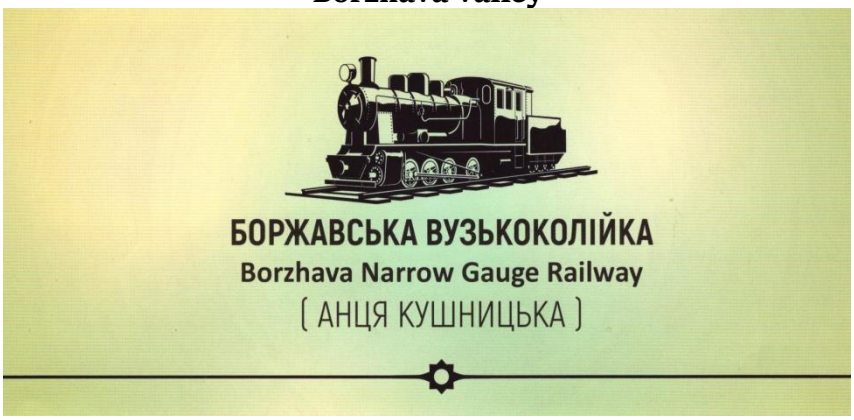

Tourism in Bereg raion is different. Formerly, it was predominantly based on tourists arriving from Hungary. Now it grew significantly in size and attracts not only a high number of Hungarian tourists but also many visitors from the Ukrainian home market.

[7](http://carpathia.gov.ua/data/upload/publication/main/ua/14678/26.pdf)

Consequently, the majority of advertising material, prospects, and other information material is published in Hungarian and Ukrainian or in some cases only in Hungarian or Ukrainian. For example, BEREGFEST festival is traditionally organized every year, and its program on flyers is bilingual (Fig. 5). The organisers paid attention to the fact that in the Ukrainian-language text Kyiv time is mentioned (GMT+2), while in the Hungarian-language part Central European time is given (GMT+1)[8]. This decision is evident as far as it is understandable not only for foreign (mainly Hungarian) tourists but also for the local Hungarian community since they use Central European time in their everyday life.

Figure 5 The 2017 BEREGFEST Hungarian and Ukrainian-language prospectus

BEREG FEST 2017

Програма святкування, субота 30 вересня

08.30 – 09.30 Реєстрація учасників Благодійного марафону
09.50 Відкриття Благодійного марафону
10.00 Старт Благодійного марафону
11.00 – 17.00 Дитяча розважальна програма (дитячий майданчик, міні-спектаклі, ігри, атракціони, аквагрим, шоу мильних бульбашок, майстер-класи з виготовлення м'яких іграшок, вікторини, солодощі, розваги)
11.00 – 14.30 Конкурс робіт школярів на кращий комікс талісману Фесту «Пригоди Чіга-біги у місті»
11.30 – 16.30 Ярмарок-дегустація вин закарпатських виноробів та виставка сільськогосподарської продукції, ремісниче містечко, кулінарні майстер-класи
12.00 – 17.00 Розважальна програма для гостей фестивалю (конкурси, змагання, аукціони і лотереї)
13.00 Фініш Благодійного марафону
13.00 – 13.30 Зустрічі урочистої ходи (костюмована хода від центру села до головної локації фестивалю, прибуття діжок з новим урожаєм винограду, духовий оркестр з мажореткамі)
13.30 Урочисте відкриття фестивалю та Дня добросусідства, запалення фестивального вогню
14.00 – 15.00 «Старі традиції у новому тисячолітті». Символічне чавлення винограду у винних діжках дівчатами босонiж. Конкурс «Краща дівчина в діжці»
14.30 – 16.30 Змагання з греко-римської боротьби за звання чемпіону «BEREG FEST 2017»
15.30 – 20.00 Фольклорна програма
16.00 Нагородження переможців Благодійного марафону, вручення дипломів почесним громадянам району
17.00 Виступ співака Чобо Воштаг (Угорщина)
18.00 Урочистий символічний запуск талісману Фесту
19.00 – 20.00 Виступ гурту MIRAMI
20.00 Дискотека open-air для гостей свята BEREG FEST 2017.

A 2017. szeptember 30. szombati ünnepi műsor programja.
Helyszín: Jánosi, Barna György Stadion
(A jelzett időpontok közép-európai idő szerint értendőek.)

07.30 – 08.30 A jótékonysági maratoni futóverseny résztvevőinek regisztrációja.
08.50 A jótékonysági maratoni futóverseny megnyitója
09.00 A jótékonysági maratoni futóverseny rajtja.
10.00 – 16.00 Szórakoztató programok gyerekeknek (gyermekjátszótéri programok, bemutató kiselőadások, játékok, mutatványosok, arcfestés, szappanbuborék-fújó bemutató, kézműves rongybabák készítése és bemutatója, vetélkedők, édességek, sorjátékok.)
10.00 – 13.30 Iskolások tréfás sorozatrajz stílusú (comics) rajzversenye a rendezvény kabalafigurája Csigabiga kalandjai a városban címmel.
10.30 – 15.30 Kóstolással egybekötött borászati kiállítás a kárpátaljai borászok kínálatából, valamint mezőgazdasági és ipari termékek kiállítása, kézműves készítmények bemutatása és vására.
11.00 – 16.00 További szórakoztató programok (versenyek, vetélkedők, árverés, tombola, stb.)
12.00 A jótékonysági maratoni futóverseny befutója.
12.00 -12.30 Népviseletbe öltözött műkedvelők ünnepélyes felvonulása (szekeres felvonulás a településés központjától a fesztiválközpontig, az idei termés bemutatása , fúvószenekar mazsorettekkel, stb.)
12.30 A BEREGFEST és a Jószomszédsági Napok ünnepélyes megnyitója és a fesztivál lángjának meggyújtása.
12.30 – 16.30 Vendéglátás magyar módra. A magyar konyha és íz világ bemutatója a vidék vendéglátóinak és mesterszakácsainak közreműködésével.
13.00 – 14.00 Régi szokások és hagyományok az új évezredben. A hagyományos szőlőtaposás bemutatása lányok közreműködésével. A legszebb lány a dézsában című szépségverseny.
13.30 – 15.30 Kötöttfogású birkózóverseny a BEREGFEST 2017 bajnoka cím elnyeréséért.
14.30 – 19.00 Hagyományőrző együttesek, énekesek és tánccsoportok bemutató előadásai.
15.00 A jótékonysági maratoni futóverseny díjátadó ünnepsége. A járás tiszteletbeli polgárainak szóló oklevelek átadása.
16.00 Vastag Csaba (Magyarország) koncertje.
17.00 A BEREGFEST 2017 kabalafigurájának égre bocsátása.
18.00 – 19.00 A Mirami Együttes koncertje.
19.00 A BEREG FEST 2017. szabadtéri diszkóprogramja

Програма святкування, неділя 1 жовтня

10.00 Старт веломарафону «Україна без віз – дружба без кордонів»
10.00 – 12.00 Турнір з міні-футболу серед дитячих команд на кубок «BEREG FEST OPEN 2017»
11.00 – 17.00 Дитяча розважальна програма (дитячий майданчик, міні-спектаклі, ігри, атракціони, аквагрим, шоу мильних бульбашок, майстер-класи з виготовлення м'яких іграшок, вікторини, солодощі)
12.00 Божественна літургія в храмі с.Яноші до свята Покрови Пресвятої Богородиці
12.00 – 16.00 Ярмарок-дегустація вин закарпатських виноробів та виставка сільськогосподарської продукції, ремісниче містечко, кулінарні майстер-класи
12.00 Нагородження переможців веломарафону та кращого коміксу «Пригоди Чіга-біги у місті»
12.30 – 14.30 Товариський матч з футболу серед ветеранських команд
13.00 – 17.00 Турнір з петанку на кубок «BEREG FEST 2017»
15.00 – 17.00 Фінал кубку Берегівського району з футболу
16.00 Урочистий запуск талісману фестивалю
17.30 – 18.30 Виступ фіналістки програми «Голос країни. Діти» Іванни Решко
18.30 – 20.00 Фольклорна програма
20.00 Дискотека open-air

A 2017. október 1. vasárnapi ünnepi műsor programja.
Helyszín: Jánosi, Barna György Stadion

09.00 A Vízummentes Ukrajna – Barátság határok nélkül elnevezésű kerékpárverseny rajtja.
09.00 – 11.00 Kispályás focivverseny az ifjúsági korosztály számára a „BEREG FEST OPEN 2017" kupa elnyeréséért.
10.00 – 16.00 Szórakoztató gyermekprogramok. (gyermekjátszótéri programok, bemutató kiselőadások, játékok, mutatványosok, arcfestés, szappanbuborék-fújó bemutató, kézműves rongybabák készítése, vetélkedők stb.)
11.00 Szent liturgia a makkosjánosi Mária Oltalma görög katolikus templomban.
11.00 – 15.00 Mezőgazdasági és ipari termékek kiállítása és vására (kézműves sarok, mesterek és készítmények bemutatása.)
11.00 A kerékpárverseny díjátadó ünnepsége. A Csigabiga kalandjai a városban című rajzverseny eredményhirdetése.
11.30 – 13.30 Öregfiú csapatok barátságos futballmérkőzései.
12.00 – 16.00 Pétanque (golyósport) verseny a BEREG FEST 2017 kupa elnyeréséért.
14.00 – 16.00 A beregszászi járás labdarúgótornájának döntője.
15.00 A BEREGFEST kabalafigurájának ünnepélyes égre bocsátása.
16.30 – 17.30 Resko Ivanna, az Ország gyermekhangja verseny résztvevőjének koncertje.
17.30 – 19.00 – Néphagyományokat ápoló együttesek, énekesek é tánccsoportok bemutató előadásai.
19.00 Szabadtéri diszkó

Publications in foreign language(s) that are financed from the state budget also contain inconsistencies, misprints, loan translations and these unfavourably influence the region's attractiveness for foreign tourists. However, such translations also occur in private entrepreneurs' advertisements or in the description of their products.

[8] The GMT+1 and GMT+2 time zones were given according to winter time.

One Transcarpathian private entrepreneur's chocolate[9] is described in four languages (Fig. 4) and it is beneficial both from the linguistic and business point of view. However, translations from Ukrainian leave much to be desired. The Ukrainian word *глазур* is translated as *water core*, though its original meaning is *coating, icing*. Similarly, inadequate is the translation of the phrase *цукерки пісні* (*bulk chocolate*) which appears in translation as (*Lenten chocolate*). Moreover, *ароматизатор «Ванилин»* does not sound Hungarian in translation, since *aroma „vanillin"* is used in Hungarian as *vanilla aroma* (Fig. 6).

Figure 6 The description of a Transcarpathian private entrepreneur's chocolate product in four languages (left) and a highlighted description in Ukrainian and Hungarian (right)

[9] This chocolate is genuine „kárpátikum" (Transcarpathian speciality). It is a huge success among Hungarian tourists, though it is popular among Ukrainian tourists and visitors from other countries as well.

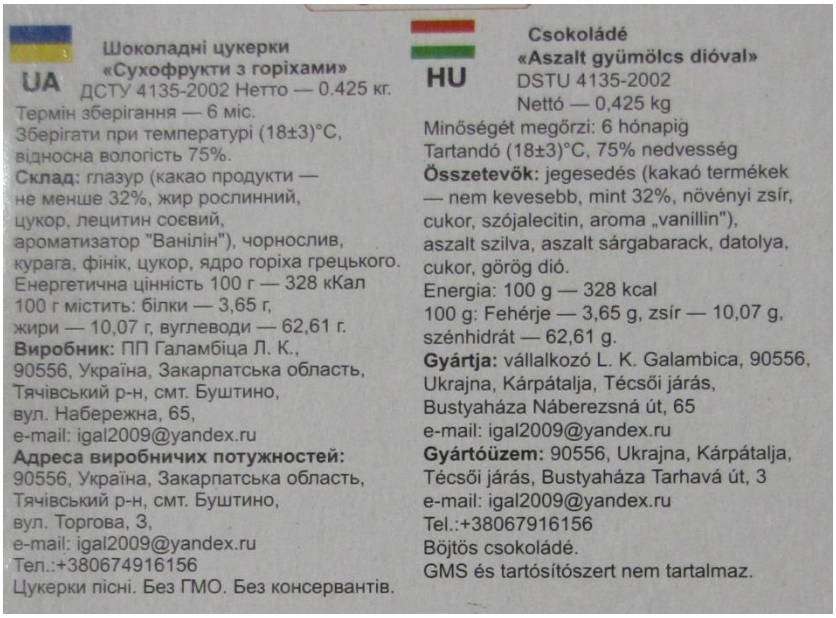
UA
Шоколадні цукерки
«Сухофрукти з горіхами»
ДСТУ 4135-2002 Нетто — 0.425 кг.
Термін зберігання — 6 міс.
Зберігати при температурі (18±3)°С,
відносна вологість 75%.
Склад: глазур (какао продукти —
не менше 32%, жир рослинний,
цукор, лецитин соєвий,
ароматизатор "Ванілін"), чорнослив,
курага, фінік, цукор, ядро горіха грецького.
Енергетична цінність 100 г — 328 кКал
100 г містить: білки — 3,65 г,
жири — 10,07 г, вуглеводи — 62,61 г.
Виробник: ПП Галамбіца Л. К.,
90556, Україна, Закарпатська область,
Тячівський р-н, смт. Буштино,
вул. Набережна, 65,
e-mail: igal2009@yandex.ru
Адреса виробничих потужностей:
90556, Україна, Закарпатська область,
Тячівський р-н, смт. Буштино,
вул. Торгова, 3,
e-mail: igal2009@yandex.ru
Тел.:+380674916156
Цукерки пісні. Без ГМО. Без консервантів.
HU
Csokoládé
«Aszalt gyümölcs dióval»
DSTU 4135-2002
Nettó — 0,425 kg
Minőségét megőrzi: 6 hónapig
Tartandó (18±3)°C, 75% nedvesség
Összetevők: jegesedés (kakaó termékek
— nem kevesebb, mint 32%, növényi zsír,
cukor, szójalecitin, aroma „vanillin"),
aszalt szilva, aszalt sárgabarack, datolya,
cukor, görög dió.
Energia: 100 g — 328 kcal
100 g: Fehérje — 3,65 g, zsír — 10,07 g,
szénhidrát — 62,61 g.
Gyártja: vállalkozó L. K. Galambica, 90556,
Ukrajna, Kárpátalja, Técsői járás,
Bustyaháza Náberezsná út, 65
e-mail: igal2009@yandex.ru
Gyártóüzem: 90556, Ukrajna, Kárpátalja,
Técsői járás, Bustyaháza Tarhavá út, 3
e-mail: igal2009@yandex.ru
Tel.:+38067916156
Böjtös csokoládé.
GMS és tartósítószert nem tartalmaz.

The linguistic landscape of tourist sights and attractions

The state language, Ukrainian dominates Transcarpathia's linguistic landscape of tourist sights and attractions. However, since 2012 when Ukraine organised the European football championship together with Poland, tourist information was provided not only in the state language but also in translation. Naturally, this was not characteristic for the whole region, just for the main transport routes (main roads) and in public places of larger towns (e.g. Uzhhorod, Mukachevo) where more foreign tourists were expected. Naturally, the expected inflow of tourists did not occur, but the informative street signs remained.

The majority of "bilingual" street signs were along the main roads and included settlement nameplates, border crossing point informative signs, etc. Translators favoured transliteration, though it did not and still does not help in the linguistic understanding for foreign tourists who do not know the Slavonic and the Cyrillic writing culture. At the borders of many Hungarian-populated settlements bilingual (with Hungarian included), street signs were substituted by English-language transliterated variants side by side with the Ukrainian-language settlement names. In his monograph, Csernicskó István gave an example of the use of transliteration in the centre of Berehove on a traffic sign. On this road sign the Cyrillic letter Ukrainian and the Latin letter transliterated English border crossing point names "*Лужанка/Luzhanka*", "*Вілок/Vilok*" and "*Дяково/Dyakovo*" can cause confusion. The letter combination KPP poses greater difficulty. The transliteration of the

Ukrainian "Контрóльно-пропускни́й пункт" (КПП, check point) by means of Latin letters is not understandable for foreign tourists due to lack of cultural information. (Csernicskó 2018: 125, Fig. 7)

Figure 7. Border crossing point traffic sign in the centre of Berehove (Csernicskó 2018: 125)

Among Transcarpathia's tourist attractions and sights in the category of man-made heritage of special importance are the Palanok Castle and Uzhhorod Castle. According to the announcement of Mukachevo City Council's press service the Palanok Castle set a record in the number of visitors in 2017 – 282460 people (URL8). Uzhhorod Castle has no available statistics on the number of visitors, however, it may be similar to that of the Palanok Castle.

At the entrance to the Palanok Castle, one Ukrainian-language inscription informs us that we are in Mukachevo Historical Museum, while the castle is not even mentioned. Formerly, there was also a Ukrainian-language institution nameplate. Below it there was a four-language (Ukrainian, English, Hungarian, Slovak) nameplate of the Palanok Castle that was made within the framework of the Rákóczi Heritage Route project. On this nameplate, however, the Ukrainian-language name is not correct, since its official name is *the Palanok Castle*, not *Mukachevo Castle* as it is written there. The official nameplate placed out by the state in its present form (brownish colour) does not fit so well the national colours as the previous one did (blue and yellow colour). However, the disappearance of the four-language nameplate exercises a negative influence on the foreign tourists' information supply (Fig. 8).

Figure 8 Nameplates on the Palanok Castle nowadays (left) and in 2012 (right)

The nameplate of Tyvodar Lehoczky Transcarpathian Regional Museum of Local History functioning within Uzhhorod Castle is bilingual – Ukrainian and English, just like the informative sign to the right of the castle bridge that describes both the museum and Uzhhorod Castle itself. The nameplate on the castle wall shows the museum's opening hours in two languages (Fig. 9).

Figure 9 Nameplate and advertisement sign on the poster before Uzhhorod Castle (left) and on the castle wall (right)

The price list of admission tickets at the entrance to the Palanok Castle is only in the state language, while at the entrance to Uzhhorod Castle there is an English and Ukrainian-language informative sign. However, inside Uzhhorod Castle, the information on those eligible

for discount and the notification that starting from 2018 admission tickets to the castle will be more expensive are only in Ukrainian. In other words, while in the Palanok Castle foreign tourists get stuck with the ticket price, in Uzhhorod the tourists are well informed about the prices; however they know nothing about the valid free admission tickets (Fig. 10).

Figure 10 Informative signs on entrance fees to Uzhhorod Castle (left and centre) and to the Palanok Castle (right)

Informative signs in the inner area of both castles are different. There are relatively many official guiding and informative signs in Ukrainian and English (picture 1 in the top line, picture 2 in the

bottom line in Fig. 8). However, a substantial part of informative signs is still monolingual, i.e. Ukrainian (picture 1 in the bottom line in Fig. 8). In the exhibition rooms of Uzhhorod Castle, all the information is only available in Ukrainian for all the foreigners wishing to learn about the castle individually. There is one exception – a permanent exhibition opened in 2017 with the support of the Hungarian Government showing Transcarpathia's history from the XVII century to 1920 in three languages: Ukrainian, Hungarian, and English. The Palanok Castle as well gives home to permanent exhibitions organised within the framework of non-governmental initiatives. The exhibitions that are in Ukrainian, Hungarian and English include Kazinczy memorial room, Rákóczi memorial room, and the Knights' Hall. At the entrance to the latter two exhibitions, there is an information sign in Ukrainian, Hungarian, English, and Slovak describing what can be seen in the room (picture on the left of the top line in Fig. 8). However, it is strange that in the "three-language" Rákóczi memorial room the warning that it is forbidden to touch exhibited objects is only in Ukrainian.

Figure 11 Informative signs in the interior of Uzhhorod Castle (bottom line) and the Palanok Castle (top line)

Hungarian-language inscriptions in case of both castles are related to memorial plates, monuments and were financed by the Hungarian government (e.g. Picture 3 in the bottom line of Fig. 11). There are more memorial plates of this type in the Palanok Castle.

In case of the Palanok Castle, it is worth mentioning the Rákóczi cellar commercial unit in the upper castle yard. Its name is in Hungarian, but the rest of the advertisement sign is in Cyrillic letters.

Figure 12 A drawing sign at the entrance to Rákóczi cellar in the Palanok Castle

Naturally, besides the two castles there is numerous man-made heritage of different size attracting tourists to Transcarpathia; however, in the overwhelming majority of cases, they have Ukrainian-language informative signs. In the majority of Ukrainian-populated settlements, one can rarely see Ukrainian and English bilingual street signs, while in the settlements populated by the Romanian minority there are Ukrainian and Romanian informative signs, in the Hungarian-populated settlements inscriptions are in Ukrainian and Hungarian. However, side by side with the predominantly Ukrainian-language informative signs, one can see three or even more language inscriptions (Fig. 11).

Figure 13 Monolingual, bilingual and three-language informative signs at man-made heritage buildings

Near a public road ar Veretsky Pass, there is a memorial cemetery to Carpathian-Ukraine Sich guardsmen[10] that underwent numerous reconstructions. This Memorial Complex includes two large information tables: one in Ukrainian and another one in English, Polish and Hungarian (Fig. 13). The four-language informative signs are welcome whatever point of view we take into account. Veretsky Pass is visited by the Hungarians in memory of the Hungarian conquest, by an increasing number of Polish tourists since it is a former Polish borderline. Thus, everybody can get information about the construction. A different issue is that the facts are described from the point of view of Ukrainian history. Historians of other nationalities would probably depict them in a somewhat different way since mutual discussion of the historical events that happened here has not yet occurred.

Figure 14 Informative signs at Carpathian Ukraine's memorial cemetery at Veretsky Pass

[10] Carpathian Ukraine's military formation.

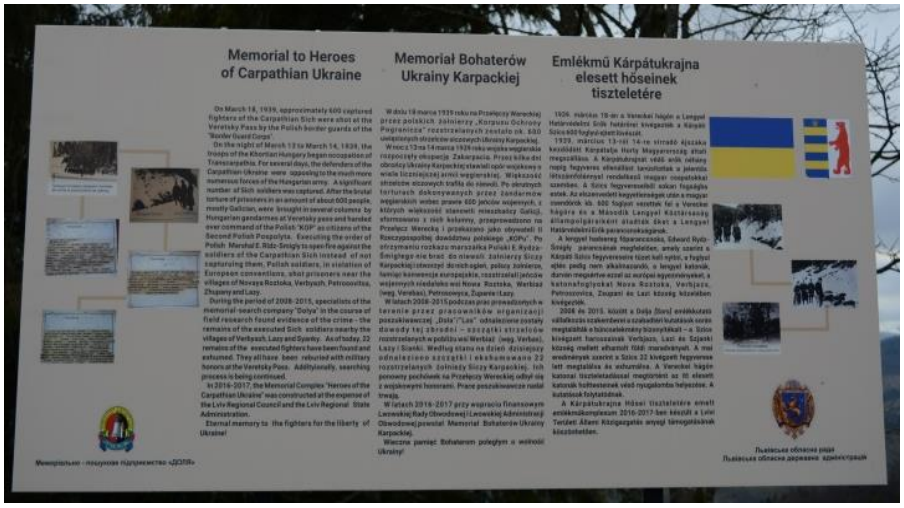

Among Transcarpathia's natural attractions the majority of places most favoured by tourists have informative signs only in Ukrainian. The following tourist attractions: Lake Synevyr, the valley of daffodils, Lake Siloamskaya Kupalnya (Shayan), and so forth are visited by tens of thousands of people a year; however one can hardly see any foreign-language information despite numerous foreign and domestic tourists. Those cases when we find inscriptions in other languages except Ukrainian, usually include commercial and service sphere units. Figure 14 shows a restaurant on the bank of Lake Synevyr welcoming visitors in four languages. However, the Ukrainian *Ласкаво просимо!* is translated into Hungarian as *Reception!* instead of *Welcome!*

Figure 15 Welcoming sign of a service unit at Lake Synevyr

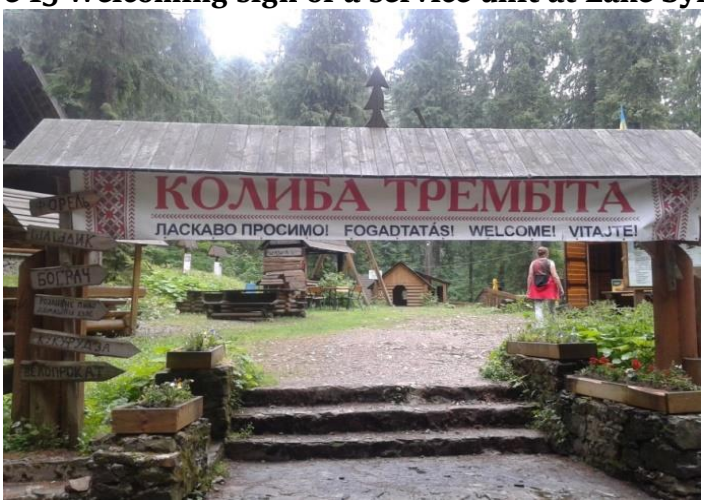

In case of natural sights of minor importance, e.g. the confluence of the Black and the White Tisza, Verecke Strait, and so forth predominantly even the Ukrainian-language informative sign is missing.

Informative signs for tourists going on mountain tours can be divided into two broad groups. The majority of signs offering a detailed description can only be found in Ukrainian. However, the informative signs along the hiking trails are bilingual: the names of mountain peaks, lakes are given not only in Ukrainian but also in English or Czech (Slovak).

Figure 16 Informative signs along highland tourist hiking trails: Ukrainian-Slovak/Czech (left), Ukrainian-English (right) (Bíró András's photos)

The linguistic landscape of a tourist attraction

The influence exercised on the linguistic landscape of entire Transcarpathia's tourism can hardly be estimated, however, smaller territories, concrete tourist attractions can be traced quite well.

The analysis of bunkers along the Árpád-line remaining on the territory of Transcarpathia as part of the former Hungarian Kingdom's border protection system illustrates it well. Among the bunkers, the biggest and the most visited is the commander bunker in Verkhnya Hrabivnytsya run by a private entrepreneur. Around the bunker and in its interior Ukrainian inscriptions dominate, just like in the ever-growing service unit outside the bunker. There are Hungarian-language inscriptions at the bunker entrance on the map showing the location of Árpád-line (Fig. 16), inside the bunker side by side with the names of three Hungarian statesmen. Inscriptions in English or any other foreign language are not available.

Figure 17 Árpád-line bunker's entrance part in Verkhnya Hrabivnytsya with a Hungarian-language map fragment

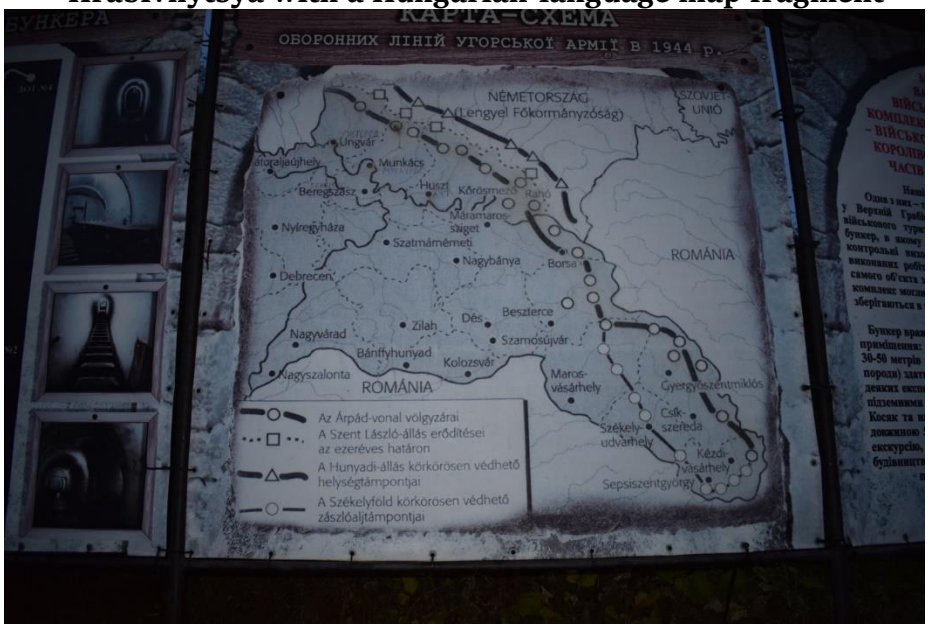

Moving in the direction of Uzhok Pass at the bunker system near Zhornava one can read the descriptions of the bunkers and the defence system in three languages (Fig. 17).

Figure 18 A three-language sign of the Zhornava bunker along the Árpád-line

At the third station of the bunker system before Lake Synevyr, the inscriptions are bilingual – Ukrainian and Hungarian (Fig. 18).

Figure 19 One of the two-language signs of the Zhornava bunker along the Árpád-line

Summary

The majority of Transcarpathia's man-made and natural tourist attractions were formed yet in the former Soviet Union in accord with "demonstrative traditions", and they focus on mainly domestic tourism. Therefore, information supply is based on the Soviet monolingual pattern with the only difference – the role of the Russian language was taken over by the Ukrainian state language.

There was relative progress in 2012 when numerous tourist sights were provided with English-language informative signs side by side with the Ukrainian ones. However, improvements abated when the European Football Championship was over. However, in accord with order 426 of the head of Transcarpathian Regional State Administration tourist information in several languages can become available owing to tourism development program *Transcarpathian*

regional tourism and recreation development program for the period 2016-2020 whose unambiguous result can become the prescribed availability of tourist virtual and visual information in several languages. Thus, regional administration in the framework of tourism and recreation program tries to deintensify the state language hegemony in the tourism information sphere, thus making Transcarpathia more attractive for foreign tourists.

In the two most significant and most visited man-made tourist attractions – the Palanok Castle and Uzhhorod Castle – part of official information can nowadays be found in English as well, however, current information supply is still in the state language, just like in case of the majority of descriptions that can be seen in exhibitions. The majority of informative signs of less visited man-made tourist sights are only in Ukrainian. Exceptions include sights in Hungarian-populated settlements or belonging to cultural heritage, where the Hungarian minority provides information both in Ukrainian and Hungarian.

In case of natural attractions, the most visited ones have monolingual Ukrainian informative signs, while the less popular sights lack even the monolingual ones.

On the whole, characterising the information supply of tourist attractions, it can be summarised that the linguistic landscape of tourist attractions in Transcarpathia is dominated by the Ukrainian language. However, in 2012 and 2016 a process started under the control of regional administration aimed at attracting foreign tourists and providing tourist information in multiple languages. This initiative is only at the initial stage; however, if it is possible to bring plans on paper to life and move on to the realisation stage, it will evoke significant changes in the linguistic landscape of Transcarpathia's tourist attractions.

References

Baranyi B. szerk. (2009) *Kárpátalja*. Pécs – Budapest: MTA Regionális Kutatások Központja–Dialóg Campus Kiadó

Bátyi Sz. (2014) Hévíz: nyelvi tájkép orosz ecsettel. *Alkalmazott Nyelvtudomány XIV*(1–2), 21–34.

Ben-Rafael, E. – Shohamy, E. – Barni, M. (2010) Intorduction. In. Shohamy, E. – Ben-Rafael, E. – Barni, M. eds. *Linguistic Landscape in the City*. Bristol: Multilingual Matters, 11–28.

Berghauer S. (2012) *A turizmus mint kitörési pont Kárpátalján (?)*. Doktori értekezés. Pécs: Pécsi Tudományegyetem.

Csernicskó, I. – Laihonen, P. (2016) Hybrid practices meet nation-state language policies: Transcarpathia in the twentieth century and today. *Multilingual Volume 35, Issue 1*, Pages 1–30.

Csernicskó I. (2013) *Államok, nyelvek, államnyelvek*. Budapest: Gondolat Kiadó

Csernicskó I. (2017) Nyelv, gazdaság, társadalom. Globális nyelvek Kárpátalja magyarok lakta végeinek nyelvi tájképében. In: Márku A. – Tóth E. szerk. *Többnyelvűség, regionalitás, nyelvoktatás. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból III*. Ungvár: „RIK-U", 13–44.

Csernicskó I. (2018) A kisebbségek nyelvmegtartásáról és gazdasági életképességéről a kárpátaljai nyelvi tájkép tükrében. *Metszetek* vol.7. 2018/1: 119–142.

Fedir, S. – Deák, I. (Федір, Ш. – Деяк, І.) (2010) *Закарпатське вино*. Ужгород: (kiadó nélkül)

Fedir S. – Deák I. (2016a) *Kárpátaljai bor*. Ungvár: (kiadó nélkül)

Fedir, S. – Deák, I. (2016b) *Transcarpathian wine*. Uzhgorod: (kiadó nélkül)

Hires-László K. (2015) Nyelvi tájkép és etnicitás Beregszászon. In. Márku A. – Hires-László K. szerk. *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép*. Ungvár: Autdor-Shark, 2015: 160–185.

Karmacsi Z. (2014) Település és utcanevek Kárpátalja magyarlakta településein. In. Beregszászi A. – Hires-László K. szerk., *Meszelt falakon túl*. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2014: 87–98.

Kárpátalja középkori várai képeslapgyűjtemény (2016) (Набір листівок «Середньовічні замки Закарпаття», Виготовлено Студією Слово, (kiadási hely és évszám nélkül)

Kárpátaljai Statisztikai Évkönyv 2016 2017. (Статистичний щорічник Закарпаття за 2016 рік). Ужгород: Головне управтіння статистики у Закарпатській області,

Kárpátalja turisztikai eseményeinek kalendáriuma 2017-es évre (Календар туристичних подій Закарпаття на 2017 рік). Ужгород : Закарпатська облдержадміністрація, Департемент економічного розвитку і торгівлі

Kárpátalja turisztikai eseményeinek kalendáriuma 2018 (Календар туристичних подій Закарпаття 2018 рік). Ужгород: Закарпатська облдержадміністрація, Департемент економічного розвитку і торгівлі

Laihonen, P. (2012) Nyelvi tájkép egy csallóközi és egy mátyusföldi faluban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 14.évf. 3. sz.

Landry, R. – Bourhis, R. (1997) Linguistic landscape and ethno linguistic vitality. *Journal of Language and Social Psychology*, 16., 23–49.

Látható kétnyelvűség 1. *Látható és működő kétnyelvűség? A magyar nyelv hivatalos/hivatali használata a kárpátaljai Beregszászi járásban elméletben és a gyakorlatban*, pályázati beszámoló, kézirat

Látható kétnyelvűség 2. *Látható és működő kétnyelvűség? A magyar nyelv hivatalos/hivatali használata a Nagyszőlősi, Munkácsi és Ungvári járásokban elméletben és a gyakorlatban*, pályázati beszámoló, kézirat

Molnár J. – Molnár D. I. (2005) *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász: KMPSZ Tankönyv- és Taneszköztanácsa.

Pavlenko, A. (2015) Russian-friendly: how Russian became a commodity in Europe and beyond. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*.

Rada 2015. *Zakarpattya Region*. Ukraine Today: Catalog of leading enterprises of Ukraine. [www.rada.com.ua/eng/RegionsPotential/Zakarpattya]

Sass E. (2008) Kárpátalja Ukrajna turizmusában betöltött pizíciójának vizsgálata. In: Szónoky Ancsin G. szerk. *Magyarok a Kárpát-medencében: Tudományos nemzetközi konferencia* CD-ROM, Szeged: (kiadó nélkül) 465–476.

Sass E. (2012) A kárpátaljai falusi turizmus múltja, jelene és jövőképe. In: Aubert A. – Gyuricza L. – Huszti Zs. szerk. *A kultúra turizmusa a turizmus kultúrája*. Pécs: IDResearch Kft. – Publikon, 529–549.

Sass E. (2016) Kárpátalja fesztiváljainak elemzése internetes megjelenésük alapján. In: Jászberényi M. – Zátori A. – Ásványi K. szerk. *Fesztivál-turizmus*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 368–382.

Tematikus turistautak Kárpátalján (Туристические маршруты Закарпатья), Закарпатськая Обласная Государственная Администрация, (kiadó, kiadási hely és évszám nélkül)

Ukrajna Nemzeti Atlasza 2009 [Національний атлас України Державне науково-виробниче підприємство «Картографія», Київ, 2009]

URL1: *Tavaly közel 278 ezren látogattak el a munkácsi várba*. 2017.01.04. http://www.karpatalja.ma/karpatalja/szines/tavaly-kozel-278-ezren-latogattak-el-a-munkacsi-varba/ Letöltve: 2017.11.26.

URL2: *Egymillió turista járt idén Kárpátalján*. 2017.09.19. http://karpathir.com/2017/09/19/egymillio-turista-jart-iden-karpataljan/ Letöltve: 2017.11.26.

URL3: Термальні води https://uk.wikipedia.org/wiki/ Letöltve: 2017.11.28.

URL4: Термальні джерела в Україні https://tsikaviy-svit.com/; Letöltve: 2017.11.29.

URL5: Москаль: «Протягом 2017-го року на Закарпатті побувало близько 2 мільйонів туристів – це абсолютний рекорд!» http://www.carpathia.gov.ua/ua/publication/content/16405.htm Letöltve: 2018.01.04.

URL6: Керівні принципи туристичного бренду Закарпаття http://www.carpathia.gov.ua/data/upload/publication/main/ua/14649/brandbook_zakarpattia.pdf Letöltve: 2018. 01. 05.

URL7: Welcome to Zakarpattia Офіційний туристично-інформаційний портал http://www.transcarpathiatour.com.ua/Letöltve: 2018.01.05.

URL8: Мукачівський замок продовжує бити рекорди https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/2377274-mukacivskij-zamok-prodovzue-biti-rekordi.html Letöltve: 2018. 01. 06.

РОЛЬ ГРОМАДСЬКИХ АКТИВІСТІВ У ФОРМУВАННІ МОВНОГО ЛАНДШАФТУ ТА МОВНОЇ ПОЛІТИКИ

Черничко Степан

Мовна політика і мовний ландшафт

Мовна політика є втручанням з ідеологічним підтекстом у мовні відносини та традиції комунікації (Blommaert 2006: 22). У розумінні багатьох дослідників мовний ландшафт (англійською – Linguistic Landscape) є одним із компонентів мовної політики (Shohamy 2015: 168; Spolsky 2004: 5). Мовний ландшафт одразу візуалізує, робить „видимою" мовну політику (Dal Negro 2009: 206). Дослідження мовного ландшафту показує матеріальні сліди мовної політики, а також оскаржує цю мовну політику (Gorter–Marten–Van Mensel 2019: 482).

У міжнародній фаховій літературі постійно розширюється тематика пов'язаних з мовним ландшафтом досліджень, так само збагачується і тлумачення поняття мовного ландшафту: на сьогодні його частиною вважаються уже і написи різними мовами на візитних картках, так само як, наприклад, і маркування товарів (Shohamy 2015: 154). Коли публічний громадський простір перебуває у постійних змінах, у русі, то саме дослідження мовного ландшафту – очевидно насамперед через фотографію, яка здатна зафіксувати мить, – є статичним. Але сам мовний ландшафт не статичний, а динамічно змінний (Pavlenko 2009: 253).

Мовна політика регулює, які мови і яким чином можуть з'являтися у публічному громадському просторі. Мовна політика центральної влади формує мовний ландшафт згори (top-down) шляхом законів та інших нормативних документів. Сам мовний ландшафт можна тлумачити як знак, як певний символ (Ben-Rafael et al. 2006: 8; Vigers). Адже те, які мови проявлені в мовному ландшафті, має символічний зміст (Pavlenko 2009: 247). Мовний ландшафт часто є ареною для обговорення мовної політики між різними учасниками суспільства (Gorter–Marten–Van Mensel 2019: 484).

Е. Шогамі звертає увагу на те, що мовну політику здійснюють далеко не тільки держави [14]. Мовна політика відбувається як знизу вгору, так і зверху вниз, тобто вона охоплює політику держави, напівофіційні установи, навчальні заклади

всіх видів, приватні організації та компанії, а також низові рухи та приватні особи. Політики всіх типів і різних учасників взаємодіють і колективно формують ролі, які займають мови меншин в мовному ландшафті. Ці ролі підлягають переговорам і конфліктуванню (Gorter–Marten–Van Mensel 2019: 484). З цього можна зробити висновок, що у формуванні мовного ландшафту участь так само бере не єдиний учасник. Особливо це стосується територій, де проживають національні меншини. Р. Брубейкер вказує, що „національні меншини (...) потрапляють у лещата двох непримиренних між собою націоналізмів: з одного боку це націоналізм тих держав, у яких вони проживають, а з іншого – націоналізм тих материнських держав, з якими вони внаслідок етнонаціональної спорідненості пов'язані (...). Національні меншини можуть і самі висувати вимоги, причому на національній основі. Саме ці вимоги роблять їх національною меншиною" (Brubaker 2006: 15). Мовні практики меншин і більшості у цьому плані можуть розглядатися як частина політичних дискусій про мовну політику держави: спікери можуть, наприклад, виробляти трансгресивні ознаки, які додають мову меншини до мовного ландшафту або викреслюють мову меншини (Gorter–Marten–Van Mensel 2019: 487).

Нижче на двох конкретних прикладах ми покажемо, що у формуванні мовної політики, а також мовного ландшафту активно може бути задіяна більша кількість учасників. Ми розкриємо, що крім визначених Брубейкером трьох учасників, у формуванні мовного ландшафту можуть отримати роль й інші актори. Реакції цих учасників на активні дії один одного у формуванні мовного ландшафту в багатьох випадках впливають на мовну політику.

Через брак місця ми зосередимо увагу тільки на одному факторі, що відіграє роль у тому, яким буде мовний ландшафт на Закарпатті. Це започатковані знизу (bottom up) громадські ініціативи угорської національної меншини на Закарпатті з метою візуалізації (проявлення) своїх мовних прав через мовний ландшафт. У нашому дослідженні ми також хотіли б звернути увагу на те, що під час опису та вивчення мовного ландшафту територій, де проживають національні меншини, необхідно не просто зафіксувати, які мови і в якому співвідношенні виступають у публічному громадському просторі; треба також поставити питання, хто поставив (чи видалив) відповідні вивіски (написи), як це було зроблено і чому (Gorter et al. eds. 2012).

Мовний ландщафт як арена проявлення мовної політики громадськості

„Видимість громадського простору і той факт, що це в першу чергу формується державними органами, роблять мовний ландщафт центральною ареною для проявлення мовної політики, створення конкретних національних ідентичностей і маніпулювання громадськістю. Це може проявлятися в цій символічній арені через кілька способів, найбільш різко через стирання мов, тобто навмисне видалення вивісок певною мовою" – наголошує А. Павленко (Pavlenko 2009: 254–255).

Саме це відбулося 2014 року в смт. Буштині (угорською – *Bustyaháza*), коли невідомі особи залили чорною фарбою угорськомовний напис на двомовній табличці з назвою населеного пункту. Однак у квітні 2016 року в пресі з'явилося повідомлення, що молоді активісти однієї громадської організації повернули напис угорською мовою (фото № 1 і 2). Замість органів влади чи представників місцевого самоврядування зафарбований, заляпаний дорожній знак відновили громадські активісти. Це мирний спосіб вирішення етнічних і мовних конфліктів. Сліди вандалізму були усунуті, однак питання про відповідальність поліції, яка не знайшла виконавців цього акту, а також органу місцевого самоврядування, який місяцями затягував відновлення таблички, все ще залишається відкритим.

Фото № 1 і 2.

Маємо на Закарпатті і протилежний приклад: коли громадські активісти не видаляють певні мови з мовного ландшафту, а навпаки – дописують.

За часів Радянського Союзу проявляти у громадському просторі назви населених пунктів угорською мовою на Закарпатті не дозволялося, тому і на табличках (дорожніх знаках) у

межах цих населених пунктів угорська мова не використовувалася (Beregszászi 1995/1996).

Після проголошення незалежності України у 1991 році навколо використання угорських назв населених пунктів на Закарпатті неодноразово виникали менші-більші конфлікти (Beregszászi 1995/1996, 2005; Dobos 2016). Однак у другій половині 1990-х років ситуація вирішилася: для більшості закарпатських населених пунктів, де проживають угорці, офіційно було повернуто історичні угорські назви (Левенець та інші ред. 2008: 646–647). Ці назви угорською мовою з'явилися і на двомовних табличках (дорожніх знаках), розташованих на початку населених пунктів (Beregszászi 2005; Dobos 2016). Так було, наприклад, і у відомому своїм золоторудником селі Мужієво (угорською – *Muzsaly* або *Nagymuzsaly*), що знаходиться неподалік міста Берегово (фото № 3.).

Фото № 3.

Але у 2008 році під час заміни дорожніх знаків Державна автомобільна служба доріг на оновлених табличках замість назв населених пунктів угорською мовою подала український варіант латинськими літерами. Таким чином, назва села *(Nagy)muzsaly* шляхом „латинізації" українського „*Мужієво*" на новій табличці стала „*Muzhiyevo*" замість попереднього угорського варіанту „*Muzsaly*". Як згодом писав „Карпаті Ігоз Сов" (Kárpáti Igaz Szó) у номері від 6 березня 2008 року, на табличку „місцеві по-шляхетному просто написали балончиком з фарбою справжню угорську назву населеного пункту" (фото № 4.).

Фото № 4.

Подібний випадок відбувся і у Берегові. Як видно з фото № 5, невідомі під українською назвою „*Берегово*” та транслітерованою назвою „*Beregovo*” дописали традиційну угорську назву „*Beregszász*”.

Фото № 5.

Виконані невідомими і неорганізованими цивільними „партизанські дії” не залишилися без наслідків. Сьогодні, їдучи з Мукачева до Берегова, можна побачити табличку, на якій поряд з українською назвою населеного пункту вказана і угорська (фото № 6.). А в Мужієві і надалі подорожніх зустрічає уже відомий нам з фото № 3 дорожній знак з виправленою угорською назвою.

Фото № 6.

Отже, як бачимо, проявлення назв двох населених пунктів, де проживають угорці, способом, відмінним від традиційного, не відповідало вибореним закарпатською угорською громадою за часів незалежності України правам. Таке „порушення норми” спонукало мешканців „відновити” порядок у мовному ландшафті. Ініціатива знизу щодо „відновлення” мовного ландшафту вплинула й на органи влади, внаслідок чого відбулася корекція ситуації згори. Результат: сьогодні знову на дорожніх знаках з назвами населених пунктів, поряд з українською *Мужієво* та *Берегово*, бачимо також „*Muzsaly*” і „*Beregszász*”.

Пошкодження офіційних покажчиків (таблиць) є адміністративним правопорушенням. Однак насправді громадські активісти, які доповнили покажчики двох населених пунктів, відновили законність. Адже відповідно до ст. 6 Закону України «Про географічні назви» та ст. 20 Закону «Про засади державної мовної політики», на покажчиках назв географічних об'єктів у місцях компактного проживання національних меншин поряд з назвою державною мовою розміщується і текст

цієї назви мовою національної меншини. Відтворення українських топонімів мовою меншини здійснюється відповідно до традицій мови відтворення.

Висновки

Під час дослідження простору, в якому проявляється мовний ландшафт, треба брати до уваги: (а) вигаданий простір (яким уявляють і хотіли б бачити заповнений мовним ландшафтом простір політики та інші представники влади); (б) життєвий простір (яким бачать і як інтерпретують мовний ландшафт люди, що живуть у цьому просторі); (в) практику простору (як насправді проявляються мови у громадському просторі; Trumper-Hecht 2010: 237). У такому розумінні мовний ландшафт визначають ті закони та інші нормативні акти, якими згори регулюються межі заповнення громадського простору. Однак люди, що проживають на території, не завжди задоволені тим, як регулюють мововживання центральні органи влади. У такому випадку навіть можуть виникнути мовні конфлікти. Мовні конфлікти можуть стати видимими і в такий спосіб, що певні групи змінюють мовний ландшафт: зафарбують небажану мову або дофарбують ту, якої, на їх думку, не вистачає (Marten–Van Mensel–Gorter 2012: 7–8). У нашому дослідженні на кількох закарпатських прикладах ми підтвердили, що ініціатива знизу шляхом громадських або таємних дій може змінити мовний ландшафт. Ми показали, як реакції людей, що проживають у цьому просторі, можуть змінити мовний ландшафт. Перефарбуванням, „коригуванням" офіційних написів громадські активісти можуть показово змінити уявлений та передбачений політичними гравцями мовний простір (Orosz 2003). Через встановлення органами влади таких покажчиків, де були відсутні написи мовою національної меншини, „мовний ландшафт перетворився в місце, де мовні конфлікти стають особливо помітними" (Pavlenko 2009: 254).

Мовний ландшафт символічно вказує, хто проживає у цьому просторі. Якщо мова національної меншини не проявляється у мовному ландшафті, це сигналізує місцевому населенню, що для влади нацменшина невидима, не існує. Аналізуючи інтенсивність прагнень на заповнення символічного простору, ми можемо зрозуміти, чому настільки важливо і для більшості (представникам титульної нації), і для меншості (національним меншинам) проявити свої мови у мовному ландшафті.

На думку Е. Шогамі, теорія та практика мовної політики має рухатися у напрямку забезпечення якомога більших прав та можливостей для суспільства, у напрямку активної участі у підготовці та реалізації рішень стосовно проявлення мов у вужчому та ширшому просторі, у мовному ландшафті (Shohamy 2015: 169). Місцеве населення, місцева громадськість часто набагато краще відчуває, яким має бути регіональний мовний ландшафт, як треба регулювати використання мов, ніж політики та чиновники центральних органів влади, які знаходяться за сотні кілометрів.

Література

Ben-Rafael, Eliezer – Elana Shohamy, – M. H. Amara – Nara Trumper-Hecht 2006. Linguistic landscape as symbolic construction of the public space: The case of Israel. In D. Gorter ed. *Linguistic landscape: A new approach to multilingualism*. Clevedon: Multilingual Matters. 7–30.

Beregszászi Anikó 1995/1996. Language Planning issues of Hungarian Place-names in Subcarpathia. *Acta Linguistica Hungarica* 43: 1–8.

Beregszászi, Anikó 2005. „Csata" a szimbolikus térért, avagy a látható/láthatatlan anyanyelv. In Beregszászi, Anikó – Papp, Richárd szerk. *Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Budapest–Beregszász. 158–163.

Blommaert, Jan 2006. Language Policy and National Identity. In T. Ricento ed. *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*. Malden, MA: Blackwell Publishing Ltd. 238–254.

Brubaker, Rogers 2006. *Nacionalizmus új keretek között*. Budapest: L'Harmattan–Atelier.

Dal Negro, Silvia 2009. Local policy modeling the linguistic landscape. In E. Shohamy – D. Gorter eds. *Linguistic landscape. Expanding the scenery*. New York & London: Routledge. 206–218.

Dobos Sándor 2016. The Restoration of the Historical Hungarian Names of Hungarian-Populated Settlements in Territory of the Present-Day Transcarpathia from 1989 to 2000. *Acta Humana* 6: 19–43.

Falunévtáblát tisztítottak a KMKSZ ISZ aktivistái Bustyaházán. Електронний ресурс. Режим доступу: http://karpathir.com/2016/04/18

Gorter, Durk – Marten, Heiko F. – Van Mensel, Luk 2019. Linguistic Landscapes and Minority Languages. In Gabrielle Hogan-Brun and Bernadette O'Rourke eds. *The Palgrave Handbook of Minority Languages and Communities*. London: Palgrave Macmillan. 481–506.

Gorter, Durk – Marten, Heiko F. – Van Mensel, Luk eds. 2012. *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Marten, F. Heiko, Van Mensel, Luk & Durk Gorter 2012. Studying Minority Languages in the Linguistic Landscape. In Durk Gorter, Heiko F.

Marten Luk & Van Mensel eds. *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. 1–15.

Orosz Örs 2013. Egy új fenomén – anyanyelvhasználati mozgalmak. In Tóth K. (szerk.) *Nyelvi jogok 1. A kisebbségi és nyelvi jogok helyzete Szlovákiában. Jogsegélyszolgálat 2009–2011*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet. 311–316.

Pavlenko, Aneta 2009. Language Conflict in Post-Soviet Linguistic Landscapes. *Journal of Slavic Linguistics* 17(1–2): 247–274.

Shohamy, Elana 2015. LL research as expanding language and language policy. *Linguistic Landscape* 1(1/2): 152–171.

Spolsky, Bernard 2004. *Language Policy*. Cambridge: Cambridge University Press.

Trumper-Hecht, Nira 2010. Linguistic Landscape in Mixed Cities in Israel from the Perspective of 'Walkers': The Case of Arabic. In E. Shohamy, E. Ben-Rafael, & M. Barni eds. *Linguistic landscape in the city*. Clevedon: Multilingual Matters. 235–251.

Vigers, Dick 2013. Signs of absence: language and memory in the linguistic landscape of Brittany. International Journal of the Sociology of Language 223: 171–187.

Левенець Ю. ті інші ред. 2008. *Закарпаття в етнополітичному вимірі*. Київ: ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса.

A *Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból* című sorozat eddig megjelent kötetei

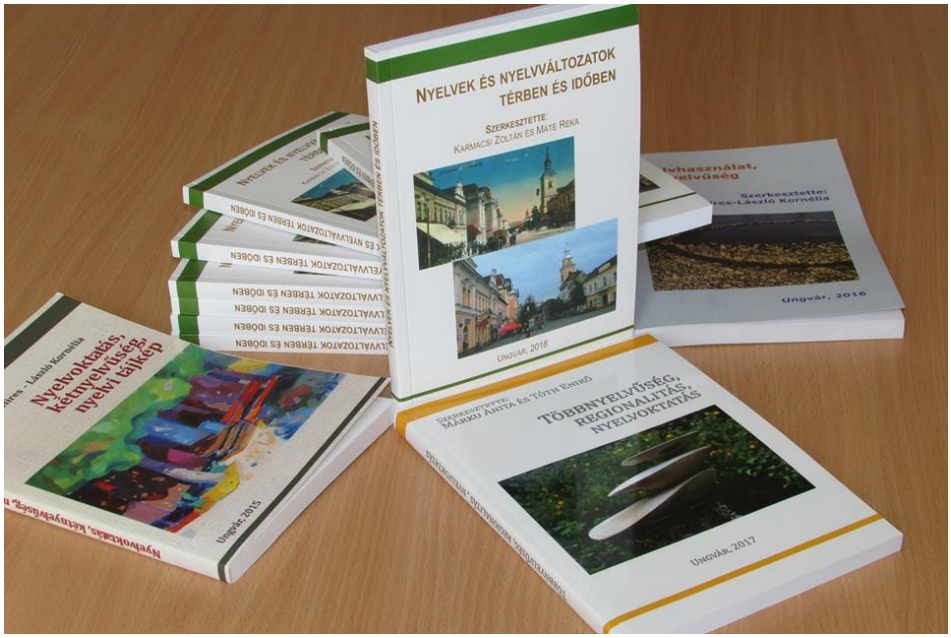

III. NYELVPEDAGÓGIA

TEACHING SLOVAK LANGUAGE IN SCHOOLS WITH HUNGARIAN AS THE LANGUAGE OF INSTRUCTION IN SLOVAKIA: GENERAL OVERVIEW

Vančo, Ildikó

1. Introduction

Linguists, language pedagogy experts and pedagogists all agree that it is crucial for members of a minority group to have a good command of the official language of the given country in order to integrate. Accoring to several international conventions - such as the Framework Convention for the Protection of National Minorities, the European Charter for Regional or Minority Languages, and The Hague Recommendations Regarding the Education Rights of National Minorities - as well as the literature on linguistic human rights, learning the official language of a state and achieving the appropriate level and type of bilingualism is an important human linguistic right.

However, academics hardly ever possess any political power. Still, they are determined to have their findings and proposals utilised in practice and taken into account by political decision-makers. Conserning the state language teaching, in 2013, an international research group was formed at the Constantin the Philosopher University in Nitra with the aim of analysing this issue and putting forward valid proposals. The questions which the research group needs to find answers to were framed by Gábor Tolcsvai Nagy (2017: 270):

- Which special approach of first language education should be applied when teaching members of the Hungarian minority?
- What is the ideal proportion of the minority language and the majority language in language education and the language of teaching?
- How can language education strategies be adjusted to the individual circumstances of the various regions?
- What are the best methods of teaching the official language at school and acquiring it in a bilingual environment?
- What could be the linguistic background of effective language teaching?

In the first phase of our research, we were dealing with various questions of linguistic theory and language education, and published numerous works summarizing them. This phase was followed by the

comparison of how national languages are taught in Slovakia and Ukraine, in the course of which we gave a comparative description of the practises of these countries. The purpose of the research was also to explore and analyse good European practises which are employed successfully at teaching minorities the official language of a given country at a high level using modern methods and approaches[1]. Our results were published in the thematic section of the third issue of *Magyar Nyelvőr* in 2017. Whereas the education of the national language in Slovakia was discussed by Ildikó Vančo, that of Ukrainan was presented by Anikó Beregszászi and István Csernicskó. István Kozmács gave an overview of the characteristics of Finnish second language education, whereas Gábor Tolcsvai Nagy provided a summary of the theoretical and methodological framework of functional language teaching[2].

In the following, I am going to present the most important findings of my research into teaching Slovak as a national language.

2. Teaching Slovak as a non-mother tongue

Currently, there are five domains of teaching Slovak as a foreign or second language:

- teaching Slovak at non-Slovakian universities to university students
- teaching Slovak at Slovakian universities and other institutions for those interested from other countries (mostly adults)
- teaching Slovak for Slovaks living as a minority (e.g. in Hungary or Romania)
- teaching Slovak for Hungarians in Slovakia
- teaching Slovak for refugee children – a new domain having appeared in the past decade.

The first two domains share more similarities than any other domains in their methods as well as in their requirements: firstly, they are both based on the methodology of foreign language teaching, and secondly, their target groups mostly consist of adults who, having more language awareness, acquire new languages differently from children.

The third domain (teaching Slovak language for minority Slovaks e.g. in Hungary or in Romania) provided us with the least data.

---

[1] Members of the research group studied the Finnish education of Finland Swedes and the Swedish education of the majority population in Finland.

[2] The project, entitled *Teaching National Languages in Hungary's Neighbouring Countires (Slovakia and Ukraine): A Comparative Analysis*, was funded with the Domus 4815/15/2015/HTMT tender of The Hungarian Academy of Science.

The fourth and fifth domains are similar as far as the target group goes (if they are children in the fourth domain as well), but they differ in their methods. Refugee children learn Slovak in intensive language courses for materials made especially for them. For children of Hungarian minority Slovak language teaching is organized as a part of Slovak educational system for minority children, within the framework of the Slovak Language and Slovak Literature class.

2.1 Factors influencing the teaching of Slovak for Hungarians living in Slovakia

2.1.1 The purist linguistic approach of the Ministry of Culture, influenced by nationalism (among others)

The following, culture-related areas fall under the competence of the Ministry of Culture: fine arts, passing and enforcing the national language act, the protection of the national language, the media (including audio-visual media), copyright, cultural heritage, etc. The Slovakian national language act has been analysed by many in the past fifteen years[3]; analysing the effects of this act lies beyond the scope of this study. It is also the Ministry's responsibility to make announcements related to the spirit of the national language act, as well as to examine the use of the Slovak language in Slovakia. The Ministry's reports in 2016 on the use of the national language investigate the use of Slovak in central administration, local administrations, the media and in schools.[4] The reports are rigidly purist. The basis of all reports is that the only acceptable variety used in the domains of interest is the codified one of the Slovak language. Any deviation from the codified variety is frowned upon and to be corrected. According to the conclusions drawn regarding schools (Third Report, 2016: 14), "nurture" of the Slovak language should be improved in all areas of education, including higher education. The document pays special attention to teaching Slovak in schools where the language of instruction is Hungarian (in kindergartens, primary and secondary schools as well).[5] In its report on kindergarten inspections, the inspectorate of education highlights bilingualism as a positive

---

[3] Among others, see Berényi 1994; Cúth 2011; Gyuricsek 2013; Kollár–Priklerová (eds.) 1999; Lanstyák 1999; Misad 2009; Šutaj–Sápos 2000; Szabómihály 1998; Szabómihály 1999, 2006; Vass 2013; Vogl 2009.

[4] The second report was written in 2012, and the third one in2014.

[5] The Third Report on the the Use of the National Language of the Slovak Republic 2016 2016 (Tretia správa o stave používania štátneho jazyka na území Slovenskej republiky file:///E:/3.Sprava_o_SJ-2016_aj_s_prilohami %20(1).pdf). "Ukazuje sa, že starostlivosť o slovenský jazyk vo všetkých typoch škôl a školských zariadení vrátane vysokého školstva bude potrebné zlepši." "It can be established that the nurture of the Slovakian language should be improved in schools of all kinds, including higher education".

feature, even though "the children understood bilingual communication; they mostly gave one-word answers to the questions they were asked. Their vocabulary of the national language was significantly smaller than that of their mother tongue [...] Smaller children communicated in their mother tongue [sic!] or gave incorrect answers, not knowing the adequate meaning of words"[6] (2016: 14). The two-faced nature of the report is illustrated by the fact that, despite all the problems listed, the inspectorate finds the quality of education average or adequate at all three levels. It does suggest, however, that the concept of education should be re-evaluated and the textbooks should be rewritten; but it does not explain why these steps are necessary. The report puts a special emphasis on the fact that the Ministry of Education introduced new state education programmes in September 2015, taking the previous report's recommendations into account. One of these recommendations is enhancing the linguistic culture of both teachers and students. Although the recommendations might seem positive for a well-meaning reader, the exclusivity of the nation-based approach is problematic. The expectation, which is general in Slovakia, that minorities living in Slovakia must have a native-like command of Slovak thus made official, given law-like force, and, consequently, a basic reference-point.[7] The main goal of the authors' of the report is to make everyone acquire the codified variety of Slovak perfectly, which, from an ESL point of view, is an indecipherable ambition, designed to result in language shift. The document says nothing about the value of the mother tongue or about achieving active bilingualism.

2.2 The isolation of the domains of Slovak language teaching

The *Studia Academica Slovaka* centre of Comenius University in Bratislava has been training teachers of Slovak as a foreign language since 1965. It is in charge of teaching Slovak for non-native speakers, studying Slovakian as a foreign language and coordinating research into it, writing textbooks and methodological reference works, and

---

[6] Dvojjazyčnej komunikácii deti zvyčajne rozumeli, na kladené jednoduché otázky prevažne odpovedali jednoslovne. ... Ich slovná zásoba bola výrazne obmedzenejšia v štátnom jazyku ako v materinskom jazyku. Mladšie komunikovali v materinskom (maďarskom, rómskom) jazyku, prípadne neodpovedali správne, pretože nepoznali adekvátne ekvivalenty slov.

[7] Uznesenie vlády Slovenskej republiky č. 238 z 21. mája 2014 k Správe o stave používania štátneho jazyka na území Slovenskej republiky 'A Szlovák Köztársaság 238. sz. határozata a Szlovák Köztársaság államnyelve használatának állapotáról szóló jelentéshez'
file:///E:/UZNESENIE_238_2014_pouzivanie_statneho_jazyka.pdf Uznesenie vlády Slovenskej republiky č. 86 z 2. marca 2016 k Tretej správe o stave používania štátneho jazyka na území Slovenskej republiky 'A Szlovák Köztársaság 238. sz. határozata a Szlovák Köztársaság államnyelve használatának állapotáról szóló harmadik jelentéshez'.
file:///E:/1._uznesenie_k_sprave_2016%20(1).pdf

training Slovak language assistants working at universities abroad. The university does not offer a BA or MA course in teaching Slovak as a foreign or second language, but the centre mentioned above does run a two-semester post-graduate course for a certain fee. Studying the literature on teaching Slovak as a foreign language (Pekarovičová, J. [ed.] 2002; Pekarovičová, J 2004; Pekarovičová, J.–Žigová, Ľ.–Mošaťová, M. 2007; Žigová Ľ.– Vojtech. M. [ed.] 2011; Sedláková 2013), it can be observed that none of the works mentions even the slightest possibility of teaching Slovak as a second language for Slovak minorities. These two types of foreign language teaching are so separated that no article on second language teaching makes any reference to foreign language teaching, and vice versa. Paradoxically, neither of the domains acknowledges the other or uses its findings. This, however, does not necessarily have to be this way: in her extensive study published in the Hungarian journal Slovenčinár in the 2014 issue, respected expert of teaching Slovak as a foreign language Jana Pekarovičová discusses the sociolinguistic, psycholinguistic and ethnocultural aspects of foreign language teaching.

Another problem is the already mentioned "language cultivation" approach in teaching Slovakian, with the basic principle that learners should be taught and acquire the language grammatically and stylistically perfectly with flawless pronunciation. This approach is present, albeit less emphatically, in textbooks published for learners from other countries; for instance, many books have been published about the importance of correct pronunciation. The pursuit of language cultivation is discernible in the curricula designed for students who learn Slovak as a national language. None of the findings of any other linguistic subdisciplines (sociolingustics, cognitive linguistics) were taken into consideration in the reform of teaching Slovak as a second or foreign language. Also, it should be noted that, apart from the J. Selye University in Komárom and the primary school teacher training programme of the university in Nitra, teacher trainees are not trained to teach Slovak in Hungarian schools. No Slovakian university with a training programme for future teachers of Slovak language and literature offers such a course for its students.

3. The structure of Slovak education

The law states that compulsory school age in Slovakia is 16. Primary education is designed to last for nine years, after which pupils go on to study in a secondary school, which can be a grammar, a vocational or a vocational secondary school (providing students with vocational

training with the option to study in higher education after graduation). In contrast to vocational secondary schools, the aim of grammar schools is solely to prepare their students for higher education. Primary and secondary schools in Slovakia can be run either by the state or a church. Having successfully passed their school-leaving exams and entrance exams, students may go on to earn their BA and MA degrees in higher education; the latter might be followed by studying in a PhD programme.

The education of Hungarians in Slovakia does not constitute a separate organizational entity; it is part of Slovakian public education. In 2008, a reform of public education was introduced, regulated by the passed education act.[8] This act defines the levels of education in accordance with the ISCED 97 framework of reference.[9] According to the act, the purpose of education is, among others, to acquire written and oral communications skills, ICT literacy, communications skills in the **national** [10]and native language, as well as in foreign languages, and competency in mathematics, science, life-long learning, citizenship, social responsibility, culture, and entrepreneurship.

The act regulates the language of instruction, which in kindergarten, primary and secondary schools is the national language, that is, not the mother tongue (§12, ¶2). Children belonging to a minority or ethnic group have the right to learn the national language, as well as to be educated in their native language (§12, ¶3). According to the act, it is compulsory for children enrolled in ethnic schools to learn the national language as a school subject (§12, ¶3); Slovak language and literature must be part of the curriculum to the extent necessary to ensure its proper acquisition.[11] The act distinguishes schools instructing in a minority language from schools teaching the given minority language. In the former, all subjects are taught in the given minority language as subject, in the latter certain subjects can be taught in the language of nationality.

---

[8] 245/2008 Z.z. Zákon z 22. mája 2008 o výchove a vzdelávaní [školský zákon] a o zmene a doplnení niektorých zákonov (http://www.uips.sk/sub/uips.sk/images/PKvs/ z245_2008.pdf) 'Law on education and on the modification and supplements of selected laws'

[9] The 2008 reform introduced the unified international grading system approved by UNESCO and the regulation based on the ISCED 97 framework of reference. The International Standard Classification of Education http://www.uis.unesco.org/Library/Documents/ isced97-en.pdf.

[10] The national language is the first one mentioned in the act.

[11] (3) Súčasťou výchovy a vzdelávania v základných školách a stredných školách s iným vyučovacím jazykom, ako je štátny jazyk, je aj povinný vyučovací predmet slovenský jazyk a literatúra v rozsahu vyučovania potrebného na jeho osvojenie. 'In those primary and secondary schools in which the language of instruction is not the official state language, Slovakian language and culture is a compulsory school subject to the extent necessary for its acquisition.'

The education act establishes that education in primary and secondary schools must be provided based on a so-called 'educational programme'. This programme is a binding document defining the aim of education and the key competences every student should acquire. The number of Slovak language and literature lessons is specified by the Ministry of Education. It is recommended that pupils learn Slovak in groups of 17 or less.

1. The number of Slovak language and literature lessons in primary and middle schools:

Subject	Primary school Year				
	1	2	3	4	Σ
Slovak language and literature	5	6	5	5	21
Minority language and literature	8	6	5	5	24
English language			2	2	4

Subject	Middle school Year					
	5	6	7	8	9	Σ
Slovak language and literature	5	5	4	5	5	24
Minority language and literature	5	5	5	4	5	24
English language	3	3	3	3	3	15

4. Educational programmes of Slovak language and literature as a subject

4.1 The state educational programme for kindergartens has no separate section for minority institutions or for the Hungarian language. However, there is an individual section for the language of instruction (Vyučovací jazyk) (ŠVP ISCED 0 2008: 26). The very first sentence of this section establishes that the language of instruction in kindergartens is the official state language of the Slovak Republic. Nonetheless, it does lay down that minority children do not only have the right to learn the state language, but also to be educated in their mother tongue – this formulation demonstrates how education in one's native language is regarded as an extra right. In minority kindergartens, communication in the state language – **in Slovak**, highlighted in the text – must be part of educational activities. Acquiring the state language at a "certain" level (which is not further specified) is a skill that must be required within the "People" content area. In kindergarten, the following skills should be acquired in Slovak: listening comprehension, non-verbal reaction to questions and commands, verbal reaction to simple questions, communication with simple sentences.

4.2 State educational programme for primary schools

In the introduction we can read that teaching Slovak language in schools with Hungarian as language of instruction is has a specific and central role, as it is the second language to be acquired right after Hungarian, and it has got a specific role as it is the official state language of the Slovak Republic. This is the only programme of the ones analysed which establishes that teaching Slovak must be based on the fact that students enter primary education with different linguistic and oral abilities, and that these differences have various reasons. In the first year of primary school there is no writing in Slovak, just oral communication. In the second year, children start learning how to read and write in Slovak, but oral communication remains just as important as it was in the first year. The programme recommends employing the communicative approach, explaining grammatical structures via oral communication. In contrast with the previous educational programme, the one in force since 2015 does not identify bilingualism as a goal. Instead, the preferred method is contrast-based language teaching. The learning outcomes by the end of year four should be 550-600 active and 300-350 passive vocabulary items. According to the requirements, by the end of their fourth year of primary school, children can be expected to be able to express themselves orally and in writing coherently and without any help.

4.3 In the introduction of the state educational programme for middle schools is emphasised the need to acknowledge the fact that although some students going to Hungarian schools acquire Slovak from the people around them, most of them learn it only through formal education. The suggested basic strategy for teaching Slovak is employing the communicative approach. The foundations of teaching this subject are communicativeness, age appropriateness and gradually expanding learning materials, taking into the students' social and linguistic background into consideration (SjSl ISCED2 2015: 2). The teaching material is distributed spirally, that is, more and more details are introduced about the same topic every year. When teaching grammar, the authors suggest contrasting the relevant structures of the Slovak and Hungarian language in order to facilitate comprehension. Nevertheless, we have to mention that textbooks many times are based on literary works and folk tales.

4.4 The state educational programme for secondary schools identifies the function of Slovak language and Slovak literature, emphasising its unique position among school subjects, as it is a target language that enables Hungarians to communicate with Slovakians and all the ethnic minorities living in the country. This is why acquiring Slovak is a social requirement. Nonetheless, the authors point out that Slovak is not the learners' mother tongue and neither is it the language of instruction, thus Slovak language and literature is a foreign language class, and so its methods and topics should be selected accordingly. Furthermore, similarly to the previous programme, the authors of this one reiterate the fact that students learn Slovak only through formal education, as their living environment is not "foreign" to them (that is, it is Hungarian and not Slovakian). Thus, for students living in Hungarian-majority areas face more difficulties when learning Slovak than those living in cities or Slovak-majority towns. The requirements have three subunits: communication and composition (reading and listening comprehension, speaking and writing), language and communication, literature and literary communication. The required number of vocabulary items is not defined.

The main problem is that although it is mentioned in the introduction of the programme that Slovak should be taught as a foreign language, a good command of Slovak is expected concerning the amount and range of the material. This programme does not define what the minimum or optimal level is that should be achieved. The material is no longer spirally structured; each new topic is introduced without any reference to previous topics.

5. Knowledge of Slovak language

At secondary schools is compulsory for Hungarian students to take a school-leaving exam in Slovak language and literature, which is designed to assess students' comprehension, grammatical comprehension and literary knowledge. Even though the requirement system takes good command of Slovak as a given, the results of the 2017 exam show little success. The exam results are evaluated by calculating percentages. The average result of the Slovak language and literature exam was 43.8%[12] (in 2016, it was 48.6%). Although the results of grammar school students were not satisfactory, those of secondary vocational schools were even worse, it being only 37.5%. The reason behind these unfortunate results is speaking and comprehending Slovak at a satisfactory level, which is proved by the fact that the students achieved an average of 57.6% of Hungarian language and literature (71.9% in grammar schools and 48.6% in secondary vocational schools). Comparing with the results of schools in Hungary, one can find the two very similar. Also, in secondary schools with Slovak as the language of instruction, the average result of the Slovak language and literature exam was 56.7% (70.4% in grammar schools and 51.8% in secondary vocational schools). What these numbers demonstrate is that the problem is not the quality of education in Hungarian minority schools at all. (Unfortunately, there is no data available to compare how Hungarian minority schools and Slovak schools did at the exams of other subjects, that is, mathematics, English or German).

6. Conclusion

In the past 25 years (and, in fact, even before that), teaching Slovak has been a neuralgic issue in Hungarian education in Slovakia. What I was trying to do in this paper is to demonstrate how complex this problem is. Having analysed the educational programmes, I found that communicative language teaching, which has been demanded for a long time and which is considered to be essential in order to solve this problem, only exists on paper. There is a contradiction between the general principles and the content of the teaching material as well as the requirements, and there is even more apparent contradiction between the realization and the results.

Education experts – experts of foreign language teaching and various linguistic subfields – failed to cooperate in every aspect of the problem. Neither the structure nor the content of the textbook meets the requirements of modern foreign language textbooks. There

[12] http://www.nucem.sk/documents//25/maturita_2017/vysledky_spravy/Tlac_sprava

has not been any research done on the Slovak knowledge of Slovakia Hungarians and Hungarian students. Among others, no one has made a defects catalogue yet, which could reveal which features of Slovak language Hungarians find the most difficult to acquire. Furthermore, there are no methodological guide books that could help teachers approach and explain the greatest differences between the two languages. The results of the research conducted by the State Pedagogical Institute were not made public, so they could not be used in relevant literature. The educational programmes keep referring to age-appropriate language teaching, but the proficiency level of the individual age groups remains unknown and there is no mention of requirements for each school year either (and by this I do not mean the learning content for each year).

Furthermore, mainstream society also has its expectations towards minorities regarding their knowledge and use of Slovak, which is a whole other problem. Societies preferring one variety of a language over all others tend to draw a parallel between an individual's personal values and their knowledge of the preferred variety (or lack thereof). When a non-native speaker is a member of one of the ethnic groups of the country, they are expected to have a native-like proficiency level of the state language. In Slovakia these expectations are made even greater by the fact that Ruthenians, the second largest minority group in Slovakia after Hungarians, have excellent proficiency of Slovak.[13] As a result, all the efforts Hungarians have made in order to acquire Slovak are not appreciated, but rather devalued for not being perfect – even though it is undefined what "perfection" is.

Like every other educational system, the Slovakian one also exists within a certain social and political framework. The current Slovakian social-political framework, within which Slovakia is declared to be multi-ethnic, has set itself the objective of building a nation state. In this framework nationalism, interested in assimilating minorities, is constantly present in a covert or in an overt manner, and so, making the Hungarian minority accountable for a native-like knowledge of the state language is an excellent means to justify assimilation efforts.

---

[13] This has many reasons: Ruthenian is very similar to Slovak; the only subject Ruthenian children learn in their mother tongue is Ruthenian language and literature, everything else is in Slovak; Slovak becoming more and more dominant; the low number of Ruthenians; few domains of language use; not having a motherland. All these factors suggest language shift among Ruthenians.

References

Berényi, József 1994. Nyelvszláglás. A szlovákiai nyelvtörvény történelmi és társadalmi vonatkozásai. [Historical and social aspects of the Slovak language law]. Bratislava.

Cúth, Csaba 2011. A kisebbségi nyelvhasználat jogi keretei és megvalósulásának körülményei a szlovákiai helyi önkormányzatokban 1999 és 2011 között. [The legal framework and conditions for the implementation of minority language use in local governments in Slovakia between 1999 and 2011]. Fórum Társadalomtudományi Szemle XII/2. 59–86.

Gyuricsek, Piroska 2003. Analýza k implementácií Európskej charty regionálnych alebo menšinových jazykov. [Analysis of the implementation of the European Charter of Regional or Minority Languages]. Jarábik Balázs–Tokár Adrián (eds): Stav menšinovej legislatívy na Slovensku 2001/2002. State of Minority Legislation in Slovakia 2001/2002. Bratislava, 47–74.

Lanstyák, István 1999. Az 1999. évi kisebbségi nyelvtörvény. [Minority Language Act 1999]. Fórum Társadalomtudományi Szemle 1992/2. 75–83.

Misad, Katalin 2009. A kisebbségi nyelvek használatát szabályozó rendelkezések Szlovákiában, Finnországban és Dél-Tirolban. [Provisions governing the use of minority languages in Slovakia, Finland and South Tyrol]. Fórum Társadalomtudományi Szemle 4. 77–84.

Kollár, Miroslav–Priklerová, Lýdia (eds.) 1999. O problematike používania jazykov národnostných menšín [The issue of using languages of national minorities]. Kalligram, IVO, Nadácia Projekt etnických vzťahov. Bratislava.

Šutaj, Štefan–Sápos, Aranka 2009. A nemzeti kisebbségek helyzete 2008-ban Szlovákiában. [The situation of national minorities in Slovakia in 2008]. Lelkes Gábor–Tóth Károly (eds.): Nemzeti és etnikai kisebbségek Szlovákiában. Somorja, 7–41.

Szabómihály, Gizella 1998. A nyelvhasználat törvényi szabályozása és a szlovákiai magyar nyelvváltozatok jellemzői (Cseh)Szlovákiában 1918–1998 között. [Legislation on the use of languages and characteristics of the Hungarian language versions in Slovakia (Czech) in Slovakia between 1918 and 1998.]. Filep Tamás Gusztáv–Tóth László (eds.): A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1998. I. Budapest, 132–197.

Szabómihály, Gizella 1999. Törvény és gyakorlat: a szlovákiai kisebbségek nyelvi jogai az 1999. évi kisebbségi nyelvhasználati törvény tükrében. [Law and practice: the linguistic rights of the minorities in Slovakia in the light of the 1999 law on minority language use]. Irodalmi Szemle 43/9–10. 154–170.

Szabómihály, Gizella 2006. A szlovák nyelvpolitika és a kisebbségek anyanyelvhasználati lehetőségei és törekvései. [The Slovak language policy and the possibilities and aspirations of the minority's mother tongue usage]. Romániai Magyar Jogtudományi Közlöny IV/2, 43–49.

Tretia správa file:///E:/3.Sprava_o_SJ-2016_aj_s_prilohami%20(1).pdf

Sedláková, Mariana 2013. Slovenčina pre cudzincov. Pracovné listy. [Slovak for Foreigners. Worksheets]. Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, Filozofická fakulta. Košice.

Pekarovičová, Jana. (ed.) 2002. Slovenčina ako cudzí jazyk – zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie v Bratislave. STIMUL.

Pekarovičová, Jana 2004. Slovenčina ako cudzí jazyk – predmet aplikovanej lingvistiky. [Slovak as a foreign language - subject of applied linguistics]. Bratislava. STIMUL.

Pekarovičová, J. – Žigová, Ľ. – Mošaťová, M. 2007. Vzdelávací program. Slovenčina ako cudzí jazyk. Jazykový kurz v kontaktnej a dištančnej forme. [Educational program. Slovak as a foreign language. Language course in contact and distance form]. SAS FF UK. Bratislava.

Žigová, Ľ. –Vojtech, M. (eds.) 2011. Slovenčina (nielen) ako cudzí jazyk v súvislostiach – zborník. [Slovak (not only) as a foreign language in context – proceedings]. Univerzita Komenského, SAS. Bratislava.

Vogl, Márk 2009. A Nyelvi Karta szlovákiai alkalmazásának problémái. [Problems of applying the Language Charter in Slovakia]. Regio 2009/1, 18–60.

UTAK ÉS TÉVUTAK AZ ANYANYELVI NEVELÉSBEN A KÁRPÁTALJAI MAGYAR KÖZÉPISKOLÁKBAN[1]

Beregszászi Anikó – Dudics-Lakatos Katalin

1. A kárpátaljai magyar iskolákban folyó anyanyelvi nevelés céljai, tartalma és módszerei az 1990-es évek közepe, az Ungváron rendezett 8. Élőnyelvi konferencia óta (lásd Csernicskó–Váradi szerk. 1996) hangsúlyos kérdése a közösségnek, a kárpátaljai magyar nyelvi- és oktatástervezésnek (részletesen Beregszászi 2003, 2012a).

Az elmúlt közel 20 évben a közösség magyar iskolában folyó anyanyelvi nevelésben több fontos változás is történt, melyek közül a leglényegesebb az a tantárgy-pedagógiai reform, amely az Iskola 2000 vizsgálat eredményeire alapozva (erről lásd Csernicskó szerk. 2003: 179–207) a 2005-ben megjelent Magyar nyelv tantervvel (Kótyuk szerk. 2005) indult útjára. A reform a korábbi felcserélő szemlélet helyett (erről lásd pl. Beregszászi–Csernicskó 1996, 2004) a hozzáadó szemléletet és a szituációhoz igazodó nyelvhasználat képességének kialakítását kodifikálta a kárpátaljai magyar közösség nyelvhasználatának jellemzőit figyelembe véve (Beregszászi 2012b, 2014a, 2014b, 2014c, 2015). Ez a 2005-ös tanterv, majd a 2010-ben ennek alapján készült középiskolai osztályokra vonatkozó Magyar nyelv tanterv (Beregszászi–Csernicskó–Braun–Hantik-Riskó 2010) sok tekintetben előre mutató volt, a középiskolai osztályok esetében pedig addig a régióban példa nélküli módon megváltoztatta a tananyagtartalmat, a grammatikai ismeretek céltalan oktatása/ismétlése helyett a szóbeli és írásbeli nyelvhasználati készségek fejlesztésére helyezve a hangsúlyt. Ezekhez a tantervekhez igazodva 2005 és 2011 között új tankönyvek, módszertani segédletek jelentek meg (pl. Kótyuk 2005, 2007, 2008, Beregszászi 2010, 2011, 2012a), melyekben a hozzáadó szemlélet mellett hangsúlyosan jelentek meg a kárpátaljai magyar nyelvhasználat jellemzői (a nyelvjárási jellemzők és a nyelvi kontaktusok következményei). A középiskolai tananyagtartalomban, mely stilisztikai, szociolingvisztikai és retorikai ismeretekre épült, olyan témák jelentek meg, amelyek a nyelvi otthonosságérzet és a nyelvi tolerancia kialakítását célozták, figyelembe

[1] A tanulmány a Domus Szülőföldi Ösztöndíj támogatásával készült.

véve, hogy a kárpátaljai magyarság a magyar nyelvterület peremén élő kétnyelvű beszélőközösség.

Mint arról már korábban írtunk, a fent vázolt tantárgy-pedagógiai reform – melynek hosszú távú oktatástervezési célja a kárpátaljai magyar közössé identitásának, nyelvének és kultúrájának megőrzése – megvalósítása nem haladt zökkenőmentesen, voltak tévutak, ahol hol a tanterv- és tankönyvkészítés áttekinthetetlensége, hol a jóindulatú hozzá nem értés okozott akadályokat. Ezek a „tévutak" nehezítették ugyan, de a lényeges elemeit tekintve nem változtattak a kárpátaljai magyar anyanyelvi nevelés eredményességét és hatékonyságát növelni akaró, hasznosítható tudás közvetítésén fáradozó reformtörekvéseken, csak némileg hátráltatták azokat. Ilyen hátráltató tényező volt esetenként például a hagyományos grammatika-központú oktatástól eltérni nehezen akaró magyar szakos pedagógustársadalom, a megszokás, a „hagyomány"-hoz való ragaszkodás, a szakmailag kellően nem felügyelt tankönyvkiadási gyakorlat, valamint a kárpátaljai magyar nyelvű oktatás szakmaiságát felügyelő állami szerv, a Pedagógustovábbképző Intézet dilettantizmusa (pl. a 2005-os és a 2010-es tantervek aktuális tanévekre történő átdolgozásánál, illetve a tankönyvkészítés során; (részletesebben lásd Beregszászi 2016b).

Fontos állomása volt a tantárgy-pedagógiai reformnak a 2017-es év, amikor – mintegy az addigi elgondolások betetőzéseként – sikerült megváltoztatni a kárpátaljai magyar középiskolai magyar nyelv érettségi követelményrendszerét, tartalmát és formáját. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola magyar tanszékén kidolgozásra került a magyar nyelv érettséginek és vizsgának egy olyan leírása, amely nagyban kompatibilis a magyarországi középszintű magyar érettségivel, így – amellett, hogy a magyar iskolába járó gyerekek végre magyarból (is) érettségizhetnek Kárpátalján – elértük, hogy a kárpátaljai magyar gyerekek magyar nyelv érettségi vizsgáját megfeleltessék a magyarországi magyar nyelv és irodalom középszintű érettséginek (Beregszászi 2016a, 2018).

A változás egyik fontos célja, amellett, hogy a használható, kurrens tudásra akar alapozni, hogy a kárpátaljai magyar nyelv érettségi vizsga és a magyarországi magyar nyelv és irodalom érettségi vizsga tartalma, a vizsgafeladatok felépítése hasonló legyen Kárpátalján és az anyaországban, régiónk ne legyen e téren se lemaradva az anyaországtól és a többi határon túli régiótól. Az érettségi feladatok kompetencia-központúak, a szövegértési és szövegalkotási képességeken alapulnak. A többség számára az életben ugyanis az a fontos, hogy helyesen tudjanak értelmezni hétköznapi szövegeket,

és képesek legyenek gyakorlati helyzetekben megfelelő szövegeket írni. A középiskolai anyanyelvoktatás tartalma pedig a 2010-es tantervben (és a nyomán készült tantervekben) pontosan ezeknek a kompetenciáknak a kialakítását célozza.

Jelen formájában a magyar nyelv érettségi vizsga a kárpátaljai magyar iskolákban azt méri, hogy hogyan boldogulnak az érettségizők anyanyelvükön különböző valós nyelvhasználati, szövegértési és szövegalkotási szituációkban. Rendelkeznek-e a megfelelő kommunikatív kompetenciával, képesek-e használni anyanyelvüket a megadott helyzetnek megfelelően, ugyanis az anyanyelvben való otthonosság érzése csak így érhető el. Ez az otthonosságérzet, anyanyelvi magabiztosság pedig a nyelv hosszú távú megmaradásának egyik feltétele.

De mielőtt örvendezni kezdenénk a sikereinknek, lássuk a kiábrándító valóságot: miközben a szakmai munka az anyanyelvi nevelés megújításáért (viszonylag és látszólag) eredményesen folyik, az ukrajnai társadalom súlyos válságba merül, a kárpátaljai magyar közösség egyre nehezebb gazdasági és politikai helyzetbe kerül, a 2017-es oktatási törvény óta a magyar nyelvű közoktatás léte is veszélyben van (Csernicskó 2018, Fedinec–Csernicskó 2017).

A létbizonytalanság miatt a tanárok tömegesen hagyják el munkahelyüket és vállalnak külföldön munkát. Az új szemléletben oktatott magyar szakos frissdiplomások (például a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola magyar szakos végzősei) nem helyezkednek el a szakmájukban, hanem külföldön vállalnak a megélhetésüket biztosító munkát. A kárpátaljai magyar iskolák komoly politikai nyomásnak vannak kitéve és súlyos tanárhiánnyal küzdenek.

Ilyen oktatáspolitikai helyzetben a kárpátaljai magyar közösségnek fokozottan felelősséget kell(ene) vállalnia az anyanyelvi nevelés tartalmáért és eredményességéért. Ehelyett azonban váratlan (és vállalhatatlan) fordulatok következtek be, melyek nem előre, hanem sokkal inkább a múltba mutatók.

2. Mint azt említettük, a 2005-ös Magyar nyelv tantervhez, majd az ezen alapuló 2010-es középiskolai tantervhez 2005 és 2011 között elkészültek a tanterv tananyagtartalmának és szemléletének (többékevésbé) megfelelő tankönyvek. 2013-ban új 5. osztályos magyar nyelv tankönyv jelent meg és lett hivatalos, aztán tanévenként egy-egy újabb évfolyam tankönyve jelent meg ugyanazon munkacsoport tollából, a folyamat jelenleg a 2018-ban megjelent 10. osztályos Magyar nyelv tankönyvnél tart. Az általános iskolai tankönyvek esetében első (hozzá nem értő) ránézésre nem volt nagy különbség az előző generációs tankönyvekhez képest, legalábbis nem tűnt fel

hirtelen, hiszen a tananyagtartalom az általános iskolai osztályokban jórészt grammatika, és az „új" tankönyvek tartalma nem is sokban változott az előzőekhez képest. Csak a lényeg veszett el: a hozzáadó szemlélet következetes alkalmazása, ami a tantárgy-pedagógiai reform legfontosabb alapköve volt. Ezekről az „új generációs" tankönyvekről összefoglalóan elmondhatjuk, hogy tantárgy-pedagógiailag átgondolatlanok, szemléletükben nem egységesek, nyelvszemléletükben korszerűtlenek, nem alkalmasak a kárpátaljai magyar anyanyelvi nevelés céljainak a megvalósítására.

Ennek ellenére jelen tanulmány megírását nem ezek a tankönyvek, hanem egy ennél lényegesebb (és komolyabb következményekkel bíró) esemény ihlette. Mint az az eddigi gondolatmenetünkből (remélhetőleg) kiderült: az eddig felvázolt tantárgy-pedagógiai reform legnagyobb eredménye a középiskolai tananyagtartalom teljes, a régióban addig példa nélküli megújítása (szemlélet, tanterv, tankönyv), és az erre épülő anyanyelv érettségi követelményrendszerének a kidolgozása volt. 2018-ban azonban új középiskolai magyar nyelv és (integrált) irodalom tanterv[2] és az alapján készült tízedikes magyar nyelv tankönyv jelent meg: előbbi kiforgatva, utóbbi elvetve, felülírva minden eddigi eredményt. A továbbiakban ehhez szeretnénk néhány megjegyzést fűzni.

Az új integrált Magyar nyelv és irodalom tanterv elemzésétől eltekintünk, mert az lényegében a magyarországi négyosztályos (9–12. évfolyam) gimnáziumok és szakgimnáziumok számára készült Magyar nyelv és irodalom kerettanterv[3] (hivatkozás nélküli) „átvétele", annak egyszerűsített, „lebutított" változata. Annak ellenére, hogy a kárpátaljai magyar oktatás állami szervezői az utóbbi időben tudatosan igyekeznek (a helyi szakember- és tankönyvhiányt enyhítendő) magyarországi tanterveket és tankönyveket alkalmazni a kárpátaljai magyar iskolákban, az anyanyelvi nevelés vonatkozásában ez rejt magában buktatókat. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola magyar tanszéki csoportjának és Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpontjának az elmúlt húsz évben megjelent, a kárpátaljai magyar nyelvi helyzet és nyelvhasználat leírásával foglalkozó publikációi egyértelműen bizonyították, hogy a kárpátaljai

---

[2] A dokumentum letölthető: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2018-2019/natsmenshyny/ugorska-mova-ta-literatura-integrovanij-kurs-dlya-zagalnoosvitnix-navchalnix-zakladiv-z-navchannyam-ugorskoyu-movoyu-riven-standartu.pdf

[3] A dokumentum elérhető: http://doc.hjegy.mhk.hu/20125H20000051_3.PDF.

magyar nyelvhasználat mutat különbségeket az anyaországi nyelvhasználathoz képest, és ezek figyelembe vétele nélkül a kárpátaljai magyar anyanyelvi nevelés nem lehet eredményes.[4] Ebből következik, hogy a magyar mint anyanyelv oktatásának során nem célszerű (és nem is lehet eredményes) magyarországi tantervek és/vagy tankönyvek változatlan formában való átvétele és használata.[5]

3. Ennél súlyosabb problémákat vet fel az új 10. osztályos magyar nyelv tankönyv (Braun–Zékány–Kovács-Burkus 2018). A könyv több szempontú, részletes elemzése meghaladja ezen tanulmány kereteit, így itt csak néhány, véleményünk szerint fontos részletet emelnénk ki. Ezek közül a legfontosabb, hogy az új tankönyv nem kompatibilis az új tantervvel (a régi tantervvel és mutációival még kevésbé). Ezt egyetlen érzékletes példával szemléltetjük: míg a tanterv részletesen rögzíti, hogy a gyakorlati írásbeliség mely műfajait kell gyakorolniuk a tanulóknak 10. osztályban (hivatalos levél, kérvény, önéletrajz, motivációs levél, meghatalmazás, elismervény, esszé, tanulmány, értekezés, fórum, blogbejegyzés, forrásjegyzék), addig a tankönyvben ezek lényegében szóba sem kerülnek. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a tankönyv nem segíti a magyar nyelv érettségire való felkészülést/felkészítést, az érettségi követelményeinek[6] ugyanis az egyik részegysége pontosan a gyakorlati szövegalkotási feladat, a fenti műfajok létrehozása, betartva azok tartalmi és formai követelményeit.

De súlyos tévedésben vannak a tankönyv szerzői magát a tantárgyat illetően is, melyhez tankönyvet készítettek. A bevezető szövegben ugyanis ezt olvashatjuk:

„A magyar nyelvtanórákon tovább bővíthetitek ismereteiteket, új témákat és fogalmakat tanulhattok meg, amelyek az anyanyelv teljesebb megismeréséhez vezetnek benneteket.” (3. old.)

A kárpátaljai magyar általános és középiskolai oktatásban nincsen „magyar nyelvtan” nevű tantárgy. Az oktatandó tárgy neve Magyar nyelv, ez szerepel az oktatási dokumentumokban, a tanterv

---

[4] Az erről szóló publikációk jelentős része elérhető a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont honlapján: http://hodinkaintezet.uz.ua/publikaciok/

[5] Azt a költői kérdést már csak így, jegyzetben tesszük fel, hogy ugyan hogyan képzelték a tanterv (névtelen) adaptálói, hogy a magyarországi oktatási rendszernek megfelelően négy évfolyamra (vagyis négy tanévre) tervezett, heti négy órával kalkuláló tantervet hogyan lehetne megvalósítani a kárpátaljai magyar középiskolákban két évfolyam (vagyis két tanév) keretein belül, ahol mindössze heti egy anyanyelv, és egy irodalom órával számolhatunk?

[6] Erről lásd például: http://kmf.uz.ua/hu/magyar-nyelv-erettsegi-karpataljan/; továbbá: http://kmpsz.uz.ua/hirek/erettsegi-mintafeladatok-magyar-nyelvbol.html

és a tankönyvek borítóján, és bizony a 'magyar nyelv' és 'magyar nyelvtan' nem szinonim fogalmak. A nyelvtan grammatikát jelent, és szerencsére az iskolai tananyagtartalom anyanyelvből a grammatikán (annak végleges konzerválására tett minden kísérlet ellenére) jóval túlmutat (bővebben lásd Beregszászi 2012a: 24). A tankönyv előszavában megjelenő terminushasználat azonban jelzi, előrevetíti a könyv szerzőinek az anyanyelv mint tantárgy keretében oktatandó tartalomhoz fűződő viszonyát.

Ennél is riasztóbb a tankönyv bevezetőjéből idézett mondat második fele, mely szerint az anyanyelv oktatásának célja nem a nyelvi/nyelvhasználati kompetenciák kialakítása és fejlesztése, hanem az, hogy a tanulók „új témákat és fogalmakat" tanuljanak meg, öncélúan.

Ahogyan az a bevezetőből sejthető, a tankönyv (szükségtelenül) nagy hangsúlyt fektet a grammatikai ismeretekre. A tanterv 6 tanórát irányoz elő a nyelvi szintek, a nyelv grammatikai jellemzőinek ismertetésére. Ezzel szemben a 230 oldal terjedelmű tankönyv 90 oldalon keresztül közöl (az általános iskolai osztályokban már egyszer átvett) grammatikai ismereteket, a szövegértés és a szövegalkotás gyakoroltatására (ami az érettségi lényege) pedig mindösszesen öt oldalt szán.

4. Elavult, következetlen és nem egységes a tankönyv nyelvi és tantárgy-pedagógiai szemlélete. A kárpátaljai anyanyelvi nevelés reformja során hangsúlyosan kezelt olyan tényezők, mint az additivitás, a szituatív nyelvhasználat alakítása, a kárpátaljai magyar nyelvhasználat nyelvjárási jellemzői, illetve a kétnyelvűségi jelenségek nem jelennek meg, vagy vállalhatatlan formában kapnak helyet a tankönyv anyagában. Az alábbiakban ezt szemléltetjük néhány példával.

Kezdjük azzal, ami nincs: a kárpátaljai magyar nyelvhasználatnak a kétnyelvűségi léthelyzetből adódó sajátosságai, a kölcsönszók, a kódváltás, a pragmatikai eltérések vagy a névhasználat kérdései nem kerülnek érdemi említésre a tankönyvben.

A hozzáadó szemlélet helyett az előíró, felcserélő szemlélettel találkozhatunk. A kárpátaljai magyar nyelvhasználatnak olyan nyelvjárási hátterű jelenségeit, mint például a nákolás, a suksükölés vagy a szükszükölés, egyértelműen negatívan bélyegzi meg a kötet (1. ábra), e formák használóit anyanyelvükben elbizonytalanítva.

1. ábra. Egy feladat az elemzett tankönyvből

169. Sajnos környezetünkben is gyakran találkozunk igénytelen megfogalmazással vagy nyelvhelyességi hibákkal. Gyűjtsetek saját példát az alábbiakra:

- A feltételes mód E/1 *-nék* helyett *-nák*-ot használnak. (Pl.: *Olvasnák egy könyvet.*) Ezt nevezzük ***„nákolásnak”.***
- A felszólító mód kijelentő módra való alkalmazása. (Pl.: *Szeressük ezt a fagyit.*) Ezt nevezzük ***„suksükölésnek”.***
- Az ***-szt*** végű igéket használják helytelenül. (Pl.: *Kiossza a könyveket.*) Ezt nevezzük ***„szukszükölésnek”.***
- ***Terpeszkedő kifejezések:*** pl.: *11 óra magasságában, módosítást eszközöl, elintézést nyert, vizsgálat tárgyává tesz* stb.
- ***Befejezett melléknévi igenév, határozói igenév gyakori használata:*** pl.: *Ez a feladat megoldott, a macska fel van mászva.*
- ***Idegen szavak használata:*** pl.: *feeling, happy* stb.
- ***Névelők helytelen használata:*** Kell névelő az országrészek, tájegységek, címek, intézmények és a több szóból álló államnevek elé. Keresztnevek elé nem írunk.
- ***Igekötők helytelen használata:*** kiolvasta (helyesen: *olvasta*), kihangsúlyoz (helyesen: *hangsúlyoz*), bepótolni (helyesen: *pótolni*), leellenőriz (helyesen: *ellenőriz*).

Ahol alkalma lehetne a magyartanárnak, hogy esetleg hozzáadó módon tudatosítsa a tanulókban a standard és nem standard változók különbségét, a tankönyv ehhez nem nyújt segítséget. A 2. ábrán látható feladatban a *lát*, *dagaszt*, *iszik* ige megfelelő ragozási sorának alkalmazásával elő lehetne hívni az alapnyelvi (suksükölő, szukszükölő, nákoló) formákat és tudatosítani azok standard változatát és a változatok használati körét, ha a *lát* igét nem E/2., hanem E/3. személyben és kijelentő módban, a *dagaszt* igét T/2. helyett T/3. személyben, az *iszik* igét T/3. helyett E/1. személyben ragoztatná a feladat.

2. ábra. Feladat az elemzett tankönyvből

73. Írd le az alábbi igék megadott alakját! A kapott alakokat foglald mondatba!

a) kér – felszólító mód, T/2., alanyi ragozás;
b) lát – felszólító mód, E/2. sz., tárgyas ragozás;
c) vesz – felszólító mód, E/2. sz., alanyi ragozás;
d) hisz – kijelentő mód, jelen idő, T/3. sz., alanyi ragozás;
e) szív – felszólító mód, E/2. sz., alanyi ragozás;
f) dagaszt –kijelentő mód, jelen idő, T/2. sz., tárgyas ragozás;
g) iszik – feltételes mód, jelen idő, T/3. sz., alanyi ragozás;
h) esik – kijelentő mód, múlt idő, E/1. sz., alanyi ragozás.

A helyzethez igazodó nyelvhasználat képességének a kialakítása legeredményesebben szituációs gyakorlatok segítségével érhető el. Tudják ezt a tankönyv szerzői is, de a finomhangolás itt is hiányzik, mert olyan, a való életben nehezen elképzelhető szituációkat ajánlanak a tanulónak, amin egy 15 éves gyerek leginkább felnevet. Azt a helyzetet például elég nehezen tudjuk elképzelni, hogy óvodásokkal vagy a nagymamájukkal beszélgetnek az orvostudomány fejlődésének lehetőségeiről (3. ábra).

3. ábra. A tankönyv egyik feladata

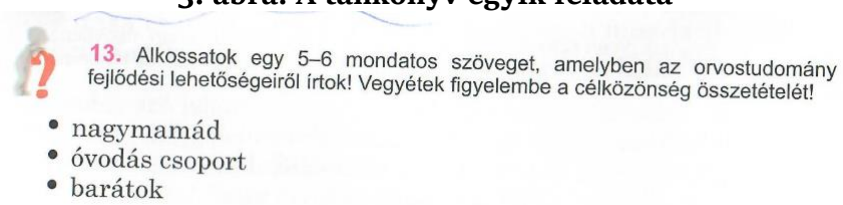
13. Alkossatok egy 5–6 mondatos szöveget, amelyben az orvostudomány fejlődési lehetőségeiről írtok! Vegyétek figyelembe a célközönség összetételét!

- nagymamád
- óvodás csoport
- barátok

5. A nyelvjárások témaköre a magyar mint anyanyelv oktatása kapcsán megkerülhetetlen, bármely országban tanít/tanul a magyar anyanyelvi beszélő. Hiszen legtöbbjük/legtöbbünk először valamelyik helyi nyelvváltozatot sajátítja el, s szerencsés esetben ehhez tanulja meg a köznyelv normáit. Kisebbségi körülmények között (bármelyik régióról legyen is szó) ezeknek a helyi változatoknak részei az adott állam nyelvének hatására bekövetkezett változások, kölcsönzések. Örvendetes módon az elmúlt egy-másfél évtizedben a magyar nyelvtudományban is hivatalos lett ez az állásfoglalás, hiszen határon túli kifejezések kerültek be az átdolgozott Magyar értelmező kéziszótárba, illetve A magyar helyesírás szabályai (AkH 12.) című kiadványba is. A szociolingvisztikai, szociodialektológiai szemlélet, a számos széleskörű nyelvészeti, szociológiai felmérés eredményei a közoktatás szintjén is változásokat hoztak Kárpátalján. A 2005-ben megjelent magyar nyelv tanterv az 5–12. osztály számára a hozzáadó szemlélet jegyében készült (Kótyuk szerk. 2005). Ezek alapján a magyar köznyelv normáit az otthonról hozott, magabiztosan használt nyelvváltozattal összehasonlítva, arra építve kell eredményesen elsajátíttatni. Így mindkét változatot magabiztosan, a beszédhelyzethez igazodva használja majd a magyar anyanyelvű tanuló. Figyelembe kell vennie a nyelvjárási hátterű jelenségeket a pedagógusnak a grammatika témakörénél és a helyesírás gyakorlásakor is. Hiszen számos felmérés támasztja alá, hogy a kárpátaljai magyar iskolások nagy arányban használnak nem köznyelvi alakokat írásbeli produkciójukban is (Beregszászi–Márku 2003: 179–207, Lakatos 2010).

Az elmúlt években végzett kutatások alátámasztották, hogy bár elméletileg a hozzáadó anyanyelvoktatás szerint tanulnak Kárpátalja magyar iskoláiban, gyakorlatilag az anyanyelvváltozat megítélése cseppet sem nevezhető kiegyensúlyozottnak (Dudics Lakatos 2018: 85). Pedig Kiss Jenő akadémikus szerint a kiegyensúlyozó-funkcióelkülönítő attitűd a legcélravezetőbb a kettősnyelvűség kialakításakor (Kiss 2001: 222). Ehhez viszont objektív, reális szemléletre van szükség, melyet leginkább az iskolák terjeszthetnek a megfelelő tantervek és segédanyagok alapján. 2008-ban és 2018-ban végzett kérdőíves felmérés bizonyította, hogy kárpátaljai magyar pedagógusok nyelvjárási attitűdje pozitív irányba változott: a statisztikai adatokat tekintve. A részletesen kifejtett véleményekből azonban kiderül, hogy a nem köznyelvi változatokkal kapcsolatos negatív előítélek hatása még mindig érezhető. A nyelvjárás, tájnyelv kifejezésektől igyekeznek elhatárolódni (Dudics Lakatos 2018a). Inkább – Kiss Jenő szavaival – maradványként, hagyományként tekintenek rájuk, nem élő, kommunikációs eszközként, melyet nap, mint nap használunk akár formális helyzetben is (Kiss 2001: 48). Pedig építeni csak arra lehet, amelynek létét, létjogosultságát elismerjük, jellemzőivel tisztában vagyunk. S nem romantikus hagyományként, megőrzendő régiségként tekintünk rá, hanem valóban objektív, reális szemléletet közvetítünk a kárpátaljai magyar iskolákban.

Éppen ezért tűnt először örvendetesnek, hogy a 10. osztály számára készült, fentebb említett átdolgozott tantervben[7] s az ehhez készült tankönyvben[8] felbukkan egy részfejezetben a nyelvjárások témaköre is. Pontosan a következő címmel: A magyar hangrendszer nyelvjárási eltérései (Braun–Zékány–Kovács-Burkus 2018: 41–44). Ugyanezzel a címmel, ugyanezzel a tartalommal találkozhatunk egy magyarországi szakiskolák számára készült kísérleti tankönyvben[9], melyet 2014-ben adtak ki. A két tankönyv teljesen azonos szövege, fogalomhasználata, időnként ellentmondásos, szakszerűtlen megállapításai a nyelvjárásokkal szembeni kiegyenlítő-funkcióelkülönítő attitűd terjedését sem Magyarországon, sem Kárpátalján nem segítik. Az eredményes köznyelvoktatás célját sem szolgálja, hiszen a kárpátaljai tanulót nem saját anyanyelvváltozatával, környezete

---

[7] https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv
[8] https://kmksz.com.ua/wp-content/uploads/2018/09/Magyar-nyelv-2018.-Braun-%C3%89va-Kov%C3%A1cs-Burkus-Erzs%C3%A9bet-Z%C3%A9k%C3%A1ny-Krisztina.pdf
[9] https://issuu.com/szolmusz/docs/magyar_nyelv___s_kommunik__ci___10_/14

nyelvhasználatával szembesíti, tudatosítva annak jellemzőit, hanem szinte közhelyszerű megállapításokat, általánosan, széles körben ismert adatokat közöl a tájnyelvekkel, azok beszélőivel kapcsolatban. Ezzel csak erősíti a távolságtartó, elhatárolódó viszonyulást az egyébként is bizonytalan tanulók (sőt, pedagógusok) körében. Nézzük sorban:

1) A nyelvjárások meghatározása (a kárpátaljai tankönyvben a definíciót „szabály"-nak nevezik) a következő: „Egy-egy nyelv földrajzi, területi változatai a különféle nyelvjárások" (41. old.). Ebben igencsak leegyszerűsítve, csupán a területi jelleget kiemelve definiálják a fogalmat. Pedig tudjuk, hogy napjainkban ez jóval összetettebb, s több tényező által meghatározott (Kiss 2001: 36, Beregszászi 2011: 43).
2) Közvetlenül e sorok után kiemelve olvashatjuk: „A magyar nyelvben 10 nagyobb nyelvjárást különböztetünk meg" (41. old.). Ez a kijelentés nem helytálló, hiszen 10 nyelvjárási régiót, esetleg területet emleget a nyelvtudomány, amely tovább oszlik nyelvjáráscsoportokra, azok pedig helyi nyelvjárásokra (Kiss 2001: 74–77). S abból jóval több, mint 10 van csak Kárpátalján, nemhogy a magyar nyelvterület egészén.
3) A folytatás még meglepőbb: „Ezek alig térnek el a köznyelvtől, leginkább egy-két hangtani eltérés és szókészletbeli különbség teszi őket kicsit mássá" (41. old.). Ha ez így van, a dialektológia tudomány létjogosultsága igencsak megkérdőjelezhető, hiszen nem is kellene leírni, vizsgálni ezeket a változatokat. Sőt, külön megnevezésre sem lenne szükségünk. A már említett s ajánlott tudományos alapú meghatározások kiemelt, lényeges tényezője az, hogy a nyelv valamennyi szintjén különböznek/különbözhetnek a helyi nyelvjárások nem csak a köznyelvtől, hanem más nyelvjárásoktól is. Így nem csupán „kicsit mások".
4) Ezek után sorra veszik a szerzők azokat a hangokat, amelyek állítólag korábban „széles körben" használatosak voltak, „mára azonban a köznyelvből kikoptak". Ez a kijelentés sem helytálló, hiszen a felsorolt hangok közül több nem is volt széles körben elterjedt, s nem azért hallhatjuk napjainkban csak bizonyos területeken, mert csak ott őrizték meg, hanem mert korábban is csak bizonyos területekre volt jellemző a használatuk. Ezek alapján a legtöbb tízedikes kárpátaljai fiatal magabiztosan állíthatja, hogy nem beszél nyelvjárásban, hiszen a tankönyvben szereplő hangtani jellemzők nálunk csupán bizonyos nyelvjárásszigeteken használatosak.

Nem esik viszont egyetlen szó sem a valóban széles körben használatos, s valóban nehezen „elhagyható" diftongusainkról. Az anyanyelvoktatás hatékonysága szempontjából jóval eredményesebb lett volna a tankönyv 42. oldalán taglalt általánosságok helyett a kárpátaljai nyelvjárások jellemzőivel megismertetni a tanulókat. Ehhez a magyarországi egyetemi tankönyv vonatkozó fejezetét is választhatták volna a szerzők (Kiss 2001: 292–296). Még szerencsésebb lett volna azonban azokat a kimondottan helyi tudományos munkákat idézni, amelyek megbízható adatokkal, tudományos megalapozottsággal írják le a kárpátaljai magyar nyelvjárások teljes rendszerét, vagy éppen a hangtani tulajdonságaikat (Horváth 1976, Lizanyec–Horváth 1981: 3–18, Beregszászi–Csernicskó 2007: 7–96, Kótyuk 2004 stb.). Ezek a tanulmányok (vagy részlet belőlük) egyetlen gyűjteményben hozzáférhetőek több más helyi vonatkozású tanulmánnyal és gazdag szöveggyűjteménnyel (Csernicskó–Márku szerk. 2007). A 43. oldalon idézik ugyan a szerzők a Magyar dialektológia című tankönyvben felvázolt területi határokat és nyelvjáráscsoportokat az északkeleti nyelvjárási régió kapcsán, igaz: Gazdag Vilmos egyik munkája alapján. Ebből a munkából érdemesebb lett volna a kárpátaljai magyar nyelvjárások szláv elemeiről szóló részt „átemelni" (Gazdag 2013: 66–101).

5) A 43. oldalon a következő megfigyeléseket, „jó tanácsokat" olvashatjuk: „A hangrendi különbségek nem befolyásolják a megértést, a magyar nyelvjárások nem sokban különböznek a köznyelvtől. Nagyon gyakran fordul elő épp emiatt, hogy a köznyelvi beszélők a nyelvjárási beszélők esetében nem érzékelik, hogy másik nyelvváltozatot (nyelvjárást) beszélnek. Az eltérő ejtést hibás beszédnek gondolják, ezért ilyenkor a nem köznyelvi beszélő negatív megítélésben részesül, tudatlannak, műveletlennek bélyegzik. Épp ezért fontos, hogy különbséget tudjunk tenni nyelvjárás és az igénytelen köznyelvi beszéd között" (43. old.). Ismét megtudhatjuk, hogy a magyar nyelvjárások nem sokban különböznek a köznyelvtől, bár nem egyértelmű, mit értenek „hangrendi különbségeken" a szerzők. Az utána következő fejtegetés bizonytalansággal tölti el még a dialektológust is: vajon meg tudjuk-e különböztetni a nyelvjárási beszélőt „az igénytelen köznyelvi beszélőtől"? Ha nem, akkor véletlenül a nyelvjárási beszélőt tudatlannak, műveletlennek gondoljuk. Pedig csak azok tudatlanok, műveletlenek, akik az igénytelen köznyelvet beszélik? De mi is az az igénytelen köznyelv? Erre választ nem kapunk. Úgyhogy marad a tévhit, előítélet, bizonytalanság.

6) A korábbi jellemzéseknek ellentmondva végül kijelentik a szerzők, hogy a kárpátaljai nyelvjárások között is jelentős különbségek vannak több szempontból. Bár a magánhangzók kiesését emlegetve feltételezhetően a mássalhangzó kiesésre gondolnak mint helyi hangtani jellemzőre.
7) A következőkben négy feladattal találkozunk. Az elsőben a tanulóknak végig kell gondolniuk, hogy a hangkészleten kívül miben különbözhet még a nyelvjárás a köznyelvtől. Legalább 3 tényezőt várnak megoldásként. Érthető a feltételes mód, hiszen a fejezet elején kijelentették, hogy leginkább egy-két hangtani, illetve szókészletbeli eltérés figyelhető meg. Ezek után valóban elgondolkodtató lehet a feladat 10. osztályban. A következőkben két köznyelvi (*burgonya, csipkebogyó*) és egy nyelvjárási kifejezés (*gyermekláncfű*) szinonimáit kell megtalálniuk a 15-16 éves fiataloknak. Utána hangtani és nyelvtani eltéréseket kell keresniük egy rövid nyelvjárási szövegben (bár nem derül ki, honnan való a szöveg, mely nyelvjárás jellemzőit mutatja), s át kell írniuk köznyelvire. Érdekes feladatnak tűnhet ez azok után, hogy az elméleti részt olvasva arra következtethetünk, hogy nincsenek is nyelvtani különbségek a nyelvjárások és a köznyelv között. Ebben a szövegrészletben valóban nincs egy sem. Utolsó feladatként tájszavakat kell köznyelvi megfelelőjükkel párosítani: *sódar–füstölt sonka, boksz–cipőkrém, fuszulyka–bab*. De szerepel a *kolompér* szó *krumpli* párral, a *lajbi* mint az *öltönykabát* nyelvjárási megfelelője, s valami oknál fogva a *vitrin* mint nyelvjárási kifejezés *üveges szekrény* párral. A szavak kiválasztásához, jelentésük ellenőrzéséhez gazdag anyaggal szolgálhatott volna A kárpátaljai magyar nyelvjárások szótára (Lizanec főszerk. 2012–2013). A szerzők azonban meg sem említik ezt a kiadványt.

6. Ahogy a fentiekben olvasható, örvendetesnek tűnhet az, hogy a 10. osztályban önálló részfejezetben foglalkoznak a nyelvjárások kérdéskörével. Ám nem véletlen a ható ige használata: mert ebben a fejezetben valóban számtalan lehetőség lett volna negatív, illetve pozitív sztereotípiák eloszlatására, objektív, tudományosan megalapozott információk közvetítésére, melyek a hozzáadó anyanyelvoktatás módszerével a magyar köznyelv normáinak elsajátíttatását segítenék szóban és írásban, magabiztos kettősnyelvű magyar beszélőket nevelve. Ezt a lehetőséget a fejezet megalkotói nem használták ki. A tévhitek, a nyelvi bizonytalanságok eloszlatása helyett még inkább homályosította anyanyelvváltozatunk és anyanyelvünk kapcsolatát, egymáshoz való viszonyát.

7. Tanulmányunk záró gondolataként összefoglalhatnánk, hogy milyen tévutakon jár a kárpátaljai magyar középiskolai anyanyelvi nevelés, ha az elmúlt 15 év tantárgy-pedagógiai eredményeit megkerülve, azokat figyelmen kívül hagyva, újra a grammatikaközpontú az oktatás, és a kárpátaljai magyar nyelvhasználat jellemzőinek elhallgatása ösvényére tévedt; leírhatnánk, hogyan veszélyezteti mindezzel a magyar nyelv érettségi és ezzel a magyar iskola presztízsét, ami az egyébként is nehéz oktatáspolitikai körülmények szorításában élő kárpátaljai magyar közösség esetében már nem jóindulatú hozzá nem értés, hanem súlyos felelőtlenség. Ehelyett azonban inkább (talán a mesés fordulatban bízva) mesei gondolattal zárjuk írásunkat. A kárpátaljai magyar anyanyelvi nevelés helyzetét vizsgálva ugyanis Lázár Ervin *A bolond kútású* című meséje jutott az eszünkbe.

A falu kútásóját a mesében bolondnak nézik a falubeliek, mert egyik napról a másikra abbahagyta a hagyományos kutak ásását, és valami mást, valami újat akart csinálni. Az újtól pedig általában ódzkodnak az emberek, még ha az értük történik is.

> *„– Egészen megbolondult! Ássa a levegőt.*
> *Nosza kirontottak a rétre, körülállták, hahotáztak. De lassan-lassan torkukra forrt a nevetés. Mert jól látszott, hogy a kútású szerszáma nyomán nagy darabok hasadnak ki a levegőből, s lám, egyszerre csak a kútású elindult fölfelé. (...) A kúton meg sohasem látott fényesség ereszkedett a földre, a rét füvei ragyogtak, mint a smaragdok.*
> *Az emberek eltakarták szemüket.*
> *– A bolond kútású, a bolond kútású! – hajtogatták.*
> *A kútású meg azóta is fényesen csillogva repül az égen, galaktikákat, tejutakat és naprendszereket hagy el, s tudja, hogy most már van hova gyűlniük az embereknek hosszan tartó sötétségek idején.”*

Irodalom

AkH 12. *A magyar helyesírás szabályai*. 12. kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó. 2015.

Beregszászi Anikó 2003. *Magyar nyelvi tervezés Kárpátalján. Célok, problémák és feladatok*. PhD-értekezés. Budapest: ELTE.

Beregszászi Anikó 2010. *Magyar nyelv. Tankönyv a magyar tannyelvű iskolák 10. osztálya számára*. Csernyivci: Bukrek.

Beregszászi Anikó 2011. *Magyar nyelv. Tankönyv a magyar tannyelvű iskolák 11. osztálya számára*. Csernyivci: Bukrek.

Beregszászi Anikó 2012a. *A lehetetlent lehetni. Tantárgy-pedagógiai útmutató és feladatgyűjtemény az anyanyelv oktatásához a kárpátaljai magyar iskolák 5–9. osztályában*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Beregszászi Anikó 2012b. Az élőnyelvi kutatások elméletének és gyakorlatának szerepe a középiskolai anyanyelvoktatás nyelvszemléletének alakításában. In: *17. Élőnyelvi Konferencia: Szeged, 2012. augusztus 30. – szeptember 1. Az előadások összefoglalói*, 8–10. Szeged: Szegedi Tudományegyetem.

Beregszászi Anikó 2014a. „Anyanyelvünk peremén" is otthon: a kárpátaljai magyar anyanyelvi nevelés helyzete és céljai. In: Beregszászi Anikó és Hires-László Kornélia szerk. *Meszelt falakon túl. Születésnapi köszöntő kötet Kótyuk István tiszteletére,* 11–24. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológiai Tanszék, Magyar Tanszéki Csoport–Hodinka Antal Intézet.

Beregszászi Anikó 2014b. Új témák, változó szemlélet. Az anyanyelvi nevelés új iránya a kárpátaljai magyar középiskolákban. *Anyanyelv-pedagógia* 2014/1. http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=504.

Beregszászi Anikó 2014c. Új tendenciák a kárpátaljai magyar anyanyelvi nevelésben a tantervek, a tankönyvek és a tankönyvírás tapasztalatainak tükrében. In: Vančo Ildikó; Kozmács István szerk. *A kisebbségi magyar nyelvtantanítás kihívásai a 21. század elején*, 31–46. Nyitra: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-Európai Tanulmányok Kara Magyar Nyelv és Irodalomtudományi Intézet.

Beregszászi Anikó 2016a. A magyar mint anyanyelv tantárgy tartalma a kárpátaljai magyar középiskolákban az ukrajnai és magyarországi érettségi rendszer tükrében. In: Gazdag Vilmos, Karmacsi Zoltán, Tóth Enikő szerk. *Értékek és kihívások. II. kötet*, 163–169. Ungvár: Autdor-Shark.

Beregszászi Anikó 2016b. Defficiles nugae. Terhes semmiségek a középiskolai magyar nyelv tantervben. In: Hires-László Kornélia szerk. *Nyelvhasználat, kétnyelvűség. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból II.*, 209–218. Ungvár: Autdor-Shark.

Beregszászi Anikó 2018. A magyar nyelv érettségi vizsga tartalma és formája a kárpátaljai magyar iskolákban. *Közoktatás* XXXIII/1–2: 22–28.

Beregszászi Anikó, Csernicskó István, Braun Éva, Hnatik-Riskó Márta 2010. *Magyar nyelv 10–11. osztály. Tanterv a magyar tannyelvű általános középiskolák számára.* (Затверджено наказом МОН № 1021 від 28.10.2010 р.) Kijev: Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma.

Beregszászi Anikó – Csernicskó István 1996. A magyar nyelv változatai és stílusétegei a kárpátaljai magyar nyelvtankönyvekben. In: Csernicskó István és Váradi Tamás szerk. *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*, 29–38. Budapest: Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt.

Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2004. Az anyanyelv oktatásának nyelvészeti, nyelvpedagógiai és nyelvi emberi jogi problémáiról. *Közoktatás* 2004/4–5: 12–14.

Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2007. A kárpátaljai magyar nyelvjárásokról. In: Csernicskó István és Márku Anita szerk. *Hiába repülsz te akárhová… Segédkönyv a kárpátaljai magyar nyelvjárások tanulmányozásához*. Ungvár: PoliPrint. 7–96.

Beregszászi Anikó – Márku Anita 2003. A kárpátaljai magyar középiskolások nyelvhasználatáról. In: Csernicskó István szerk. *A mi szavunk járása*. Ungvár: PoliPrint. 179–207.

Braun Éva – Zékány Krisztina – Kovács-Burkus Erzsébet 2018. *Magyar nyelv. Tankönyv a magyar oktatási nyelvű általános középfokú tanintézetek 10. osztálya számára*. Lviv: Szvit.

Csernicskó István 2018. Egy nyelvi jogi probléma lehetséges vonatkozásai: két tanulmány a kisebbségek anyanyelvi oktatásáról. *Regio* 26/3: 62–68.

Csernicskó István szerk. 2003. *A mi szavunk járása*. Ungvár: PoliPrint.

Csernicskó István – Márku Anita szerk. 2007. *Hiába repülsz te akárhová... Segédkönyv a kárpátaljai magyar nyelvjárások tanulmányozásához*. Ungvár: PoliPrint.

Csernicskó István – Váradi Tamás szerk. 1996. *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*. Budapest: Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt.

Dudics Lakatos Katalin 2018. Mit neveznek nyelvjárásnak a kárpátaljai magyar iskolákban? In: Enikő Nagy-Kolozsvári – Szilvia Kovács ed. *Multiculturalism and Diversity in the 21st Century*. Uzhhorod: Lira. 85.

Dudics Lakatos Katalin 2018a. Kárpátaljai magyar pedagógusok nyelvi attitűdjének alakulása (2008–2018). Konferencia előadás. 20. Élőnyelvi Konferencia. Budapest. 2018. augusztus 30–31.

Fedinec Csilla – Csernicskó István 2017. A 2017-es ukrajnai oktatási kerettörvény: a szöveg keletkezéstörténete és tartalma. *Regio* 25/3: 278–300.

Gazdag Vilmos 2013. Keleti szláv hatás a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. *Kisebbségkutatás* 22/2: 66–101.

Horváth Katalin 1976. A kárpátontúli magyar nyelvjárások magánhangzórendszere. Uzshorod: Uzshorosi Állami Egyetem.

Kiss Jenő szerk. 2001. *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris.

Kótyuk István 2004. Az ige ragozásrendszere az ungi nyelvjárásban. In: Beregszászi Anikó és Csernicskó István szerk. *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Ungvár: PoliPrint. 11–19.

Kótyuk István 2005. *Magyar nyelv. Tankönyv a magyar tannyelvű iskolák 5. osztálya számára*. Csernyivci, Bukrek.

Kótyuk István 2007. *Magyar nyelv. Tankönyv a magyar tannyelvű iskolák 7. osztálya számára*. Csernyivci, Bukrek.

Kótyuk István 2008. *Magyar nyelv. Tankönyv a magyar tannyelvű iskolák 8. osztálya számára*. Csernyivci, Bukrek.

Kótyuk István szerk. 2005. *Magyar nyelv 5–12. osztály. Tanterv a magyar tannyelvű iskolák számára*. Csernyivci: Bukrek.

Lakatos Katalin 2010. *Kárpátaljai magyar iskolások nyelvi tudata és attitűdje*. PhD-értekezés. Budapest: ELTE.

Lizanec Péter főszerk. 2012–2013. *A kárpátaljai magyar nyelvjárások szótára* I – II. Ungvár: Kárpáti Kiadó.

Lizanyec, Petro – Horváth Katalin 1981. A kárpátontúli magyar nyelvjárások főbb sajátosságairól. *Magyar Nyelvjárások* 24: 3–18.

Magyar nyelv és kommunikáció 10. Tankönyv. Budapest: Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet. 2014.

A MAGYAR MINT (MÁSODIK) IDEGEN NYELV OKTATÁSA A KÁRPÁTALJAI ISKOLÁKBAN: TANTERVEK

Márku Anita

Bevezetés

A tanulmányban a magyar mint (második) idegen nyelv oktatása során alkalmazott, az Ukrán Oktatási Minisztérium által elfogadott, munkanevén Tanterv 2014 (az általános iskolák 5-9. osztálya számára) ismertetését, valamint más, az oktatásban használatos alternatív tantervek bemutatását tűztem ki célul. A tanulmányban foglaltak egy 2018-as kutatás részeredményei[1], amelyet a kárpátaljai mid-oktatás helyzetéről, az oktatásban használatos eszközökről (tantervek, tankönyvek) és alkalmazásuknak lehetőségeiről végeztem mid-tanárok megkérdezésével.

A magyar mint idegen nyelv helyzete Kárpátalján

Annak ellenére, hogy a mai Kárpátalja területén élő nemzetiségek, etnikumok, főleg a szlávok (oroszok, ukránok, ruszinok) és a magyarok évszázadok óta egymás mellett élnek (vö. bővebben Csernicskó 2013b), politikailag, kulturálisan és nyelvileg is természetes módon hatnak egymásra – még sincsenek hagyományai annak, hogy a magyart idegen nyelvként vagy akár környezet nyelvként tanítsák, és tanulják más etnikumhoz vagy a többségi nemzethez tartozók. Ennek oka részben azzal is magyarázható, hogy az itt élő nemzetiségek az elmúlt évszázadok, sőt évtizedek során is, más-más politikai státuszban voltak, ugyanaz az etnikum hol kisebbségi, hol államszervező többségi státuszban, majd egyik napról a másikra ismét kisebbségiként ébredt fel egy új állam kötelékeiben (vö. Csernicskó 2013a: 598, Csernicskó 2013b). A különböző államalakulatoknak eltérő volt a nyelvpolitikája is, eltérőek voltak a nyelvi tervezési és oktatástervezési törekvései is. „A kisebbségi nyelvek oktatásának sorsa is erősen kötődik ahhoz, milyen politikai céljaik vannak beszélőiknek, s mennyire tekinti a hatalmon lévő kormány veszélyforrásnak e célokat" (Crystal: 1998: 456).

Ilyen viharos politikai helyzetben nemhogy a környezetnyelv, a regionális nyelv vagy az idegen nyelvek oktatásának megszervezése, hanem az aktuális államnyelv hatékony oktatásának (bővebben

[1] A kutatás eredményeit bővebben tárgyalja a Károli Gáspár Református Egyetem beregszászi kihelyezett magyar mint idegen nyelv szakirányú pedagógusképzésében megvédett MA szakdolgozat Nádor Orsolya témavezetésével: A magyar mint idegen nyelv tanterv és alkalmazásának lehetőségei a kárpátaljai iskolákban címmel (Márku 2018).

Csernicskó 2012) megszervezése is kihívást jelentett és jelent a mai napig is (vö. Nádor 2017).

A magyar mint idegen nyelv intézményi keretek között történő oktatásának lehetőségét, és jogi alapjait a 2012-ben elfogadott „Ukrajna törvénye az állami nyelvpolitika alapjairól" című, a közbeszédben nyelvtörvényként[2] emlegetett rendelkezés adta. A jogszabály szerint azokban a közigazgatási egységekben, ahol egy regionális vagy kisebbségi nyelv anyanyelvi beszélőinek aránya eléri a 10%-os küszöböt, lehetőség van az adott nyelvet második idegen nyelvként oktatni az ukrán tannyelvű iskolákban. A 2012-es nyelvtörvényt viszont Ukrajna Alkotmánybírósága formai okokra hivatkozva[3], 2018. február 28-án hatályon kívül helyezte[4]. Arról sincs hír egyelőre, hogy ez a lépés fogja-e, és ha igen, hogyan fogja befolyásolni a magyar mint idegen nyelv oktatásának lehetőségeit a kárpátaljai iskolákban.

A magyar nyelv presztízse, a magyar mint idegen nyelv tanulásának igénye látványosan nőtt az utóbbi években Kárpátalján, Ukrajnában. Ennek oka nagyrészt a gazdasági migrációban keresendő (bővebben Márku 2018, Márku év. n).

A magyart a nem magyar anyanyelvűek jelenleg a következő formákban tanulhatják:

a) magyar tannyelvű iskolában,

b) ukrán tannyelvű iskolában, ahol a magyar fakultatív tárgy,

c) ukrán tannyelvű iskolában, ahol magyar (második) idegen nyelv,

d) szervezett nyelvtanfolyamon (pl. a beregszászi főiskola Felnőttképzési Központjának tanfolyamain, melyeket a magyar kormány támogat),

e) magántanárnál.

Ezen képzési formák közül a tanulmányban csak a c) típussal foglalkozunk, de az itt jelzett problémák a többi képzési formában is jelen vannak. Fejtörést okoz a pedagógusnak például a magyar tannyelvű iskolák alsó osztályaiba (a) típus) (pl. Beregszászi 4. sz. Kossuth Lajos Középiskola vagy az Aknaszlatinai Bolyai János Középiskola) beiratkozó 4-5 vagy több ukrán anyanyelvű gyermek tanítása, vagy a vegyes, többnyelvű (ukrán-román, magyar-román)

---

[2] A nyelvtörvény eredeti szövege elérhető itt: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5029-17;

[3] Nem a tartalom, hanem a forma... Elmeszelte az Alkotmánybíróság a 2012-es nyelvtörvényt http://hodinkaintezet.uz.ua/nem-tartalom-hanem-forma-elmeszelte-az-alkotmanybirosag-2012-es-nyelvtorvenyt/;

[4] Megszületett az Alkotmánybíróság határozata a 2012-es nyelvtörvényről http://hodinkaintezet.uz.ua/megszuletett-az-alkotmanybirosag-hatarozata-2012-es-nyelvtorvenyrol/;

családban felnövő gyermekek magyar tannyelven való oktatása is számos problémára, hiányosságra világít rá.

A törvény bevezetésekor Kárpátalja nagyobb városaiban és a szórványvidéken is azonnal jelentkezett az igény a MID- oktatásra (vö. Beregszászi 2016: 66).

Azonban gyorsan kiderült, hogy a magyar mint idegen nyelv oktatásának nincsenek sem a tárgyi, sem a személyi feltételei. „Hamar kiderült azonban, hogy az igény kielégítéséhez mindössze három tényező hiányzik: (1) nincs kidolgozott és Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma által hivatalosan jóváhagyott, az ukrajnai nemzeti alaptanterv követelményeihez igazodó magyar mint (második) idegen nyelv tanterv; (2) nem készülhettek a tantervhez igazodó tankönyvek, sőt: bármilyen magyar mint idegen nyelv tankönyv hiányzik; (3) Ukrajnában nem folyt es nem folyik magyar mint idegen nyelv szakos tanárok képzése, így nincsenek olyan szakképzett pedagógusok, akik oktathatnák ezt a tárgyat" (Beregszászi 2016: 66). Ezeket a problémákat a nyelvészek (vö. pl. Csernicskó 2013b: 311–322) már korábban is jelezték.

A kárpátaljai magyar közösség érdekvédelmi szervezetei viszont élni kívántak a törvény adta lehetőségekkel, ezért a Kárpátaljai Magyar Pedagógus Szövetség (KMPSZ) a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológia Tanszékének nyelvészeit, oktatóit (Beregszászi Anikót és Csernicskó Istvánt) kérték fel, hogy állítsák össze az általános iskola 5–9. osztályai számára a magyar mint (második) idegen nyelv tantervet. Az oktatástervezési munkára mindössze napjaik, egy-két hetük volt csak.

„Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma pozitívan értékelte a kidolgozott tantervet, és 2014. június 24-én kiadott 750. számú rendeletével jóváhagyta annak alkalmazását. S bár erre a KMPSZ ígéretet tett, a tantervet azóta sem adták ki. A magyar mint (második) idegen nyelvet oktató pedagógusok a tanterv szerzői által elektronikusan átadott anyagból dolgoznak, azt használjak" (Beregszászi 2016: 67).

A magyar mint (második) idegen nyelv tanterv az általános iskolák 5-9. osztálya számára

Mivel nem vagyok gyakorló MID- tanár, ezért a tanterv kritikai elemzésére nem vállalkozom, csak annak általános bemutatására törekszem az alábbiakban.

A „MAGYAR NYELV TANTERV AZ ÁLTALÁNOS ISKOLÁK SZÁMÁRA (MÁSODIK IDEGEN NYELV) 5–9. osztály" című programot (továbbiakban Tanterv 2014) Beregszászi Anikó, Braun Éva és Csernicskó István állította össze. A tanterv az Ungvári Városi Tanács

Oktatási Osztálya honlapján[5] érhető[6] el, és tölthető le pdf-változatban, ukrán nyelven.

A tantervet 2014. június 24-én kiadott 750. számú rendeletével jóváhagyta Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma.

A szerkesztők a bevezetőben leírják, hogy a tantervet az ukrán tannyelvű középiskolák számára Ukrajnának „Az általános középfokú oktatásról" szóló törvénye és „Az alapfokú és teljes középiskolai oktatás állami szabványa" alapján állították össze. A magyar mint második idegen nyelv oktatásának fő célja:

- *hogy kialakuljon a tudatos magyarnyelv-tanulás vágya a nyelvtanulókban;*
- *hogy olyan kommunikatív kompetenciák alakuljanak ki a nyelvtanulókban, amelyek segítségével hatékonyan és a legkülönfélébb életszituációknak megfelelően tudnak kommunikálni magyarul magyarokkal;*
- *hogy a nyelvtanulók elsajátítsák a magyar nyelvtan alapjait;*
- *a nyelvtudás és a készségek kialakítása;*
- *a nyelvtanulók komplex személyiségfejlesztése: szellemiségük, világlátásuk, a magyar nyelven keresztül a magyar és az ukrán népekről, kultúrákról való tudásuk, és az általános emberi értékekre orientáltságuk kialakítása.*

A tanterv nagy hangsúlyt fektet az interkulturalitásra, arra hogy a magyar nyelv és nyelvhasználat elsajátításával sikeresen oldjanak meg hétköznapi kommunikációs szituációkat magyar nyelven, amit nem csak a szomszédos Magyarországon, hanem a multikulturális és többnyelvű Kárpátalján is kamatoztathatnak, gyakorolhatnak. A program azt a minimumot tartalmazza az 5–9. osztályosok számára, amit az évfolyam végére el kell sajátítaniuk a tanulóknak. Ehhez különböző nyelvi/nyelvhasználati szituációkat, beszélgetési témákat dolgoztat fel a tanterv, különböző módszerekkel, eszközökkel és munkaformákkal (vö. Tanterv 2014: 2-3).

A magyar nyelv oktatásának fő célja az ukrán oktatási nyelvű általános oktatási intézményekben a diákok kommunikatív kompetenciájának kialakítása, amelynek alapja a nyelvi ismeretek és készségek talaján kialakított kommunikációs készség.

---

[5]УГОРСЬКА МОВА ПРОГРАМА ДЛЯ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ 5–9 класи (як друга іноземна) http://www.osvita-uzhgorod.gov.ua/pedagogichna-skarbnichka/52-dlia-pedahohiv/mov-natsionalnykh-menshyn/692-uhorska-mova-prohrama-dlya-zahalnoosvitnikh-navchalnykh-zakladiv-59-klasy-iak-druha-inozemna.html;
http://www.osvita-uzhgorod.gov.ua/images/metod-kab/dlj-pedagogiv/vengerska/prohrama-uhorska-mova-druha-inozemna.pdf;

[6] korábban Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma honlapján volt elérhető

A fő kommunikációs készségek a következők:

- a szóbeli kommunikációs készség (monológ és dialógus formában);
- a hallott szövegek tartalmának megértése;
- a különböző műfajú és típusú szövegek olvasása és megértése, különféle információk forrásaként tekintve ezekre;
- írásbeli kommunikáció során képes az adekvát feladatmegoldásra;
- képesség az anyanyelvéről és más idegen nyelvekről szerzett tapasztalatainak a megfelelő felhasználására;
- szükség esetén a nem verbális kommunikációs eszközök használata.

Az életkori sajátosságok figyelembe vételével a tanterv törekszik:

- a nyelvi (nyelvészeti) kompetencia kialakítására, amely biztosítja a diákoknak a nyelvi ismeretek megszerzését, hogy azt a szóbeli és írásbeli kommunikációban alkalmazni tudják;
- valamint a szociolingvisztikai kompetencia fejlesztésére, amely a kommunikációs folyamat jellemző beszédfeltételeinek, a beszédviszonyok különös szabályainak alkalmazását szolgáló készségek kialakítását biztosítja (vö. Tanterv 2014: 3).

A programban a nyelvi/kommunikációs készségek fejlesztése párhuzamosan történik. A nyelvtanulási folyamat elején, tehát az 5. osztályban nincs bevezető szakasz, hanem az ismeretek átadása azonnal megkezdődik egy témán (család) keresztül. A kiejtés fejlesztése folyamatosan történik, erre nincs külön hangsúly fektetve, az kialakul a gyakorlatban a szókincs és a nyelvtani ismeretek elsajátítása közben.

A nyelvtan általában valamilyen beszédtémán, kommunikációs szituáción keresztül, kontextusban jelenik meg, a kommunikatív oktatási módszer elveit figyelembe véve, először szóbeli, majd írásbeli kommunikációs formákban is begyakorolják (vö. Tanterv 2014: 3).

A beszédkészség-fejlesztés fontos eleme a hallott szövegértés készségének fejlesztése, melynek során az a cél, hogy hallja, megértse, értelmezze és értékelje a (lehetőleg anyanyelvi beszélőtől származó) szövegeket. Fontos az is, hogy különféle stílusú szövegekkel találkozzanak: szépirodalmi, művészeti, tudományos, hétköznapi stb. (vö. Tanterv 2014: 4).

További cél a beszédtevékenység második fajtája – a beszéd (készség) – a párbeszéd és a monológ típusú beszéd készségeinek, és

képességeinek kialakulása és fejlesztése (például: különböző típusú, stílusos és műfajú párbeszédek és monológok összeállítása).

A tanterv az íráskészség fejlesztésére is fektet hangsúlyt. Fontosnak tartja a szociokulturális ismeretek, a magyarságismeret, a kulturális értékek megismertetését is.

A 9. osztály végére (tehát 5 év nyelvtanulás után) a tanterv az Közös Európai Referenciakeret szerint A2 szintű nyelvtudást ír elő. A tanterv a továbbiakban magyar és ukrán nyelven részletezi a tananyagot. Az 5–9. osztályban heti 2 órában (osztályonként összesen 70 órában, +2/4 tartalék) tanulják a magyart második idegen nyelvként (vö. Tanterv 2014: 5). A tanterv a fő hangsúlyt a beszédértés, a beszédkészség fejlesztésére és a nyelvtani ismeretek elsajátíttatására teszi.

A magyar mint (második) idegen nyelv oktatása a kárpátaljai iskolákban

A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség adatai szerint a 2016/2017[7]-es tanévben Kárpátalja 4 járásában és Ungvár, Beregszász és Nagyszőlős városában, 19 iskolában 1237 diák tanulta a magyart idegen nyelvként.

4. táblázat. A magyar mint (második) idegen nyelv oktatása a kárpátaljai iskolákban

Iskola neve	**Osztály**	**Tanulók létszáma**	**Város/Járás**
Ungvári II. sz. Középiskola	5a 5b 5c 6c 6d	17 19 38 15 28	Ungvár
Nagygejőci általános Iskola	6	11	Ungvári járás
Sislóci Középiskola	5 6	7 17	Ungvári járás
Ungvári járás összesen		**152**	
Beregszászi Zrínyi Ilona 3. sz. Középiskola	1b 2b 3b 4b 5b 6b	7 15 13 14 15 13	Beregszász

[7] A Pedagógusszövetség írásos kérelmemre adta ki ezeket az adatokat, de sem az előző évi, sem a folyó tanévi (2017/2018) adatokhoz nem volt hozzáférésem.

	7b 8b 9b 10b 11b	13 14 15 22 10	
Beregszászi 5. sz. Középiskola	5 6	24 30	Beregszász
Nagyberegi Középiskola	1 2 3 4 5 6	8 19 14 12 12 7	Beregszászi járás
Jánosi Középiskola	5 6 7 8 9	8 18 14 21 33	Beregszászi járás
Muzsalyi Középiskola	5 6 7 8 9 10 11	12 6 21 12 13 14 9	Beregszászi járás
Csomai Középiskola	5 6 7 8 9	6 6 0 6 14	Beregszászi járás
Bótrágyi Középiskola	5 6 7 8 9	11 9 12 8 13	Beregszászi járás
Kovászói Középiskola	5 6 7 8 9	11 8 10 9 8	Beregszászi járás
Alsóremetei Középiskola	5 6	12 13	Beregszászi járás

	7 8 9	7 6 10	
Beregszászi járás összesen		**637**	
Nagyszőlősi 1. sz. Középiskola	5 6	53 60	Nagyszőlős
Fancsikai Középiskola	5 6	42 38	Nagyszőlősi járás
Csepei Középiskola	5 6	33 36	Nagyszőlősi járás
Újlaki 1. sz. Középiskola	5 6	43 27	Nagyszőlősi járás
Tekeházai Általános Iskola	5 6	16 18	Nagyszőlősi járás
Újhelyi Általános Iskola	5 6	23 19	Nagyszőlősi járás
Nagyszőlősi járás összesen		**408**	
Vidráspataki (Vydrychans'ka) Középiskola	6	40	Rahói járás
Egyéb járások összesen		**40**	
Mindösszesen		**1237**	

Valamennyi iskolában használják a Tanterv 2014-et, illetve az 5. osztályokban a *Kiliki a Földön* c. tankönyvcsaládot jelölték meg oktatási segédeszközként a Pedagógusszövetség összesítő táblázatában. Azonban sokkal több intézményben tanítanak magyart idegen nyelvként fakultatív órákban, szakkörök keretében, és tanfolyamokon, amelyek nem jelennek meg a fenti kimutatásban, amiről nincsenek összesítések, vagy ha igen, akkor erről nem kaptam információt.

Egyéb tantervek az elemi osztályokra és a fakultatív órákra

Figyelemre méltó, hogy például a Beregszászi 3. sz. Zrínyi Ilona Középiskolában (de a Jánosi Középiskolában és még máshol is, ami nem szerepel a táblázatban, de tudomásunk van róla) első osztálytól fogva tanítják a magyart idegen nyelvként. Az alsó évfolyamokra, óvodára, elemi iskolai osztályokra viszont – 2019 elejéig – nem volt

a minisztérium által is elfogadott tanterv. Megtudtam[8], hogy az alsó osztályokban „saját" készítésű tanterv szerint végezték a magyar mint idegen nyelv tanítását.

2019 elején fogadta el az oktatási minisztérium az elemi osztályokban folyó magyar mint idegen nyelv oktatására szerkesztett tantervet[9] az Új Ukrán Iskola (Nova Ukrajinszka Skola, NUS oktatási reformcsomag keretében). A minisztérium honlapján csak ukrán nyelven olvasható Tanterven szerkesztőként (Szerhijcsuk J., Hadar J., és Kótyuk I.) szerepel. A frissen elfogadott tanterv részletes elemzésére a kézirat leadásának határideje miatt ebben a tanulmányban nem tudok kitérni, de koncepciójában, tartalmi felépítésében nem sokban különbözik attól az alternatív, használatban lévő tantervtől, amelynek bemutatására az alábbiakban röviden vállalkoztam a 2018-as kutatás során.

Az alternatív Tanterv 1–4-en nem szerepel sem szerkesztői név, sem dátum, sem intézmény, csupán az évfolyamokra lebontott témák magyar és ukrán megnevezése, és a téma feldolgozására fordítandó óraszám van megadva. Minden évfolyamon 68 téma van felsorolva, mindegyikre 1-1 óra van szánva.

Az 1. évfolyamon a beszélgetési témák, feltételezésem szerint, a szókincsbővítést célozzák mindenféle bevezető nélkül: *1) Itt az iskola. Taneszközök. 2) Az osztályunk. 3) Illem, helyes viselkedés, 4) Udvarias társalgás…10) A mesék alakjai, 16) A könyvtár…29) A kedvenc mesém, 37) Helyes öltözködés, 41) Szólások és közmondások 61) Az ajándékozás illemtana…* A tematikát valószínűleg valamilyen másik tárgy (Én és Ukrajna, vagy az Osztályfőnöki órák) tematikájából kiindulva állíthatta össze a pedagógus. Már itt látszik, hogy a tervezés koncepciótlan, nem átgondolt, módszertanilag elhibázott. Nem derül ki semmi a programból, hogy milyen nyelvtani ismeretek kerülnek elő a témák feldolgozásakor, milyen egyéb nyelvi készségek és hogyan kerülnek fejlesztésre. Honnan hová tart, és milyen nyelvismereti szintet céloz meg a nyelvtanítási program.

A 2. évfolyam (68 óra) programja teljes mértékben a hangtani ismereteknek van szentelve, valamint a magyar ábécé megismertetésével telik el, fő hangsúly az olvasás és íráskészség fejlesztésén van. *1) Vár betűország! A hangok írott formája. Az i I 2) Az a A betűk felismerése. Az uU, úÚ betűk ismertetése. Hangfelismerési gyakorlatok;*

---

[8] A felsőbb évfolyamon oktató kolléga segítségével.

[9] A tanterv elérhető a Minisztérium honlapján: https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli; Közvetlen link: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/31.-ugorskamova-1-4-shknavchugormovoyu.doc;

4) A t T betűk ismertetése és összeolvasása. Ritmusgyakorlatok. Olvasásgyakorlás. ...25) Kétjegyű mássalhangzók. A szSz betűk ismertetése. Népdalok, mondókák. 26) A kis kakas rézgarasa. Vers emlékezetből. 28) A csCs betűk. Verstanulás. Mondatalkotási gyakorlatok. Szómagyarázat. Felmérő párbeszéd. 32) Ellenőrző másolás.... 56) Kétjegyű hosszú mássalhangzós szavak írása és szótagolása. 57) A /j / hang kétféle jelölése. Petőfi Sándor. 67) Az nj helyes ejtése és írása szavakban.

A tanterv készítője az anyanyelvi nevelésben (1. osztályos) használatos tantervet vehette át. Meglátásom szerint ez nagyon elhibázott döntés volt, és felbecsülhetetlen károkat okoz a nyelvtanulókban. Az első évfolyamon megtanultakat egyáltalán nem ismétlik meg, nem bővítik tovább az ott megszerzett valamiféle szókincset. Érdemes lenne megvizsgálni a gyerekek, nyelvtanulók motivációját is, mert feltételezésem szerint a 2. évfolyamon ezt csírájában elfojtja a tanár a felesleges betűismertetéssel, és hangtani gyakorlatokkal.

A 3. évfolyam szintén az anyanyelvi nevelésben használt valamelyik korábbi tanterv átvétele lehet. Hangtani gyakorlatok, betűismétlés, helyesírási témák, valamint szépirodalmi szövegelemzések (mesék, versek) kapnak helyet az 3. osztály első félévében, a 2. félévben pedig már a komolyabb nyelvtani témák kerülnek előtérbe: szótan (szavak tagolása), a szöveg és a mondattan, mondatfajták; valamint továbbra is szépirodalmi szövegek olvasása és feldolgozása (kérdések alapján tartalommondás) mentén halad a tanterv. A 4. évfolyam „elmélyíti" a mondattani ismereteket, és részletezi a szófajtant, a programot pedig továbbra is csak szépirodalmi szövegek feldolgozása „színesíti".

A bemutatott program jó példája annak, hogyan nem szabad, sőt így tilos magyart idegen nyelvként tanítani az alsó évfolyamokon. A program egyébként kísértetiesen hasonlít az ukrán nyelv[10] tanítási programjára a magyar tanítási nyelvű iskolákban.

Az alsós tantervhez hasonlóan a felsőbb osztályosok fakultatív óráihoz kapcsolódó tanterv is a kezembe került. Nem hivatalos tanterv, nem érhető el elektronikus formában, csak a pedagógusok osztják meg, fénymásolják egymás között. Csakúgy mint az 1–4. osztályban, ezen sincs szerkesztő, semmilyen bevezető, csak a

[10] Az ukrán nyelv tanítása (vö. Csernicskó 2012) immár 27 éve elhibázott módszereken alapul, képzett szakemberek és oktatási segédanyagok nélkül a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolákban. A program hatékonysága, illetve hatástalansága jól látszik az pl. érettségizők statisztikai adatain, valamint a nyelvtudást is (önbevallás alapján) felmérni próbáló szociolingvisztikai kutatások eredményeiből is (vö. HAI http://hodinkaintezet.uz.ua/tenyleg-nem-tudunk-ukranul/;).

témák vannak felsorolva. Grammatikaközpontú, koncepciótlan program, amit szintén az anyanyelvi nevelés valamiféle elavult programjából ollóztak össze.

Ezek a tantervek tehát (az alsó és a fakultatív óráké) didaktikailag erősen kifogásolhatóak, ezért feltételezhetően nem is hatékony segédeszközök a mid-tanításban.

Tantervhez illeszkedő tankönyvek

Tankönyvek terén szintén nagy hiányok tapasztalhatóak. Az 5. osztályokban *a Kiliki a Földön* c. tankönyvet kezdték el használni, de csak korlátozott példányban állt rendelkezésre. Az 5. osztály részére folyamatban van egy, a helyi tantervhez már igazodó tankönyv szerkesztése (szerzői Pápai Ilona és Kampó Ildikó), de ennek a munkálatai megakadtak. Az alsó és felső osztályokra nincsenek tankönyvek, a tanár kreativitásán, felkészültségén múlik, hogyan, és miből állítja össze a tananyagot. Egy a Kárpátalján oktató mid-tanárokkal készült felmérés (bővebben Márku 2018) eredményei szerint kevesen vannak azok a mid-tanárok, akik szerint jó vagy kielégítő lenne a módszertani segédeszközökkel való ellátottság. Többen nem férnek hozzá, vagy nem használnak modernebb online tananyagokat, hanem a régebbi, még a rendszerváltás előtti, főleg oroszajkúaknak íródott, mára módszertanilag szintén elavult, grammatikaközpontú tankönyvekből csemegéznek: *Deák Sándor*: *Ucsebnyik vengerszkogo jazika I–III. Budapest, 1972; Szíj Enikő: Kursz vengerszkogo jazika. Budapest, 1981 (orosz); Vavra Klára: Курс изучения венгерского язіка. Prileszky Cs., Erdős J. Halló, Magyarország!*

A felnőttoktatásban, vagy a nyelvtanfolyamokon, esetleg magánórákon kissé jobb a helyzet, modernebb kurzuskönyveket (MagyarOK), online tananyagot sokan használnak (bővebben Márku 2018, Márku év. n.).

Égetően fontos lenne tehát szakszerű tantervek összeállítása, módszertani eszközök kidolgozása, szakképzett tanárok és óvodapedagógusok képzése az elemi iskolai és az óvodai nevelésre is, illetve a középiskolai osztályokra is.

Összegzés

A magyar mint második idegen nyelv oktatásának körülményei nagyon sajátosak Kárpátalján, egészen más problémákkal és kihívásokkal, más lehetőségekkel és körülményekkel kell itt számolnia az oktatási szakembereknek, mint például Magyarországon, vagy a Kárpát-medence más régióiban. Annak ellenére, hogy több évszázada élnek a mai Kárpátalja területén őshonos magyarok más népekkel együtt, nincs hagyománya a mid-oktatásnak ebben a régióban. A

gazdasági migráció, a határok átjárhatósága, a könnyített honosítási eljárás mind-mind olyan tényezők, amelyek a magyar nyelv presztízsét[11] növelték a szlávajkú lakosság körében, vagy a magyar identitású, magyar gyökerekkel rendelkező szórványban élők körében. A magyar nyelvtanulás iránti megnövekedett igény kiszolgálására nem volt és nincs felkészülve a kárpátaljai oktatási rendszer. Jelenleg még adott a jogi háttér a mid-oktatásához, hiszen Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériumának 2012. április 3-án kelt №409-es rendelete szerint az általános- és középiskolák 5. osztályától kötelező lett bevezetni a második idegen nyelv tanítását is, ami lehetett bármelyik kisebbség nyelve, tehát a magyar is azokon a területeken, ahol az adott kisebbség nyelve regionális nyelv státusban van. Hogy ez a jogi lehetőség meddig áll fent, nem tudni, hiszen befolyásolhatja ezt a rendelkezést a hatályon kívül helyezett nyelvtörvény[12], illetve az ukrán parlament elé benyújtott törvénytervezetek bármelyikének elfogadása.

Jelenleg a kárpátaljai iskolákban nem adottak sem a személyi, sem a tárgyi feltételek a hatékony mid-oktatáshoz. A magyar mint második idegen nyelv tanításához készült 5–9. osztályos tanterv csak az első tégla a hatékony nyelvoktatáshoz szükséges építőanyagok sorában. Szükséges lenne az alsós, elemi osztályokra, az óvodai nevelésre és a középiskolák osztályai számára is speciális és szakszerű tantervet/tanterveket összeállítani, mert amely alapján a hétköznapi gyakorlatban ténylegesen dolgoznak a tanárok az elemi iskolai osztályokban, az nem felel meg a legalapvetőbb idegennyelvoktatási módszertannak sem, alkalmazása káros, nem csoda, ha a kisiskolások hamar elvesztik motivációjukat a magyar nyelv tanulása iránt. A tantervek összeállításánál figyelembe kellene venni: az életkori nyelvtanulási sajátosságokat, valamint azt, hogy minden nyelvi kompetencia fejlesztése elegendő hangsúlyt kapjon (például a hallás utáni szövegértés az alsós-, és fakultatív tantervekből teljesen hiányzik...), a tananyag tartalmát pedig a hétköznapi nyelvhasználat szükségleteihez kellene igazítani

Égető szükség van szakképzett magyar mint idegen nyelv tanárokra, szakirányú továbbképzésekre, nyári egyetemre. Nagyon nagy szükség lenne a speciális nyelvi környezetet, a környezetnyelvi adottságokat kreatívan „ki”- és felhasználó, az eltérő nyelvi

[11] Feltételezésem szerint úgy számít értéknek, mint a külföldön való kommunikáció eszköze, gazdasági erőforrás (vö. Pachné 2017) és nem mint környezetnyelv, de ennek vizsgálatához további, célzottabb kutatások szükségesek.

[12] A 2012-es nyelvtörvényt viszont Ukrajna Alkotmánybírósága formai okokra hivatkozva 2018. február 28-án hatályon kívül helyezte.

háttérrel az oktatásba érkező tanulók igényeit figyelembe vevő kurzuskönyvekre, nyelvkönyvekre, tankönyvekre, munkafüzetekre stb. A tárgyi és személyi feltételeken kívül fontos lenne, hogy az iskolában a második idegen nyelvre tervezett óraszámok összhangban legyenek a megkövetelt kimeneti nyelvtudás szinttel, és a nyelvtanulók életkori sajátosságaival. A hatékony nyelvtanulás egyik feltétele ugyanis a nagy nyelvi input (vö. Krashen 1985, Pelcz-Szita 2013: 75–90), amit heti 1-2 órában nehezen lehet kivitelezni.

Irodalom

Beregszászi, Anikó 2016. A magyar mint idegen nyelv oktatása Kárpátalján– Elméleti kérdések és gyakorlati problémák. *THL2 (1-2).* pp. 65-69.

Crystal, David 1998. *A nyelv enciklopédiája.* Budapest: Osiris, 1998. 456. old.

Csernicskó István 2012. *Megtanulunk-e ukránul? A kárpátaljai magyarok és az ukrán nyelv,* Ungvár: PoliPrint. 152 pp.

Csernicskó István 2013a. Nyelvoktatás kárpátaljai módra In: Mária Pisnjak szerk. *Kézikönyv a muravidéki kétnyelvű iskolák pedagógusai számára*, 598–656. Lendva: Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, 2013.

Csernicskó István 2013b. *Államok, nyelvek, államnyelvek: nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867-2010)*. Budapest: Gondolat

Krashen, Stephen D. 1985. *The Input Hypothesis: Issues and Implications,* New York: Longman

Márku Anita 2018. *A magyar mint idegen nyelv tanterv és alkalmazásának lehetőségei a kárpátaljai iskolákban.* Szakdolgozat. Kézirat. Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest–Beregszász, 2018. 64 pp.

Márku Anita év. n. A magyar mint (második) idegen nyelv oktatásának háttere Kárpátalján. In*: Limes. A II. RFKMF évkönyve*. Várható megjelenés 2019 márciusa.

Nádor Orsolya 2017. A magyar nyelv külföldi megismertetése, vonzereje. In: Tolcsvai Nagy Gábor szerk. *A magyar nyelv jelene és jövője*. Gondolat Kiadó, Budapest, pp. 465-483.

Pachné Heltai Borbála 2017. "Nyelvcsere és szezonális migráció egy többnyelvű magyarországi közösségben: Nyelvi gyakorlatok, ideológiák és kommodifikáció társadalmi folyamatok nexusában" *Doktori disszertáció, Kézirat,* ELTE BTK, (2017).

Pelcz Katalin – Szita Szilvia 2013. Szókincsfejlesztés a „MagyarOK" tankönyvcsalád koncepciójának tükrében In*: THL2 - 2013/1–2. szám: A magyar nyelv és kultúra tanításának szakfolyóirata - Journal of Teaching Hungarian as a 2nd Language and Hungarian Culture*, 75–90.

Берегсасі Аніко 2014. Угорська мова як (друга) іноземна у загальноосвітніх навчальних закладах Закарпаття.In*: Єлизавета Барань,* Степан Черничко ред. Bárány Erzsébet, Csernicskó István, szerk. *Українсько-угорські міжмові контакти: минуле і сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції. Az ukrán-magyar nyelvi kapcsolatok múltja és jelene. Nemzetközi tudományos konferencia előadásai;* Наіонала Академія Наук України Інститут

Української мови – Міністерство освіти і Науки України – Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II; Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia Ukrán Nyelvi Intézete – Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma –II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. Ужгород: Поліграфцентр „Ліра" 2014. 82–89.

Internetes cikkek, források:

Megszületett az Alkotmánybíróság határozata a 2012-es nyelvtörvényről http://hodinkaintezet.uz.ua/megszuletett-az-alkotmanybirosag-hatarozata-2012-es-nyelvtorvenyrol/; [Letöltve: 2018. 04. 20.]

Nem a tartalom, hanem a forma... Elmeszelte az Alkotmánybíróság a 2012-es nyelvtörvényt http://hodinkaintezet.uz.ua/nem-tartalom-hanem-forma-elmeszelte-az-alkotmanybirosag-2012-es-nyelvtorvenyt/; [Letöltve: 2018. 03. 14.]

Nyelvtörvény. *ЗАКОН УКРАЇНИ Про засади державної мовної політики (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, № 23, ст.218)* http://zakono.rada.gov.ua/laws/show/5029-17;

Tanterv 2014. Beregszászi Anikó – Braun Éva – Csernicskó István szerk. 2014. *A „MAGYAR NYELV TANTERV AZ ÁLTALÁNOS ISKOLÁK SZÁMÁRA (MÁSODIK IDEGEN NYELV) 5–9. osztály". УГОРСЬКА МОВА ПРОГРАМА ДЛЯ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ 5–9 класи (як друга іноземна)* http://www.osvita-uzhgorod.gov.ua/images/metod-kab/dlj-pedagogiv/vengerska/prohrama-uhorska-mova-druha-inozemna.pdf;

Tényleg nem tudunk ukránul? http://hodinkaintezet.uz.ua/tenyleg-nem-tudunk-ukranul/

Ukrajna 2017. évi 2145-VIII. sz. törvénye „Az oktatásról". In: *REGIO* 25. évf. (2017) 3. szám 260-277. [Letöltve: 2018. 04. 14.] http://regio.tk.mta.hu/index.php/regio/article/view/185/pdf_160;

Навчальна програма з угорської мови та читання для 3-4 класів закладів загальної середньої освіти з українською мовою навчання [Letöltve 2019. 02. 15.] https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/nush/2019/01/21ugorska-mova-ta-chitannya-dlya-zzso-z-ukrainskoyu-movoyu-navchannya-3-4-klas.doc

Угорська мова 1-4 класи загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою [Letöltve 2019. 02. 15.] https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/31.-ugorskamova-1-4-shknavchugormovoyu.doc

IV. NYELV, POLITIKA ÉS TÁRSADALOM

Проект закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної» і європейська інтеграція України[1]

Брензович Василь – Товт Михайло

Метою авторів цієї публікації є звернення уваги народних депутатів та громадськості України на неконституційність та невідповідність міжнародно-правовим зобов'язанням нашої держави проекту закону № 5670-д «Про забезпечення функціонування української мови як державної» і на ту проблемність та конфліктність, що несе в собі його прийняття.

4 жовтня 2018 року Верховна Рада України 261 голосом «за» прийняла в першому читанні за основу проект закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [2] (у подальшому — законопроект). Голоси «за» віддали практично всі присутні в залі народні депутати від фракцій колишньої коаліції «Європейська Україна» та багато позафракційних депутатів, а також, за винятком представників Фракції Політичної партії «Опозиційний блок», окремі депутати з інших парламентських формацій, що є показником неабиякої консолідації парламентаріїв навколо ідей і положень, що містяться в цьому документі[3]. А з урахуванням заяви віце-прем'єр-міністра України В'ячеслава Кириленка про те, що як Спеціальна робоча група, яка була створена за дорученням Прем'єр-міністра з напрацювання законодавчих пропозицій щодо закону про мови, так і Експертна група, яка була утворена при Кабінеті Міністрів України на виконання Указу Президента України[4] ухвалили рішення на підтримку цього законо-проекту, серед громадськості складається враження не тільки про цілковиту підтримку як органами державної влади, так і експертним

---

[1] Стаття вперше була опублікована у газеті «Голос України» (№ 10 (7016) від 17 січня 2019 р. http://www.golos.com.ua/article/312504) без нотаток.

[2] Проект Закону про забезпечення функціонування української мови як державної № 5670-д від 09.06.2017 // Ініціатори Княжицький М.Л. та Подоляк І.І. // http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61994

[3] Результати поіменного голосування про проект Закону про забезпечення функціонування української мови як державної (№5670-д) – за основу 04.10.2018 14:23 // http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_golos?g_id=20265

[4] Указ Президента України №156/2018 // 31 травня 2018 року «Про невідкладні заходи щодо зміцнення державного статусу української мови та сприяння створенню єдиного культурного простору України» // https://www.president.gov.ua/documents/1562018-24258

середовищем цієї законодавчої ініціативи, а й про її абсолютну правомірність та проєвропейськість.

Водночас для широкого загалу, не в останню чергу через упереджене висвітлення цих процесів низкою домінуючих в Україні засобів масової інформації, залишаються практично непримітними критичні щодо цього законопроекту голоси, що лунають з вуст українських та закордонних експертів, а також від поважних європейських інститутів та їх представників. Формат і обсяг цього матеріалу не дають змоги надати розгорнуту характеристику ані самого законопроекту, ані умов його прийняття, тому спробуємо зосередити свою увагу на найкритичніших, з огляду на дотримання прав людини та їх складової, мовних правах національних та мовних меншин, а отже, відповідності Конституції й міжнародно-правовим зобов'язанням України цього документа в цілому та його окремих положень зокрема.

При ознайомленні з документом звертає на себе увагу невідповідність внутрішнього змісту задекларованим цілям, декларативність і пов'язані з цим невизначеність та внутрішня суперечність документа. Так, наприклад, у пояснювальній записці наголошується, що цей проект закону спрямований на регулювання порядку застосування української мови як державної в публічних сферах суспільного життя, та що його дія не поширюватиметься на мову релігійних обрядів і на сферу приватного спілкування між особами, а також, що в проекті пропонується врегулювати статус виключно державної мови. Правова невизначеність цих положень пов'язана з відсутністю юридичного тлумачення поняття «приватного спілкування» та з намаганням авторів відокремити регулювання застосування державної мови від мов меншин, притому, що в Конституції України йдеться про визначення законом порядку застосування мов (статті 10 та 92), а не окремої мови, тобто порушується передбачений Конституцією принцип необхідності одночасно-спільного регулювання. Крім того, цей намір законодавця суперечить зобов'язанню України за ст. 10 Рамкової конвенції про захист національних меншин, відповідно до якої: «Сторони зобов'язуються визнавати за кожною особою, яка належить до національної меншини, право на вільне й безперешкодне використання мови своєї меншини, приватно та публічно, в усній і письмовій формі»; та одному з провідних принципів Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, відповідно до якої Україні як стороні цього міжнародного договору слід будувати свою політику, законодавство та практику на засадах

та принципах сприяння використанню регіональних мов або мов меншин, в усній та письмовій формі, у суспільному та приватному житті й/або заохочення такого використання (пункт d) ч. 1 ст. 7). А практична неможливість задекларованого «відокремлення» регулювання, що проявляється у використанні в тексті законопроекту бланкетної норми, з відсиланням регулювання питань застосування мов меншин до неіснуючого закону «Про національні меншини в Україні» (ч. 8 ст. 10; ч. 2 ст. 19, ч. 2 ст. 28) та детальна регламентація реалізації права на здобуття освіти рідною мовою представниками національних меншин і корінних народів у ст. 17, при задекларованому намірі врегулювати статус виключно державної мови, крім посилення правової невизначеності, створює також і внутрішню суперечність цього документа.

Розгляд окремих, на нашу думку, найпроблемніших, з огляду на їхню конституційність та відповідність міжнародно-правовим зобов'язанням, запропонованих законопроектом новацій розпочнемо саме з питання регулювання мовних відносин в освітній сфері, адже проблеми, пов'язані з регулюванням цієї сфери суспільних відносин, з внутрішньодержавних, політичних і юридичних нині вже стали предметом уваги міжнародних організацій і джерелом міжнародних конфліктів. Як зазначалося вище, автори законопроекту при регулюванні цієї сфери відійшли від задекларованої мети регулювання виключно питання, пов'язаного із застосуванням державної мови, і всупереч Регламенту Верховної Ради України прийняли до того нікому невідому редакцію тексту статті 17 у першому читанні шляхом включення її до тексту Постанови[5] про прийняття за основу цього законопроекту. У цій статті законопроекту відтворений нормативний текст скандально відомої статті 7 Закону України «Про освіту» з додаванням двох частин, які містять додаткові обмеження щодо можливостей застосування будь-яких мов, крім української, в освітньому процесі, а саме: при зовнішньому незалежному оцінюванні та вступних випробуваннях, а також при викладанні іноземних мов (частини 3 і 7 відповідно). Колізії, що виникатиме у зв'язку з невідповідністю цього тексту положенням згаданого вище рамкового Закону «Про освіту», а також відповідним галузевим освітнім Законам «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про

[5] Постанова Верховної Ради України № 2590 від 4 жовтня 2018 р. «Про прийняття за основу проекту Закону України про забезпечення функціонування української мови як державної».

вищу освіту», «Про позашкільну освіту», автори законопроекту пропонують уникнути шляхом включення до перехідних положень законопроекту бланкетних норм, які передбачають внесення змін до всіх вказаних освітніх законів, відповідно до яких застосування мов на усіх рівнях та формах освіти визначатиметься Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

У зв'язку з цим виникає питання, невже народні депутати, пропонуючи вищенаведені пропозиції щодо додаткових обмежень можливостей використання мов меншин шляхом включення таких положень до тексту законопроекту Постановою Верховної Ради України, забули про свої і практично всієї владної верхівки обіцянки виконати (імплементувати) рекомендації Венеціанської комісії[6]? Притому, що обіцяли зробити це саме в процесі прийняття наступних законів. Або, можливо, даючи ці обіцянки, вони завідомо не мали на меті їх виконувати?

Правову невизначеність, що несе в собі загрозу порушення фундаментальних прав людини, являє, на нашу думку, запропонована законопроектом криміналізація діянь, які можуть кваліфікуватися як «публічне зневажання чи приниження української мови», або «спроби запровадження в Україні офіційної багатомовності» (ч. 8 і ч. 7). Адже встановлення кримінальної відповідальності за діяння, сутність яких немає чіткого юридичного визначення, та законодавча заборона публічного дискурсу суспільно значущої теми є неприпустимими у відкритому демократичному суспільстві, тому що це означатиме також і обмеження фундаментального права людини на свободу думки та вільного висловлення своїх поглядів.

Нормативний зміст низки статей законопроекту очевидно порушує або являє реальну загрозу порушення фундаментальних прав людини на захист від дискримінації та права на використання рідної мови закріплених, зокрема, у ч. 1 ст. 24 та ч. 2 ст. 10 Конституції України, відповідно до яких: «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень... за мовними або іншими ознаками»; «В Україні гарантується вільний розвиток, використання і російської, інших мов національних

---

[6] Європейська комісія демократію через право (Венеціанська комісія) Висновок «Щодо положень Закону «Про освіту» від 5 вересня 2017 року, стосовно використання державної мови та мов нацменшин, а також інших мов в освіті» (Висновок № 902/2017 від 11.12.2017 р.).

меншин України». Суперечать вони також міжнародно-правовому імперативу ст. 27 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, відповідно до якої: «У тих країнах, де існують етнічні, релігійні та мовні меншості, особам, які належать до таких меншостей, не може бути відмовлено в праві разом з іншими членами тієї ж групи... користуватися рідною мовою». До таких, на нашу думку, належать, зокрема:

– ст. 7, в якій для здійснення діяльності практично за всіма посадами і професіями в публічній сфері встановлений критерій вільного володіння державною мовою, зокрема і для депутатів всіх рівнів, що являтиме собою дискримінацію через обмеження участі громадян у демократичних процесах за мовною ознакою;

– ст. 15, яка визначає державну мову як єдину мову, яка може бути застосована в процесі виборів і референдумів, що апріорі ставить у нерівне з україномовними становище тих громадян, які не володіють державною мовою або володіють цією мовою недостатньо для забезпечення своєї ефективної участі в цих процесах. Така норма може стати на заваді вільному, взаємно зрозумілому спілкуванню учасників виборчих перегонів з частиною свого електорату в місцевостях компактного проживання національних меншин;

– ст. 21, яка допускає видання друкованих засобів масової інформації неукраїнською мовою тільки у двох чи більше мовних версіях, одна з яких має бути державною мовою. Крім порушення загальних правових принципів рівного ставлення та рівних можливостей, така юридична норма порушує також і правила рівної конкуренції на ринку друкованих засобів масової інформації та рівності осіб у праві на вільне розповсюдження і доступ до інформації.

Оскільки права на використання поряд з державною мовою в усіх вищенаведених сферах суспільних відносин також і мов меншин були передбачені попередніми відповідними профільними Законами України «Про мови в Українській РСР» 1989 р. та «Про засади державної мовної політики» 2012 р., вищезгадані та низка інших статей законопроекту порушують також і вимоги ч. 3 ст. 22 Конституції України, відповідно до якої: «При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод».

Завершуючи цей далеко не повний і не вичерпний огляд законопроекту № 5670-д, вважаємо за необхідне наголосити на

тому, що в цьому матеріалі висловлюємо не тільки власне бачення, оцінку цієї законодавчої ініціативи, оскільки така або подібна критика була озвучена також і інститутами і посадовими особами Європейського Союзу, які наголошували на тому, що регулювання мовного питання має відповідати міжнародним нормам і зобов'язанням України, що під час підготовки пропозицій до другого читання український парламент має провести консультації зі сторонами, на які впливає нове законодавство, включаючи представників національних меншин, а також рекомендували подати законопроект до Венеціанської комісії для висновку[7]. Подібні зауваження і пропозиції були висловлені також і Верховним Комісаром ОБСЄ у справах національних меншин ОБСЄ Ламберто Заньєром в листі до керівництва Верховної Ради України та міністра закордонних справ України від 10 жовтня 2018 р. [8] Здійснивши детальний фаховий аналіз документа, прийнятого Верховною Радою України у першому читанні, в офісі Верховного Комісара ООН з прав людини дійшли висновку, що проект закону не пропонує ні ґрунтовного, ані збалансованого підходу задля забезпечення виконання Україною своїх зобов'язань у сфері захисту мов меншин і рекомендували владним органам України створити «...на базі консультацій з усіма відповідними групами чітку і злагоджену законодавчу та політичну основу щодо застосування мов, щоб надати надійні правові гарантії захисту і застосування всіх мов меншин, в тому числі невеликих за чисельністю. Така основа повинна забезпечувати баланс між метою популяризації офіційної мови та мовними правами осіб, які належать до національних меншин»[9].

Але, незважаючи на ці та інші застереження, зокрема ті, які були висловлені Комітетом Верховної Ради з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин та у висновку Головного науково-експертного управління Верховної Ради України[10], керівництво Верховної Ради України і ініціатори законопроекту наполегливо стверджують про європейськість,

---

[7] Євросоюз радить Україні передати у "Венеціанку" законопроект про мови // Електронний доступ: https://www.pravda.com.ua/news/2018/10/12/7195034/

[8] ОБСЕ: Киев должен усовершенствовать закон о зиках // Електронний доступ: https://korrespondent.net/ukraine/4028398-obse-kyev-dolzhen-usovershenstvovat-zakon-o-yazykakh

[9] Office of the High Commissioner for Human United Nations Human Rights Mission in Ukraine - Briefing Note on the Draft Law "On ensuring the functioning of Ukrainian as the State language" 9/11/2018.

[10] http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61994

сучасність закону, який ухвалюється в нормальній європейській дискусії[11], ба навіть підкреслюють надзвичайну ліберальність цього документа, заявляючи, що він є ліберальнішим, ніж будь-який інший закон, який є в будь-якій іншій європейській країні[12], і мають намір найближчим часом прийняти цей законопроект як Закон України.

Автори цього матеріалу категорично не згодні з цим та ладні підтримати позицію українського експерта Марини Ставнийчук, на думку котрої, схвалений 4 жовтня в першому читанні законопроект 5670-д є найконфліктнішим і найневрівноваженішим з усіх запропонованих на розгляд варіантів мовних законів. Яка вважає, що підготовка до його розгляду, як і сам розгляд, мають вигляд продуманої схеми проштовхування саме такого — конфліктного — рішення. Поділяємо її думку і щодо того, що європейські цінності, які обстоювали на Майдані українські громадяни, — це не лише запровадження безвізового режиму. Це також і конституційні права всіх без винятку громадян України; це також і відповідальність влади (і кожного посадовця зокрема) за дотримання цих прав[13]. Тому що саме така відповідальна поведінка влади здатна сприяти європейській інтеграції, від чого прийняття цього законопроекту тільки віддалятиме Україну.

---

[11] Коментар голови Верховної Ради України А.В. після завершення процедури прийняття законопроекту № 5670-д у першому читанні. Див. стенограму засідань Верховної Ради України 04.10.2018, 14:23:27 // http://iportal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/6915.html

[12] Україна може ухвалити найбільш ліберальний у Європі мовний закон – депутат // Електронний доступ: https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/2601310-ukraina-moze-uhvaliti-najbils-liberalnij-u-evropi-movnij-zakon-deputat.html

[13] *Ставнийчук, Марина*. Мова про вибори. Чи мова під вибори? // Щотижневик Дзеркало тижня № 1212, 6-12 жовтня 2018 р. // Електронний доступ:https://dt.ua/internal/mova-pro-vibori-chi-mova-pid-vibori-290285_.html

A KUTATÓI ETIKA ÉS A POLITIKAI MEGGYŐZŐDÉS[1]

Csernicskó István

Bevezetés

A magyar társasnyelvészek többsége számára – ha máshonnan nem, hát a Labov féle megfigyelői paradoxon és etikai dilemma okán (magyarul lásd pl. Labov 1979, 1988) – a kezdetektől ismerős és magától értődő, figyelembe veendő szempontként van jelen a kutatói etika kérdése a vizsgálatok megtervezésétől az adatok kezelésén át egészen a publikáció elkészítéséig, s kevesen vannak közöttünk olyanok, akik ne ismernénk legalább egy-két kutatás-módszertani kézikönyv (például Babbie 2001, Milroy–Gordon 2003, Meyerhoff–Schleef–MacKenzi 2015) tudományetikai alapelveit. Ennek ellenére számos olyan etikai kérdés merülhet fel és rendszeresen fel is vetődik kutatásaink során, amelyekkel szembe kell néznünk (ezekről lásd pl. Kontra 2010, 2013). S bár a *fake news* jelenség, az alternatív valóság konstruálása egyre inkább előtérbe kerül a politikai diskurzus és a sajtóetika kapcsán (lásd pl. Blommaert 2018, Hanula 2018), és ma már a hétköznapi társalgásokban és a politikai diskurzusokban megjelenő nyelvi befolyásolás is szerepel témaként magyar egyetemi tankönyvekben (lásd pl. Sándor 2014: 304–343, 2016: 142–146), arról egyelőre – tudomásom szerint legalábbis – kevés szó esik, hogy vannak-e hasonló jelenségek a társadalomtudományokban, illetve a nyelvészetben. Sokat beszélnek újabban a politikusok és/vagy a sajtó által stratégiaként alkalmazott szándékos és tervezett félrevezetésről, ahol nem a valóság feltárása, hanem a tulajdonosok, megrendelők vélt vagy valós elvárásainak való megfelelés a fő vezérlő elv. A társadalomtudományi kutatásokban is gyakran esik szó a társadalmi elvárások okozta torzításról (lásd pl. Smith–Mackie 2001: 94), arról viszont alig beszélünk, hogy mi van akkor, ha egy kutató vezeti félre a közvéleményt, úgy beállítva mondandóját, mintha az szakmai alapokon és valós, érvényes kutatási eredményeken nyugvó, tudományosan igazolt tény volna, mégpedig nem a szakmai előnyszerzés céljából, hanem politikai motivációk miatt.[2]

---

[1] A Szlovákiai Magyar Akadémiai Tanács által 2018. október 4–5-én *A tudomány etikai problémái* címmel a Selye János Egyetemen szervezett nemzetközi szimpózium keretében elhangzott előadás szerkesztett változata. Köszönöm Kontra Miklósnak a kézirathoz fűzött megjegyzéseit.

[2] A Magyar Tudományos Akadémia Tudományetikai Kódexe – érthető módon – nem érinti ezt a kérdést.

Ebben az írásban három olyan példát mutatok be Ukrajnából, amikor kollégáink céhbeli nyelvészként, egyetemi katedrával és/vagy vezető kutatóintézeti beosztással rendelkező nyelvtudósként és szaktekintélyként szerepelve a nyilvánosság előtt olyan állításokat fogalmaznak meg tudományosan alátámasztott tényként tálalva, amelyek megalapozatlansága néhány perces könyvtári keresgéléssel is megcáfolható.[3]

1. példa: A két- és többnyelvűség megítélése

Ukrajnában két nagy nyelv uralja a nyelvhasználati színterek legnagyobb részét: az ukrán és az orosz. „Ukrajna legnagyobb része számára a kétnyelvűség a realitás" – írja például Bowring (2014: 70). Hasonlóan vélekedik Shumlianskyi (2010: 135) is: „Ukrajnában a nyelvi helyzet egyik alapvető jellemzője a társadalom kétnyelvűsége". Bilaniuk (2010: 109) szerint „Ukrajnában mindenki kétnyelvű, különböző mértékben". Arel (2014) egyértelműen kijelenti, hogy „Ukrajna kétnyelvű állam". „Ukrajna gyakorlatilag kétnyelvű ország, ahol, úgy tűnik, mindenki egyaránt ért ukránul és oroszul, és ahol a döntő többség (a különféle közvélemény-kutatások során a válaszadók nagyjából kétharmada) azt állítja, hogy szinte folyékonyan beszéli mindkét nyelvet" – foglalja össze a helyzetet Rjabcsuk (2015: 136). Az idézett kutatók véleményét természetesen a kutatások is alátámasztják (összefoglalva lásd pl. Csernicskó 2016).

Az ukrán nyelvészek jelentős része az ország többnyelvűségét úgy értékeli, hogy az egykori gyarmatosító nyelve, az orosz veszélyezteti az ukrán nyelv jövőjét (Кресіна – Явір 2008, Мацюк 2009, Масенко 2007 stb.), és törvényszerűnek tartják, hogy a hosszú elnyomás után az állami függetlenséget 1991-ban kivívott ukrán nép a történelem során rákényszerített aszimmetrikus kétnyelvűséget követően ukrán egynyelvűségre törekszik (Шемшученко – Горбатенко 2008: 168), s a „nemzetek közötti érintkezés" nyelveként Szovjet-Ukrajnára erőltetett orosz nyelvvel szembeni küzdelem a nemzeti és nyelvi függetlenség szükségszerű velejárója (Кулык 2007).

Természetesnek tarthatjuk, hogy a széles körben elterjedt többnyelvűség körülményei között szükségszerűen megjelenik az anyanyelv jellegzetes sajátosságainak elvesztése fölötti nyelvvédő, nyelvművelő aggodalom. Pavlenko (2011: 50) rámutat: „Ukrajnában

---

https://mta.hu/data/dokumentumok/hatteranyagok/tudomanyetikai_bizottsag/tudomanyetikai_kodex_kgy_20100504.pdf.

[3] Az alábbiakban tehát nem arról a magyar sajtóban is sokat tárgyalt jelenségről lesz szó, hogy egyes kutatók szándékosan meghamisítják kutatásaik eredményeit a tudományos pályán való előrehaladásuk vagy más szakmai előny szerzése érdekében (lásd pl. Bolcsó 2018, Fedor 2018, Molnár 2018 stb.).

gyakran ismétlik, hogy az ukrán »kis« nyelv, amely eltűnhet állami támogatás nélkül [...], miközben az orosz nem igényel támogatást, mivel nem »veszélyeztetett« nyelv". Meglepő azonban, hogy céhbeli nyelvészek érvelnek úgy az ukrán egynyelvűség kiterjesztése mellett, hogy „Amikor bármely nyelv folyamatosan keveredik egy másikkal, saját regenerációja mechanizmusa elkezd elhalni, tehát magának a létezésének a képessége is elhal", sőt: ebből következik, hogy „A kétnyelvűség Ukrajna számára a halál csókja".[4] Anélkül, hogy különbséget tennének a szubtraktív (felcserélő) és az additív (hozzáadó) kétnyelvűség között[5], egyetemi katedrával rendelkező, magukat szociolingvistaként jellemző nyelvész professzorok „anomália"-ként jellemzik az ukrajnai kétnyelvűséget (Masenko 2009: 101), illetve „skizofrén állapot"-ként (Шевчук 2015), „betegség"-ként (Шевчук – Власюк 2015) tekintenek az országban kialakult bilingvizmusra.

Szakmailag az is érdekes, amikor Pavlo Hricenko, az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia Ukrán Nyelv Intézetének igazgatója, a nyelvtudomány doktora Ukrajna Alkotmánybírósága előtt szakértőként megjelenve úgy nyilatkozik a 2012-ben a parlament által elfogadott nyelvtörvényről, hogy az „rombolja az ukrán nyelv struktúráját".[6] Ugyanezen a meghallgatáson a nyelvész szakértő azt is kijelentette, hogy „Orosz nyelv Ukrajnában nincs. Ez egy korcs"[7], s állítását arra alapozta, hogy az ukrajnai orosz beszélők nem az orosz(országi) sztenderdet, hanem az orosz nyelv ukrajnai kontaktusváltozatát használják.

---

[4] «Двомовність для України – це поцілунок смерті» — інтерв'ю з професором Колумбійського університету Юрієм Шевчуком. https://hromadske.ua/posts/yurii-shevchuk-pro-movnu-situaciyu-v-ukraini (2018-09-06).

[5] Bár a hozzáadó és felcserélő kétnyelvűség között nemcsak ukrán nyelvészek felejtenek el különbséget tenni. Erről lásd Kontra (2010: 19). A kétnyelvűség e két típusáról lásd pl. Bartha (1999: 192–193).

[6] Ukrajna Alkotmányírósága 2016–2017-ben nyilvános meghallgatást tartott az „Ukrajna törvénye az állami nyelvpolitika alapjairól" (Закон України «Про засади державної мовної політики, http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17) című, 2012-ben elfogadott nyelvtörvényről, mert parlamenti képviselők egy csoportja még 2014-ben beadványban kérte a törvény alkotmányellenesnek minősítését (a törvényről lásd Fedinec–Csernicskó 2012, Tóth–Csernicskó 2014). Ebben az eljárásban Pavlo Hricenko szakértő tanúként szólalt meg és felelt az alkotmánybírák kérdéseire 2016. december 13-án. A szerepléséről készült 1 óra 14 perces videofelvétel megtekinthető az egyik legismertebb videomegosztó portálon (https://www.youtube.com/watch?v=qa1a4pqPf04). Az itt idézett részlet (ukrán nyelven) a felvételen 23 perc 50 másodpercnél kezdődik.

[7] Az idézett rész a felvétel 25. percénél kezdődik. 2018. február 23-án az Alkotmánybíróság végül kimondta, hogy a nyelvtörvény – nem tartalmi, hanem az elfogadása során történt szabálytalanságok miatt – alkotmányellenes, és ezért az AB hatályon kívül helyezte a jogszabályt. Az erről szóló határozatot lásd itt: http://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/2-p_2018.pdf

Ukrajnában tehát a két- és többnyelvűség megítélése – elsősorban a történelmi tapasztalatok miatt – negatív, és az ukrán egynyelvűség kodifikálása a vezető kulturális elit és a társadalom jelentős részének egyik fő elvárása. Az azonban felveti a szakmai etika kérdését, hogy az egyik vezető kijevi egyetem nyelvész professzora, az ukrajnai szociolingvisztika vezető alakjaként elismert kollégánk erkölcsi alapon ítéli meg és el az ország lakosságának azon részét, amely nem támogatja az ukrán egynyelvűséget. „Milyen nyelven beszél a patriotizmus?" című írásában Masenko (Масенко 2016) kijelentette: „az egyén lehet kétnyelvű, de kétnyelvű nép nem létezik. A népet, a modern terminológia szerint a nemzetet saját nemzeti nyelve egyesíti közösséggé és különbözteti meg másoktól". Majd így zárja tanulmányát: „Az orosz anyanyelvű patrióta, aki nem akar ukránul beszélni, saját individuális jogát védi annak a nyelvnek a használatához, amely számára a legkényelmesebb; az ukrán anyanyelvű hazafi azonban nem csupán saját egyéni jogait védelmezi a nyelv megválasztásához, hanem az egész ukrán közösség jogát a méltó létezésre a szabad népek sorában". Az Ukrajnát jellemző válsághelyzetre való tekintettel nyelvész kollégánk azt is megfontolandónak tartja, hogy az ukrán nyelv dominanciájának megteremtése érdekében egy időre fel kell függeszteni a demokrácia és az emberi jogok felsőbbségét, hiszen a nemzet érdeke szentesíti az antidemokratikus tetteket (lásd Масенко 2018).

A nyilvánosság előtt a New York-i Columbia Egyetem nyelvész professzoraként szereplő Shevchuk nyelvi alapon kérdőjelezi meg az orosz anyanyelvű ukrán állampolgárok lojalitását és hazafiságát.

„A Keleten folyó hibrid háború a kultúra, a civilizáció frontján is kitört. Korábban eléggé világosan látható volt, ki híve és ki ellensége az ukránoknak a nyelv és a kultúra kérdése terén. Most azonban megjelent az »új« patrióták meglepő fogalma, akik szeretik Ukrajnát, de nem szeretik az ukrán nyelvet. Ez a fogalom bennem erős kétségeket ébreszt" – vallja (Шевчук– Власюк 2015).

Metaforikus párhuzamot idézve Gileád és Efraim lakosainak a bibliai Bírák Könyvéből (112: 56) ismert véres konfliktusa (lásd: *Sibboleth/Szibboleth*), illetve az ukrajnai háború között, Shevchuk egyértelműen foglal állást az ukrán–orosz kétnyelvűség mindenféle megnyilvánulásával szemben: „A nyelvi skizofrénia megfosztja az ukrán nyelv védelmező szerepét azokban az egzisztenciális helyzetekben, amikor az életed veszélyben van, és a nyelved alapján meg tudod különböztetni a sajátokat az ellenségtől" (Шевчук – Палажій 2015).

Masenko (Масенко 2015) is gyanúsan méregeti az ukrajnai társadalom oroszul beszélő részét, nyilvánvalóan nyelvi alapon diszkriminálva ezeket az embereket:

„Oroszország számára az Ukrajnával folytatott nyelvi és kulturális háborúban aratott győzelem előfeltétele volt a jelenlegi fegyveres beavatkozásnak, valamint a Krím és Donbász egy része megszállásának. S a szovjet birodalom újjáélesztésére vonatkozó terveiben a Kreml számít Ukrajna népességének azon részére, melyet az ukrán tömegtájékoztatási eszközök fölötti kontroll révén sikerült »kikristályosítania«".

A fent idézett nyelvészek egy nyelvet (ez esetben az oroszt) összekapcsoltak az ellenség fogalmával, s ezzel a nyelvhasználatot a politikai lojalitás szimbólumává emelték, ami azt eredményezte, hogy a megbélyegzett nyelv beszélői a „mi" csoporttal szemben álló „ők" kategóriájába kerültek (vö. Gal 2018: 138).

A nemzeti érzelmű ukrán értelmiségi elit tagjaiként az idézett nyelvészek arra hivatkozva követelik az államnyelv erőteljes és határozott támogatását, a közélet és az oktatás teljes ukránosítását, hogy a cári Oroszországban és a Szovjetunióban elnyomták az ukrán közösség jogait, és korlátozták az ukrán nyelv használatának lehetőségét, egyebek mellett az oktatásban is, s ennek máig ható következményei vannak. A birodalmi orosz múlttól és a szovjet történelmi örökségtől való elszakadás a mai Ukrajnában együtt jár a cári Oroszország és a Szovjetunió oroszosítónak minősített hagyományai legfőbb szimbólumától, az orosz nyelvtől való elhatárolódás szándékával, és egyszerre folyik a dekommunizáció és a deruszifikáció (lásd Fedinec–Csernicskó 2016a, 2016b, 2017c), illetve az orosz nyelv és beszélőinek stigmatizálása. Elgondolkodtató azonban, hogy az ukrán értelmiségiek saját jogaik kiterjesztése érdekében mások jogainak visszaszorítását természetesnek és szükségszerűnek tartják. Arról ellenben egyetlen szót sem ejtenek, hogy a Szovjetunióhoz tartozó Ukrán SZSZK-ban nemcsak az ukránok, hanem például a bukovinai románok vagy a kárpátaljai magyarok nemzetiségi és nyelvhasználati jogait is korlátozta a kommunista hatalom.[8] Az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének igazgatója, Hricenko például egyazon szaktanulmányon belül ítéli el azt a szovjet oktatáspolitikát, amely orosz tannyelvű iskolába terelte az ukrán

8 Wigglesworth-Baker (2018: 288) azt írja, hogy a Szovjetunióhoz tartozó Grúz SZSZK-ban a grúz és az orosz folyamatos konkurenciája mellett a nemzeti kisebbségek nyelvei mind az orosz, mind pedig a grúz nyelvvel vetélkedésre kényszerültek. Ebben a helyzetben nyilvánvalóan nem a duplán kisebbségi helyzetben lévő nyelvek voltak előnyben. Adódik a párhuzam az Ukrán SZSZK-val.

anyanyelvű fiatalok millióit, illetve tesz hitet a 2017 szeptemberében elfogadott ukrán oktatási törvény mellett, amely jelentős mértékben visszaszorítja az Ukrajnában élő nemzeti kisebbségek anyanyelvi oktatásához fűződő jogokat, és sok ezer nem ukrán anyanyelvűt kényszerít arra, hogy az államnyelven végezze iskolai tanulmányait (Гриценко 2018).[9] Hasonlóan jár el Kulyk is, aki az ukrán mint államnyelv magas szintű elsajátítása érdekében érvel a krími tatár és a magyar tannyelvű iskolák kéttannyelvűsítése mellett, ám közben negatívan értékeli azt a szovjet oktatáspolitikát, amely az egész birodalomban megkövetelte az orosz nyelv tanítását (Kulyk 2013).[10]

A két- és többnyelvűség azonban sokkal összettettebb jelenség annál, mint ahogyan az idézett ukrán tudósok értékelik. Ma már számtalan nemzetközi kézikönyv, monográfia, egyetemi tankönyv nyújt részeletes tájékoztatást a két- és többnyelvűség típusairól, a nyelvi kontaktusok hatásairól, valamint (nyelvi és társadalmi) következményeiről (pl. Thomason–Kaufman 1988, Hickey szerk. 2010, Bhatia–Ritchie szerk. 2012, Martin-Jones–Blackledge–Creese szerk. 2012 stb.). Kollégáink azonban a két- és többnyelvűségnek kizárólag a negatív oldalait mutatják be.

2. példa: A ruszin nyelv kérdése

A keleti szláv lakosság betelepülése a középkortól folyamatos volt a Kárpátok keleti oldala (a mai Galícia és Bukovina) felől Magyarország északkeleti területeire, többek között Sáros, Zemplén, Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyékbe, azaz nagyrészt a mai Kárpátalja (vagy keleti irányból nézve: Kárpátontúl) területére. Ez a rut(h)én/ruszin lakosság a mai Kárpátalja területén a 19. század végére már egyértelműen abszolút többséget alkotott (Kocsis–Kocsis-Hodosi 1998: 86, Kocsis–Tátrai szerk. 2015).

A kibocsátó területeitől a Kárpátok hegyvonulatai révén természetes, illetve a Magyarország és szomszédjai közötti politikai határral is elválasztott keleti szláv népesség nem vett tevékenyen részt abban a hosszú folyamatban, melynek során a (Dnyeper folyóhoz képest) balparti Ukrajna lakossága „lassan elkezdte identitástudatát a ruthén, ruszin vagy kisoroszból ukránná átalakítani (...). Ez utóbbi terminus a 19. században nyert teret, az ukrán nacionalizmus felemelkedésével és a modern irodalmi ukrán nyelv létrehozásával" (Pavlenko 2010: 141).

Hrusevszkij (Грушевський 1913/1954, 1991) szerint az ukrán [український] népnév a 19. században kezdett erőteljesen

[9] A törvényről lásd pl. Fedinec–Csernicskó (2017a, 2017b).
[10] Kulyk (2013) nézeteinek kritikáját lásd itt: Csernicskó–Huszti–Bárány (2015).

elterjedni, s a 20. század elejére fokozatosan szorította ki az egyéb megnevezéseket, ám a nyugati részeken (Galíciában, Bukovinában és főként a Magyarországhoz tartozó területeken, vagyis részben a mai Kárpátalján) még sokáig széles körben használatos maradt a ruszin [руський] etnonima.

Amikor a mai Kárpátalja területe a második világháború után Szovjet-Ukrajna része lett, Moszkva a ruszinokat az ukrán nép részeként, a kárpátaljai ruszin nyelvváltozatokat az ukrán nyelv dialektusaiként értékelte. A Szovjetunió utolsó éveiben, illetve Ukrajna függetlenné válása idején azonban újjá éledt a ruszin mozgalom (Lane 2001, Lansdowne 2008, Smith 1997). Ám Kijev gyanúsan méregeti ezt a reneszánszt. Akadnak elemzők, akik a perifériális, provinciális nacionalizmus megnyilvánulásaként (Майборода 1999), illetve potenciális konfliktusforrásként értékelik a feléledő ruszin identitást (Панчук 1995, Нагорна 2011: 230). Egyes kutatók a ruszin mozgalmat egyértelműen politikai indíttatásúnak (Балега 2003, 2010, Мушинка 2010, Піпаш 2011), a ruszinok törekvéseit Ukrajna integritását fenyegető szeparatizmusnak (Мишанич 1999, Zan 2010a, Зан 2010b, 2017, Піпаш 2012), a ruszinokat pedig pszeudokisebbségnek tekintik (pl. Нагорна 2008: 310, Марчук 2011). A ruszin mozgalom mögött gyakran az Egyesült Államok, Oroszország, Szlovákia és/vagy Magyarország összeesküvő politikáját sejtik (Балега 2010: 139, Савойська 2011: 289, Піпаш 2012, Кривицька 2015: 132, 154, Горбулін 2017, Віднянський 2017). Olyan elemző is akad, aki meggyőződéssel állítja, hogy a ruszin projektet valójában a Lengyelországban, Szlovákiában, Romániában élő ukrán nemzeti kisebbség asszimilációjának elősegítése, illetve az ukrán nemzetépítés kárpátaljai sikerének megtorpedózása érdekében gerjesztik és pénzelik külső erők (Белей 2017).

Ukrajnai társadalomtudósok és nyelvészek sokasága foglal tehát egyértelműen állást amellett, hogy ruszin nyelv nem létezik. A 2012-ben elfogadott, s aztán az alkotmánybíróság által 2018-ban hatályon kívül helyezett nyelvtörvény azonban a 18 ukrajnai regionális vagy kisebbségi nyelv között felsorolta a ruszin nyelvet is, s ezzel elismerte létét (Товт– Черничко 2013: 21–22, 2014: 29).

A már korábban is említett Hricenko az Ukrajna Alkotmánybírósága előtti meghallgatáson nyelvész szakértőként az alábbi kérdést kapta az egyik alkotmánybírótól:

„Tegnap részben ez a probléma már felmerült, pontosabban nem probléma, hanem tény, az objektív valóságban nem létező dolgok feltűnése a nyelvtörvényben, egészen pontosan a ruszin nyelv, a görög nyelv, a zsidó nyelv... Ön hogyan kommentálná, mivel

állunk szemben ebben az adott esetben? Ez ostobaság, vagy ez kuriózum, vagy valami más, talán szándékosan vannak ott ezek nyelvek, hogy káoszt vigyenek ebbe a problémába, a nyelvek használatába Ukrajnában? Az ön véleménye mint nyelvészé, mi?"[11]

Az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia Ukrán Nyelv Intézetének igazgatója mint nyelvész szakértő válasza szerint a ruszin nyelv a CIA célirányos tevékenységének következménye Kárpátalján. „Már az 1980-as évek elején erős alap jött létre ahhoz, hogy Kárpátalját mint a Szovjetunió szerkezetében fontos régiót fellázítsák, meggyengítsék, saját kelet-európai geopolitikai céljaiknak megfelelően" – hangzik a felvételen. Amikor a Szovjetunió elkezdett szétesni, a CIA révén előkészített ruszin projektet Hricenko szerint Moszkva vette át, és az ukrán nemzet egységének megbontására használta fel. A politikai összeesküvés-elméletre bizonyítékokat ugyan nem hozott fel a nyelvész professzor, ám a politikai érvekről hamarosan áttért a nyelvészeti érvekre a ruszin nyelvvel kapcsolatban. „Tiszta nyelvi vonatkozásban ez [mármint a ruszin nyelv] abszolút fikció, mert vannak kárpátaljai nyelvjárások, vannak lemkó és más dialektusok, és itt nincs semmiféle ruszin".[12]

Az alkotmánybíró meg volt ugyan elégedve a nyelvész szakértővel, de azért pontosításra szólította fel kollégánkat:

„Abszolút igaz, pontosabban én azt hallottam, amit hallani akartam, de szeretném pontosítani a válaszát. Tehát, az olyan nyelvek megjelenését a törvényben, mint a ruszin, értelmezhetjük úgy, mint Ukrajna területi egységének megbontását?" – teszi fel a kérdést a nem-nyelvész alkotmánybíró.[13]

Tanult nyelvész kollégánk határozott választ ad az elhangzó kérdésre: „Minden kétséget kizáróan."[14]

A Szovjetuniótól Kárpátalját 1991-ben megöröklő Ukrajna nyelvpolitikájában az ukrán nyelv státusának, használati körének az orosszal szembeni megerősítése összefügg az ország szuverenitásának szimbolikus kérdésével. A nemzeti függetlenség és a nemzetépítés folyamatában az ukrántól eltérő ruszin identitás és nyelv zavaró tényezőként hat, ezért a független Ukrajna – akárcsak korábban a Szovjetunió – nem ismeri el a ruszin nemzetiség és nyelv létezését. Ezt a politikai álláspontot az ukrán nyelvészet teljes mértékben magáénak vallja (Чучка 2000, Німчук 2000, Савойська 2011: 285–286 stb.).[15]

---

[11] Az alkotmánybíró kérdése a felvételen 32 perc 45 másodpercnél kezdődik.
[12] Hricenko válasza a felvételen a 32. perc 15. másodpercétől a 39. perc 10. másodpercéig tart.
[13] Lásd a felvételen 41 perc 5 másodpercnél.
[14] Lásd a felvételen a 41. perc 10. másodperctől kezdődő részt.
[15] A ruszin nyelvvel kapcsolatos hivatalos álláspont tükröződik abból is, hogy a kárpátaljai megyei közigazgatási hivatal társadalmi kapcsolatok főosztálya 2011. augusztus 8-án (№ 01-

Egy *Bevezetés a szláv filológiába* című ukrán nyelvű felsőoktatási tankönyv szerzője szerint nyugati kutatók elfogult politikai érvekre alapozva terjesztik a ruszinnak mint önálló szláv nyelvnek a szeparatista ideológiáját (Лучик 2008: 18).

Nyelvész kollégáink (újabban lásd pl. Белей 2017, Белей – Белей 2017, Яворська 2017 stb.) szakértőként megnyilatkozva úgy jelentik ki, hogy ruszin nyelv márpedig nincs, hogy egyetlen szóval sem tesznek említést arról a tényről, hogy nyelv és nyelvjárás elkülönítése nem könnyű feladat (Bárczi 1956: 393, Fishman 2009: 110–111, Вахтин– Головко 2004: 43–44, Wardhaugh 1995: 24–25), és nincsenek nyelvtudományi érvek annak eldöntésére, hogy mi önálló nyelv és mi nem az (lásd Trudgill 1992, 2001, Kamusella 2005, 2009, 2015 stb.), ezért a *nyelv versus nyelvjárás* vitában a (nyelv)politika megkerülhetetlen (lásd Haugen 1966, Kloss 1967, Barbour 2004: 294–295 stb.).

Nyelv és nyelvjárás elkülönítésének nehézségeiről még a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájához csatolt magyarázó jelentésben is szó esik. „A Karta nem a nyelvek helyi változataira és az azonos nyelvű nyelvjárásokra vonatkozik. Azonban nem mondja ki azt a gyakran vitatott kérdést, hogy a különböző kifejezési formák külön nyelvet alkotnak-e. Ez a kérdés nem csak a szigorúan nyelvi megfontolásokon múlik, hanem a pszicho-szociális és politikai jelenségeken is, amelyek mindegyik esetben eltérő választ adhatnak" – olvashatjuk a 32. bekezdésben.[16] Ám – amint azt a következő részben látni fogjuk – az ukrán nyelvészetben a Karta ismeretével komoly gondok vannak.

---

329. iktatási számú) levélben fordult az Ungvári Nemzeti Egyetem Filológiai Karához azzal a kéréssel, hogy adjon szakmai állásfoglalást Jurij Csóri *Словарь русинського язика* [A ruszin nyelv szótára] című kéziratáról. Az Ungvári Nemzeti Egyetem nyelvész oktatóiból (P. Csucska, I. Szabados, L. Belej, B. Halasz, I. Filak, G. Sumicka) álló bizottság a szótár kéziratának elemzése alapján arra a következtetésre jutott 2011. szeptember 8-án megfogalmazott szakvéleményében, hogy a nevezett kézirat politikai okokból készült, s lexikográfiai szempontból valójában nem ruszin szótár, hanem ukrán–ukrán szótár, ami azt igazolja, hogy önálló ruszin nyelv nem létezik. A szakvélemény szövegét közi a *Закарпаття онлайн* internetes hírportál (http://zakarpattya.net.ua/News/90349-Slovar-rusynskoho-iaz%D1%8Bka-Iu.-Chori-naspravdi-iavliaie-soboiu-slovnyk-ukrainskoi-movy).

[16] Angol eredetiben: „The charter does not concern local variants or different dialects of one and the same language. However, it does not pronounce on the often disputed question of the point at which different forms of expression constitute separate languages. This question depends not only on strictly linguistic considerations, but also on psycho-sociological and political phenomena which may produce a different answer in each case." Explanatory Report to the European Charter for Regional or Minority Languages, para. 32. https://rm.coe.int/16800cb5e5

3. példa: Kit vagy mit véd a Karta?

Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa először 1999-ben ratifikálta a regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartáját[17], ám ezt a jogszabályt az Alkotmánybíróság formai okok miatt hatályon kívül helyezte.[18] 2003-ban Ukrajna ismét ratifikálta a Kartát.[19] A ratifikációs dokumentum azonban csak két évvel később, 2005. szeptember 19-én került letétbe az ET fő-titkáránál, s így a Karta csupán 2006. január 1-től lépett hatályba Ukrajnában. Ám ezzel a nemzetközi dokumentum ukrajnai kálváriája nem ért véget.

A Kartát sokan és számos okból támadták Ukrajnában, itt csak egyet emelünk ki. Mégpedig azt, amelyik a dokumentum védelme alá tartozó nyelvek alapján kritizálja a Kartát, illetve annak Ukrajna által ratifikált változatát.

Társadalomkutatók, köztük magukat szociolingvistának tartó nyelvész kollégák meggyőződése például, hogy az ukrán nyelvet veszélyeztető orosz nyelvet mindenképpen törölni kell a Karta Ukrajnában védelmet élvező nyelvei közül, s az orosz mellett ki kell venni a védett nyelvek közül azokat a nyelveket is, melyeket más államokban államnyelvként használnak. Például a *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом* [A nyelvi helyzet Ukrajnában: konfliktus és konszenzus között] (Майборода та ін. ред. 2008) című tanulmánykötet szerzői kifejtik, hogy a Karta valódi célja a veszélyeztetett, értelmezésük szerint a kihalóban lévő nyelvek megmaradásának támogatása, ezért fölösleges a szűkös költségvetési forrásokat olyan nyelvek védelmezésére pazarolni, melyek nem lehetnek veszélyben, hiszen más országokban milliók használják őket hivatalos nyelvként. A kötet szerzőinek érvelése az, hogy a ratifikáció előtt a kijevi honatyák számára a nemzetközi dokumentum szövegét nem az eredeti és hivatalos angol vagy francia, hanem az orosz változat alapján fordították le, mégpedig rosszul, s a Karta szellemének és céljainak nem megfelelő, hibás

---

[17] Закон України Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, 1992 р. від 24.12.1999 р. N 1350-XIV. Відомості Верховної Ради України від 21.01.2000 р., № 3, ст. 24. http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1350-14

[18] Lásd az Alkotmánybíróság 9–рп/2000 számú határozatát a http://alpha.rada.kiev.ua és/vagy http://zakon1.rada.gov.ua/laws honlapon. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України „Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин 1992 р.” від 12.07.2000 р. № 9-рп/2000.

[19] Закон України „Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин” №802-IV. Відомості Верховної Ради України 2003/30. Ст. 259. http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/802-15. A dokumentum azonban csak 2006-ban lépett hatályba, mert Kijev még hosszú ideig nem helyezte letétbe az Európa Tanács megfelelő szerveinél a ratifikációról szóló jegyzéket.

fordítás miatt a parlamenti képviselők azt hitték, a kisebbségi nyelvek védelméről kell törvényt alkotniuk, miközben valójában a veszélyeztetett nyelvekről kellett volna (erről lásd még Шевчук – Трач 2009: 100, Csernicskó–Ferenc 2016: 355–357). Éppen ezért, vélik kollégáink, nem az oroszt és más kisebbségi nyelveket, hanem elsősorban az ukránt kellene védeni Ukrajnában, no és persze a szerintük valóban veszélyeztetett nyelveket (Ukrajnában például a karaimot és a krimcsakot), s nem a magyart, lengyelt, németet, szlovákot, románt stb. Arról nem tesznek említést, hogy a Karta céljai között nem szerepel az államok hivatalos nyelveinek védelme, még akkor sem, ha az ország bizonyos régióiban beszélői kisebbségben vannak (Kardos 2017: 35).

A lembergi Ivan Franko Nemzeti Egyetem nyelvész tanára, Halina Macjuk (Мацюк 2009: 167) „*Прикладна соціолінгвістика: Питання мовної політики* [Alkalmazott szociolingvisztika: a nyelvpolitika kérdései] című, a kijevi oktatási minisztérium által ajánlott egyetemi tankönyvében úgy látja, hogy „a Karta bevezetésével problémák léptek fel" az ukrajnai nyelvi jogok terén. A szerző szintén azon a véleményen van, hogy a honatyák rossz ukrán fordításban kapták meg a nemzetközi dokumentumot (Мацюк 2009: 167). Vitalij Radcsuk ukrán nyelvész szakvéleményére hivatkozva Macjuk azt állítja, hogy a dokumentumnak már a címét sem fordították megfelelően ukránra, hiszen annak szelleméből fakadóan az alábbi megnevezések egyike felel meg igazán: „A veszélyeztetett nyelvek európai kartája; Európa helyi ritka nyelveinek védelmi kartája; Európa nyelvi sokszínűsége védelmének kartája; Európa kevéssé elterjedt helyi nyelveinek kartája." A dokumentum eredeti angol (European Charter for Regional or Minority Languages) és francia (Charte européenne des langues régionales ou minoritaires) címe nem indokolja a Macjuk által javasolt fordításokat, értelmezéseket, mint ahogyan a német (Europäische Charta der Regional- oder Minderheitensprachen), az olasz (Carta europea delle lingue regionali o minoritarie), az orosz (Европейская хартия региональных языков или языков меньшинств), vagy épp a hivatalos ukrán (Європейська хартія регіональних мов або мов меншин) változat sem követi az egyetemi tankönyv szerzőjének logikáját.

Macjuk (Мацюк 2009) értelmezéséből fakad, hogy az ukrajnai ratifikációs törvényben felsorolt nyelvek védelmére nem szabadna kiterjednie a Kartának. Sőt: a nyugat-ukrajnai szociolingvista, az ország egyik vezető egyetemén nyelvészetet oktató professzor szerint a Karta „a nyugat-európai szemléletet tükrözi, és a nemzetközi dokumentum és az ukrán alkotmány fogalmi kerete

olyannyira eltér, hogy a Karta Ukrajnában alkotmányellenes, s ezért alkalmazásától el kell tekinteni" (Мацюк 2009: 168). Hasonlóan vélekedik Masenko (Масенко 2007: 39–40) vagy Besters – Dilger (Бестерс-Дільґер 2011: 362–363) is.

Erősen sántít azonban az idézett ukrán nyelvészek által az ukrán igazságügyi tárcával egyetértésben osztott[20] és a sajtó által széles körben terjesztett azon álláspont, mely szerint a Karta a veszélyeztetett nyelveket védelmezi csupán, és nem terjedhet ki a tradicionális, anyaországgal rendelkező nemzeti kisebbségek nyelveinek védelmére. Minimum kétséges ugyanis, hogy például Dánia, Csehország, Ausztria, Szlovákia, Magyarország, Románia, Szlovénia, Horvátország, Szerbia, Svájc, Finnország, Örményország stb. kormánya kivétel nélkül félreértelmezte volna a Karta szellemét, és csak az ukrán nyelvészek értik, mi is a dokumentum valódi lényege. A felsorolt államok ugyanis számos olyan nyelvet helyeznek a Karta védelme alá, melyek más államokban államnyelvként használatosak, tehát nem fenyegeti őket közvetlenül a kihalás réme; ám kisebbségi nyelvként az adott országban védelemre szorulnak. A körülbelül 100 millió anyanyelvi beszélővel rendelkező, több országban hivatalos nyelvként használatos német nyelvet például a Karta hatálya alá helyezi Dánia, Csehország, Szlovákia és Románia. Az sem nagyon hihető, hogy Románia, Szlovákia, Szerbia és Horvátország politikusai ne hallottak volna arról, hogy 1991-ben létrejött egy Ukrajna nevű állam, melynek egyetlen államnyelve az ukrán, s csupán azért védelmezik az ukrán nyelvet területükön a Karta révén, mert úgy képzelik, hogy sehol sem hivatalos nyelv, és a körülbelül 46 millió anyanyelvi beszélővel rendelkező ukrán a kihalás szélén áll (vö. Мельник – Черничко 2010: 43).

Konklúzió helyett

Az első példában idézett nyelvészek egyoldalúan állították be egyértelműen negatívan a két- és többnyelvűséget, és elhallgatták, hogy az valójában összetett jelenség, amelynek számos típusa van; a nyelvi kontaktusok következményeit és az ezeket használó embereket pedig úgy stigmatizálták, hogy nem vettek tudomást arról, hogy a nyelvtudomány (de nem a tudománytalan nyelvművelés) másként értékeli ezeket a jelenségeket.

---

[20] Lásd: Юридичний висновок Міністерства юстиції щодо рішень деяких органів місцевого самоврядування (Харківської міської ради, Севастопольської міської ради і Луганської обласної ради) стосовно статусу та порядку застосування російської мови в межах міста Харькова, міста Севастополя і Луганської області від 10 травня 2006 року. http:// www.minjust.gov.ua/0/7477

A második pontban említett kutatók nyelvész szakértői mivoltukban megnyilatkozva elhallgatták azt, hogy a nyelvészetnek nincsenek egzakt tudományos kritériumai annak eldöntésére, mi nyelv és mi nyelvjárás.

A harmadik részben olyan állítást fogalmaztak meg tényként a kutatók (a Karta valójában csak veszélyeztetett nyelveket védi, és nem kerülhetnek a hatálya alá olyan nyelvek, amelyek más államban hivatalos nyelvek), amely nem igaz, és amelynek valóságtartalmát percek alatt ellenőrizhették volna, például az Európa Tanács hivatalos weboldalán[21] vagy legalább a Wikipédián.[22]

Kontra (2010: 138) szerint „A nyelvi kérdésekhez nyilvános fórumon hozzászólókat szakértelem tekintetében a következő csoportokra lehet osztani: (1) Laikusok, akiknek nincs egyetemi diplomájuk nyelvészetből. (2) Olyan tudósok, akik saját szakterületükön híresek, de nyelvészeti képzettségük gyakorlatilag azonos a laikusokéval (vagyis nem létezik). (3) Nyelvtudósok, akik szakképzett nyelvészek. Egy-egy nyelvi vonatkozású társadalmi probléma megoldásához vagy van felkészültségük, vagy nincs, attól függően, hogy kutatják-e az adott kérdést. (3a) Ha nem kutatják, akkor véleményük lényegében nem különbözik a laikusokétól, csak sokkal veszélyesebb, mert a nem-nyelvészek hajlamosak »nyelvtudományi szempontból helyesnek« tekinteni a nyelvész véleményét. (3b) Ha egy képzett nyelvész kutatja is azt a problémát, ami épp érdekli a közvéleményt, akkor véleménye nagy valószínűséggel tudományosan is alátámasztható”.

Úgy tűnhet, a fent idézett nyelvészek Kontra tipológiája szerint a (3a) csoportba sorolhatók. Csakhogy amikor egy kollégánk az alkotmánybíróság előtt szerepel nyelvész szakértőként és mond szakmailag féligazságokat, vagy amikor egy másik nyelvtudós egyetemi tankönyvben ír le tudományosan megalapozatlan állításokat, akkor – szerintem – joggal merülhetnek fel tudományetikai kérdések ezzel kapcsolatban. Kollégáink ezekben az esetekben nagy valószínűséggel valójában arra használták fel kutatói tekintélyüket, hogy meghatározott politikai irányba befolyásolják a közvéleményt. Ezzel önmagában még nem is volna baj, hiszen a nyelvészek között „Vannak olyanok is, akik nyelvészeti tudásukat közvetlenül is szeretnék a nézeteiket képviselő pártok szolgálatába állítani” (Sándor 2014: 304). Az idézett esetekben azonban épp az a gond, hogy nem a nyelvészeti tudásukat állítják a politika szolgálatába, hanem tudományosan vitatott vagy nem igazolható állításokat ter-

[21] Lásd: https://archive.is/4rao
[22] Itt: https://hu.wikipedia.org/wiki/A_region%C3%A1lis_vagy_kisebbs

jesztenek, s ezzel a „politikai csűrcsavar" (angol terminussal: *spin*; lásd Sándor 2014: 305–307) művelőivé válnak.

Mindezt nyelvész kollégáink egy fegyveres konfliktusban álló országban teszik. A nemzetközi tapasztalatok szerint a komoly krízissel küzdő államokban a politikai és gazdasági válságok sora, a nemzetbiztonsági fenyegetettség, a társadalmi bizonytalanság gyorsan háttérbe szoríthatják az emberi jogokról, a kisebbségek és nyelveik támogatásáról, a nyelvi diverzitásról szóló szakmai diskurzusokat (Kymlicka 2015: 12). A központi hatalom és a többségi társadalom ilyen helyzetben a kisebbségeket és azok bármilyen, a vélt vagy valós egység megbontására alkalmas szándékát, törekvését az állam integritására leselkedő veszélyként érzékeli, a kisebbségi eliteket pedig ötödik hadoszlopnak tekinti. Válságok idején a többségi nemzetek körében gyakran felerősödik a történelmi tapasztalatokra alapozott ellenségkép a kisebbségekkel kapcsolatban. Jó példája ennek Ukrajna is, ahol előbb a 2004-es narancsos, majd a 2014-es méltóság forradalma révén hatalomra jutott politikai elit a nemzet egységére és a külső veszélyre hivatkozva tesz lépéseket az ukrán nyelv helyzetének megerősítéséért, a kisebbségi nyelvek – köztük a legnagyobb veszélyforrásnak tartott, az „agresszor nyelvének" tekintett orosz – háttérbe szorításáért. Az Ukrajna területén élő kisebbségek – annak ellenére, hogy az adott állam állampolgárai – így válnak a hatalmi elit által generált és irányított diskurzusban külső hatalmak ügynökeivé, kiszolgálóivá, hazaárulóvá, nyelvük pedig negatív bélyeggé, amely alapján könnyen célponttá lehetnek (Öllös 2014). Ha valaki felemeli szavát a kisebbségek érdekeinek védelmében, akkor az ukrán nyelv és nemzet elkötelezett hívei – s nemcsak politikusok, hanem céhbeli nyelvészek is – azonnal figyelmeztetnek: „Ha azt halljuk, »tiltás«, »erőszakos ukránosítás«, az azt jelenti, hogy bizonyos fokig elfogult személy beszél, akinek fenntartásai és ellentétes ideológiai attitűdjei vannak az ukrán államépítés programjával szemben".[23] A nemzeti érdekekre és a veszélyeztetettségre való hivatkozással tudós kollégáink így a szakmai párbeszéd és vita lehetőségét is kizárják, és uralják a kommunikációs teret. Az ideológia felülkerekedik a tudományon.

Babbie a társadalomtudományi kutatások módszereiről szóló kézikönyvének etikai fejezetében megértően viszonyul azokhoz a kutatókhoz, akik politikai kérdésekben foglalnak állást. „A társadalomtudományi kutatás szükségszerűen politikai és ideológiai dimen-

[23] «Двомовність для України – це поцілунок смерті» — інтерв'ю з професором Колумбійського університету Юрієм Шевчуком. https://hromadske.ua/posts/yurii-shevchuk-pro-movnu-situaciyu-v-ukraini (2018.09.06).

ziókkal is rendelkezik. Politikai kérdésekben a tudomány semleges ugyan, a tudósok viszont nem" – írja (Babbie 2001: 552). Azt is hozzáteszi azonban, hogy „egyetlen általánosan elfogadott politikai norma létezik: a kutató személyes politikai beállítottsága ne hátráltassa és jogosulatlanul ne befolyásolja a tudományos kutatásokat" (Babbie 2001: 545). A fent idézett nyelvész kollégák véleménye (a két- és többnyelvűség káros hatásairól, a kontaktusváltozatok megítéléséről, az egyes nyelvek beszélőinek erkölcsi minősítéséről, a nyelvtörvényeknek a nyelv szerkezetére gyakorolt hatásairól, nyelvek létéről vagy nem létéről, nyelvi jogi kérdésekről) a nyelvészet mint tudomány berkein belül minimum vitatott. Bennem az fogalmazódik meg kérdésként, hogy vajon etikus-e, ha egy nyelvész egyértelmű tudományos tényként jelenít meg a nyilvános közbeszédben olyan állításokat, amelyek a szakmai diskurzusban vitatottak, mégpedig azzal a céllal, hogy szakmai tekintélyét felhasználva befolyásolja mások, nyelvészetileg nem képzett emberek álláspontját.

Kontra (2010: 30) azt írja, hogy „A nyelvi emberi jogok érvényesítésében nagy gondot okoz, hogy a döntéshozó politikusok és tanácsadóik gyakran »józan paraszti eszükre« támaszkodnak, s eközben nem veszik a fáradságot arra sem, hogy akár egy lexikont fellapozzanak azokkal a kérdésekkel kapcsolatban, amelyekről döntve más emberek sorsát negatívan befolyásolják". Azt is mondja Kontra (2010: 139), hogy „Potenciális veszélyt hordoz magában az is, hogy egy képzett nyelvész esetleg egyáltalán nem ért a társadalmat izgató nyelvi problémához, mivel nem kutatja azt", ám – ettől függetlenül – nyilatkozik róla. A fent említett egyik példában Ukrajna Alkotmánybírósága nyelvész szakértőt hívott és hallgatott meg, hogy egy nyelvi vonatkozású kérdésben tisztán lássanak a jogászok. A nyelvész szakértő azonban vagy (a) nem szakértője a két- és többnyelvűség és a nyelvi jogok kérdéskörének, vagy (b) szándékosan hallgatta el a bírák előtt azt, hogy a nyelvészet és a nyelvi jogi szakirodalom nem támogatja egyöntetűen azt az álláspontot, amelyet ő a tárgyalóteremben és a sajtó nyilvánossága előtt mint tudományosan alátámasztott tényt előadott. Kontra (2010: 143) után szabadon megállapíthatjuk, hogy (a) esetben a nyelvész szakértői pozícióban szereplő kolléga etikai felelőssége kisebb ugyan, mint (b) esetben, de semmiképpen sem elhanyagolható.

Szilágyi N. Sándor egyik írásában a politikai manipuláció kapcsán írja: „tartom magam ahhoz a nagyon bölcs Murphy-törvényhez, ami így szól: ha valamit közönséges emberi ostobasággal is kielégítően meg lehet magyarázni, ott nem feltétlenül szükséges még rosszhiszeműséget is feltételezni", de azért megjegyzi, hogy

amikor magukat szakértőként megjelenítő emberek beszélnek badarságokat, akkor választani kell „vagy az elképesztő dilettantizmus, vagy a rosszhiszeműség között, mert a kettő közül az egyik biztosan fennáll, harmadik lehetőség pedig nincs, hacsak nem a kettő együtt" (Szilágyi 2016).

Trudgill (2000: 58) írta egyik tanulmányában: „Elég baj, hogy csatákat kell vívnunk a nem-nyelvészekkel a nyelvi sokféleség legitimitásáért. De mennyivel elkeserítőbb, hogy vannak olyan céhbeli nyelvészek is, akikkel ugyanezeket a csatákat kell megvívnunk". Ennél már csak az szomorúbb, ha esélyünk sincs arra, hogy kollégáinkkal érdemi szakmai vitát folytassunk olyan fontos nyelvi kérdésekről, amelyek társadalmi-politikai vonatkozása egyértelmű, mert álláspontjukat nem tudományos, hanem politikai fórumokon fejtik ki, így próbálva megfelelni a vélt vagy valós társadalmi és politikai elvárásoknak. Mindeközben elfelejtik, hogy „kollégáinkkal szemben is vannak erkölcsi kötelezettségeink" (Babbie 2001: 540), illetve azt, hogy „nem szabad olyat tenni, amit aztán a nyilvánosság előtt nehéz lenne megmagyarázni" (Labov 1988: 46).

A politikai *fake news* és a politika által befolyásolt sajtó teremtette alternatív valóság kérdésköréről egyre több szó esik. A fentiekben arra próbáltam felhívni a figyelmet, hogy olyan folyamatoknak is szemtanúi lehetünk, melyek során magukat tudós szakértőként megjelenítő társadalomtudósok és képzett nyelvészek járulnak hozzá aktívan egy politikailag motivált alternatív valóság konstruálásához és a tudomány tekintélyének kihasználásával történő terjesztéséhez. A (nyelv)tudományt így használják fel a tudományosan megalapozatlan vagy vitatott nyelvi ideológiák megerősítésében és újratermelésében (Määttä 2005: 167–168).

A fentiekhez hasonló példákat hosszan sorakoztathatnánk.[24] Célom azonban nem az elrettentő példák összegyűjtése, hanem az,

---

[24] A Lembergi (Lvivi) Ivan Franko Nemzeti Egyetem nyelvész professzora, Iryna Farion például 2018. október 11-én „Az ukrán nyelvért" címmel Bila Cerkva városában szervezett fórumon – amellett, hogy debileknek nevezte és a kutyákhoz hasonlította a kárpátaljai magyarokat, mert szerinte nem képesek megtanulni ukránul (lásd itt: http://www.karpatalja.ma/karpatalja/nezopont/farion-debileknek-nevezte-a-karpataljai-magyarokat/) – kifejtette, hogy „van egy posztulátum a nemzetközi jogban: a kölcsönös megfeleltetés". Ennek alapján szerinte meg kell vizsgálni, hány ukrán tannyelvű iskola működik Oroszországban, Romániában, Lengyelországban vagy Magyarországon, és kölcsönösségi alapon ugyanannyi orosz, román, lengyel és magyar tannyelvű iskolát szabad csak engedélyezni Ukrajnában, majd felvetette: „Miért kell nekem eltartanom őket, miért kell nekem pénzt áldoznom itt a magyar, a román, a muszka és, már bocsássanak meg, a lengyel tannyelvű iskolákra?" Közel egy órás előadásának anyaga teljes terjedelmében megtekinthető az interneten: https://www.youtube.com/watch?v=8ForI17zoZM&t=2307s. Az idézett részek 36 perc 40 másodperc és 39 perc 40 másodperc között láthatók. A szélsőjobboldali Свобода [Szabadság] párt egykori parlamenti képviselőjeként természetesen lehet ilyen véleménye

hogy felhívjam a figyelmet egy jelenségre. Ne legyenek ugyanis kétségeink: hasonló példákat nemcsak az ukrajnai tudományosságból[25] és korántsem csupán nyelvészektől idézhetünk.

Irodalom

Arel, Dominique 2014. Double Talk: Why Ukrainian Fight Over Language. *Foreign Affairs* 19 March 2014.

Babbie, Earl 2001. *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest: Balassi Kiadó (Hatodik, átdolgozott kiadás).

Barbour, Stephen 2004. National Language and Official Language. In Ulrich Ammon, Norbert Dittmar, Klaus J. Mattheier, Peter Trudgill eds. *Sociolinguistics*. Berlin–New York: Walter de Gruyter. 288–295.

Bárczi Géza 1956. Nyelvjárás és nyelv. *Magyar Nyelv* LII/4: 393–401.

Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Bhatia, Tej K. – Ritchie, William C. eds. 2012. *The Handbook of Bilingualism and Multilingualism*. (Second edition) Chichester, U.K.: Wiley–Blackwell Publishers.

Bilaniuk, Laada 2010. Language in the balance: the politics of non-accommodation on bilingual Ukrainian–Russian television shows. *International Journal of the Sociology of Language* 210: 105–133.

Blommaert, Jan 2018. Ergo: exploring the world of alternative facts. *Ctrl+Alt+Dem: Jan Blommaert's research blog*. https://alternative-democracy-research.org/

Farion asszonynak, csakhogy a fórumon tartott előadása előtt a nyelvtudományok doktoraként, egyetemi professzorként mutatták be a közönségnek. Mint nyelvész professzornak és volt parlamenti képviselőnek, Farionnak tudnia kell(ene), hogy a kisebbségi nyelvekre vonatkozó nemzetközi jog nem tartalmaz olyan posztulátumokat, melyekre előadásában tényként utalt. Hogy ne csupán nyelvészeket idézzünk, tanulságos Serhiy Holovatyi példája is. A jogász Holovatyit hat alkalommal választották az ukrán parlament képviselőjévé, három különböző kormányban kapta meg az igazságügyi tárca vezetését, 2018. február 27. óta Ukrajna Alkotmánybíróságának bírája, levelező tagja az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémiának. 2006 és 2009 között az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének alelnöke volt, majd 2010–2013 között ugyanennek a testületnek volt a delegáltja a Velencei Bizottságban, 2017. március 16-tól pedig már Ukrajnát képviseli ebben a jogász testületben. Mindennek ellenére a 2017-ben elfogadott új ukrán oktatási törvény 7. cikkelye kapcsán a Velencei Bizottság tagjaként nyilatkozva kijelentette: az Európai Unió egyetlen tagállama sem engedélyezi a kisebbségek számára a teljes anyanyelvi oktatást.
Lásd:(https://zakarpattya.net.ua/News/175502-Chlen-Venetsiiskoi-komisii-Holovatyi-Navchannia-vykliuchno-movoiu-natsmenshyn-ne-dopuskaie-zhodna-kraina-IEvropy).
Mindezt annak ellenére állította, hogy – szakmai életútja alapján ítélve – ő is tud(hat)ta: az EU számos tagállamában (például az Ukrajnával szomszédos Szlovákiában és Romániában) az óvodától az egyetemig tanulhatnak anyanyelvükön a kisebbségek képviselői, s talán még arról is lehettek ismeretei, hogy az anyanyelvi oktatás jogát Magyarország Alaptörvénye is rögzíti (erről lásd Csernicskó–Tóth 2018).

[25] Lásd például Tolcsvai Nagy Gábor (2017: 504) szavait: „Több hamis kétség és veszély, illetve egyoldalúan ideologikus nézet fogalmazódott meg vagy nyert teret az elmúlt évtizedben a magyar nyelvvel és annak jövőjével kapcsolatban."

Bolcsó Dániel 2018. Kamu volt a híres stanfordi börtönkísérlet. *Index* 2018.06.15.https://index.hu/tudomany/2018/06/15/kamu_volt_a_hires_stanfordi_bortonkiserlet/

Bowring, Bill 2014. The Russian Language in Ukraine: Complicit in Genocide, or Victim of State-building? In Lara Ryazanova-Clarce ed. *The Russian Language Outside the Nation*. Edingurgh: Edingurgh University Press. 56–78.

Csernicskó István – Ferenc Viktória 2016. Transitions in the language policy of Ukraine (1989–2014). In Marian Sloboda, Petteri Laihonen and Anastassia Zabrodskaja eds. *Sociolinguistic Transition in Former Eastern Bloc Countries: Two Decades after the Regime Change*. Frankfurt am Main: Peter Lang. 349–377.

Csernicskó István – Huszti Ilona – Bárány Erzsébet 2015. Kisebbségi kétnyelvűség és integráció: biztos, hogy a két(tan)nyelvű oktatás a megoldás? In Kozmács István szerk. *Kétnyelvűségi szöveggyűjtemény*. Nyitra: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara. 177–211.

Csernicskó István – Tóth Mihály 2018. *Az anyanyelvi oktatás joga. Közép-európai hagyományok és Kárpátalja példája.* Ungvár: Autdor-Shark.

Csernicskó István 2016. A kétnyelvű Ukrajna. In Hires-László Kornélia szerk. *Nyelvhasználat, kétnyelvűség.* Ungvár: Autdor-Shark. 13–44.

Fedinec Csilla – Csernicskó István 2012. Nyelvtörvény Saga Ukrajnában: a lezáratlan 2012-es fejezet. *Kisebbségkutatás* 21/3: 568–588.

Fedinec Csilla – Csernicskó István 2016a. Az Ukrajnából száműzött Lenin. Európai út a kommunizmus öröksége nélkül? *Regio* 24/1: 73–124.

Fedinec Csilla – Csernicskó István 2017a. A 2017-es ukrajnai oktatási kerettörvény: a szöveg keletkezéstörténete és tartalma. *Regio* 25/3: 278–300.

Fedinec Csilla – Csernicskó István 2017b. Mi lesz velünk, magyarokkal? Új oktatási törvény Ukrajnában. *Közoktatás* XXII/4: 5–11.

Fedinec Csilla – Csernicskó István 2017c. (Re)conceptualization of Memory in Ukraine after the Revolution of Dignity. *Central European Papers* V/1: 46–71.

Fedor Anna 2018. Fake news a tudományban: hogyan lehet gátat szabni a csaló kutatásoknak? *Qubit* 2018. 10. 26. https://qubit.hu/2018/10/26/fake-news-a-tudomanyban-hogyan-lehet-gatat-szabni-a-csalo-kutatasoknak

Fishman, A. Joshua 2009. *Не кидайте свою мову напризволяще. Приховані статусні наміри в корпуснопланувальній мовній політиці.* Київ: Видавництво „К.І.С.”

Gal, Susan 2018. *A nyelv politikája. Nyelvi antropológiai tanulmányok.* Nyitra: Nyitra Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara.

Hanula Zsolt 2018. Jön a titkos világháború újabb csatája. *Index* 2018. 11. 17. https://index.hu/techtud/2018/09/17/a_fake_news_csak_

Haugen, Einar 1966. Dialect, Language, Nation. *American Anthropologist* 68/4: 922–935.

Hickey, Raymond ed. 2010. *The Handbook of Language Contact.* Malden, MA: Wiley-Blackwell.

Kamusella, Tomasz 2005. *The Triple Division of the Slavic Languages: A linguistic finding, a product of politics, or an accident.* Vienna: IWM Working Paper No. 1/2005.

Kamusella, Tomasz 2009. *The Politics of Language and Nationalism in Modern Central Europe.* Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Kamusella, Tomasz 2015. *Creating Languages in Central Europe During the Last Millennium.* New York: Palgrave Macmillan.

Kardos Gábor 2017. Mérlegen a nyelvi Charta. *Kisebbségi Szemle* II/3: 33–41.

Kloss, Heinz 1967. Abstand languages & Ausbau languages. *Anthropological Linguistics* 9: 29–41.

Kocsis Károly – Kocsis-Hodosi Eszter 1998. *Ethnic Georgarhy of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin.* Budapest: Geographical Research Institute and Minority Studies Programme.

Kocsis Károly – Tátrai Patrik szerk. 2015. *A Kárpát-Pannon-térség változó etnikai arculata / Changing Ethnic Patterns of the Carpatho-Pannonian Area.* Budapest: MTA CSFK Földrajztudományi Intézet. 3., bővített és átdolgozott kiadás.

Kontra Miklós 2010. *Hasznos nyelvészet*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.

Kontra Miklós 2013. „A nyelvészet eltűnhet" (Walt Wolfram) – és a nyelvi adatok? In Kontra Miklós, Németh Miklós, Sinkovics Balász szerk. *Elmélet és empíria a szociolingvisztikában*. Budapest: Gondolat Kiadó, 253–269.

Kulyk, Volodymyr 2013. Combining identity and integration: comparative analysis of schools for two minority groups in Ukraine. *Compare: A Journal of Comparative and International Education* 43(5): 622–645.

Kymlicka, Will 2015. Multiculturalism and Minority Rights: West and East. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe* 14/4: 4–25.

Labov, William 1979. A nyelv vizsgálata társadalmi összefüggésben. In Pléh Csaba, Terestyéni Tamás szerk. *Beszédaktus – Kommunikáció – Interakció*. Budapest: Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 365–398.

Labov, William 1988. A nyelvi változás és változatok: Egy kutatási program terepmunkamódszerei. *Szociológiai Figyelő* 4: 22–48.

Lane, Hugo 2001. Rusyns and Ukrainians Yesterday, Today and Tomorrow: The Limitations of National History. *Nationalities Papers* 29: 689–696.

Lansdowne, Alan 2008. *Is there a credible case for Rusyn National Self-Determination in Ukraine? A critical analysis of a self-declared ethnic minority's attempt to challenge the Ukrainian ethnonation-building project.* London: University College London.

Määttä, Simo K. 2005. The European Charter for Regional or Minority Languages, French Language Laws, and National Identity. *Language Policy* 4: 167–186.

Martin-Jones, Marilyn – Blackledge, Adrian – Creese, Angela eds. 2012. *The Routledge Handbook of Multilingualism*. New York: Routledge.

Masenko, Larysa 2009. Language situation in Ukraine: Sociolinguistic analysis. In Juliane Besters-Dilger ed. *Language policy and language situation in Ukraine: Analysis and recommendations*. Frankfurt: Peter Lang. 101–138.

Meyerhoff, Miriam – Schleef, Erik – MacKenzie, Laurel 2015. *Doing Sociolinguistics: A practical guide to data collection and analysis*. London – New York: Routledge.

Milroy, Lesley – Gordon, Matthew 2003. *Sociolinguistics: Method and Interpretation*. Oxford: Blackwell.

Molnár Csaba 2018. Talán mégsem válik az ember parancsra szadistává. *Index* 2018.04.13. https://index.hu/tudomany/2018/04/13/talan

Öllös László 2014. *Emberi jogok – nemzeti jogok. Emberi és polgári jogok-e a nemzeti kisebbségek jogai?* Somorja–Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó. 31–37.

Pavlenko, Aneta 2010. Linguistic Landscape of Kyiv, Ukraine: A Diachronic Study. In Elana Shohamy, Eliezer Ben-Rafael and Monica Barni eds. *Linguistic Landscape in the City*. Bristol–Buffalo–Toronto: Multilingual Matters. 133–150.

Pavlenko, Aneta 2011. Language rights versus speakers' rights: on the applicability of Western language rights approaches in Eastern European contexts. *Language Policy* 10: 37–58.

Rjabcsuk, Mikola 2015. *A két Ukrajna*. Budapest: Örökség Kultúrpolitikai Intézet.

Sándor Klára 2014. *Határtalan nyelv*. Bicske: SZAK Kiadó.

Sándor Klára 2016. *Nyelv és társadalom*. Budapest: Krónika Nova.

Shumlianskyi, Stanislav 2010. Conflicting abstractions: language groups in language politics in Ukraine. *International Journal of the Sociology of Language* 201: 135–161.

Smith, Eloit R. – Mackie, Diane M. 2001. *Szociálpszichológia*. Budapest: Osiris.

Smith, Raymond A. 1997. Indigenous and Diaspora Elites and the Return of Carpatho-Ruthenian Nationalism, 1989–1992. *Harvard Ukrainian Studies* Vol. XXI (Number 1–2): 141–160.

Szilágyi N. Sándor 2016. Egy túlméretezett kísérlet cseppet sem meglepő eredményei. *Maszol* 2016.10.6. http://www.maszol.ro/index.php/velemeny/70720-szilagyi

Thomason, Sarah Grey – Kaufman, Terrence 1988. *Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics*. Berkeley: University of California Press.

Tolcsvai Nagy Gábor 2017. Tervezés, (ön)értelmezés, fenntartás: A magyar nyelvstratégia lehetőségei és kötelességei. In Tolcsvai Nagy Gábor szerk. *A magyar nyelv jelene és jövője*. Budapest: Gondolat Kiadó. 487–507.

Tóth Mihály – Csernicskó István 2014. *Tudományos-gyakorlati kommentár Ukrajnának az állami nyelvpolitika alapjairól szóló törvényéhez.* Intermix Kiadó: Ungvár–Budapest.

Trudgill, Peter 1992. Ausbau sociolinguistics and the perception of language status in contemporary Europe. *The International Journal of Applied Linguistics* 2: 167–178.

Trudgill, Peter 2000. Sociolinguistics and sociolinguistics once again. *Sociolinguistica* 14: 55–59.

Trudgill, Peter 2001. The Ausbau and Abstand sociolinguistics of linguistic minorities. In P. Nelde and R. Schjerve eds. *Minorities and language policy* (= Plurilingua 22). St. Augustin: Asgard Verlag. 37–44.

Wardhaugh, Ronald 1995. Szociolingvisztika. Budapest: Osiris–Századvég.

Wigglesworth-Baker, Teresa 2018. Multilingual education reforms in Georgia in the post-Soviet period: discourses of ethnic minority integration. Language Policy 17/3: 285–306.

Zan, Mihajlo 2010a. Etnikai folyamatok Kárpátalján. In Fedinec Csilla és Mikola Vehes főszerk. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete. 441–448.

Балега Юрій 2003. *Політичне русинство і будивництво української держави.* Ужгород: Гражда.

Балега Юрій 2010. *Політичне русинство, або Фенцико-Бродіївські привиди на Закарпатті.* Ужгород: Видавництво Гражда.

Белей Л. – Белей Л. 2017. Неорусинство у контексті сучасної України. *Стратегічні пріоритети* 42(1): 57–61.

Белей Любомір 2017. *"Русинський" сепаратизм: націєтворення in vitro.* Київ: Темпора.

Бестерс-Дільґер Юліане 2011. Нація та мова після 1991 р. – українська та російська в мовному конфлікті. In Андреас Каппелер ред. *Україна. Процеси націотворення*. Київ: Видавництво „К.І.С." 352–364.

Вахтин Н.Б. – Головко Е.В. 2004. *Социолингвистика и социология языка.* Санкт-Петербург: Издательский центр «Гуманитарная Академия» – Европейский университет в Санкт-Петербурге.

Віднянський Степан 2017. Актуалізація «русинського питання» в Закарпатті та за його межами в контексті анексії Криму і війни на сході України. *Стратегічні пріоритети* 42(1): 8–17.

Горбулін В. 2017. Вступне слово. *Стратегічні пріоритети* 42(1): 5–7.

Гриценко Павло 2018. Мова як індикатор угорсько-українських відносин сьогоднення. *Стратегічні пріоритети* 46/1. 26–37.

Грушевський Михайло 1913/1954. *Історія України-Руси.* Том 1. Нью Йорк: Видавниче товариство «Книгоспілка».

Грушевський Михайло 1991. *Хто такі українці і чого вони хочуть.* Київ: Товариство «Знання» України.

Зан Михайло 2010b. Етнічні процеси на Закарпатті. In М. Вегеш та Ч. Фединець ред. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура*. Ужгород: Поліграфцентр „Ліра". 504–513.

Зан Михайло 2017. Неорусинство на Закарпатті як латентний фактор дезінтеграційної загрози єдності українського етнонаціонального простору. *Стратегічні пріоритети* 42(1): 62–71.

Кресіна Ірина – Явір Віра 2008. Проблеми імплементації норм міжнародного права у національне законодавство про мови. In Майборода Олександр, Шульга Микола, Горбатенко Володимир, Ажнюк Борис, Нагорна Лариса, Шаповал Юрій, Котигоренко Віктор, Панчук Май, Перевезій Віталій та ін. ред. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*, 190–204. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України.

Кривицька Олена 2015. *Демаркаційні лінії в етнополітичному просторі України*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України.

Кулык Володымыр 2007. Языковые идеологии в украинском политическом и интеллектуальном дискурсах. *Отечественные записки* 1: 296–316.

Лучик В. 2008. *Вступ до слов'янської філології*. Київ: Видавничий центр „Академія".

Майборода Олександр 1999. *Політичне русинство: Закарпатська версія периферійного націоналізму*. Київ: НаУКМА.

Майборода Олександр, Шульга Микола, Горбатенко Володимир, Ажнюк Борис, Нагорна Лариса, Шаповал Юрій, Котигоренко Віктор, Панчук Май, Перевезій Віталій та ін. ред. 2008. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України.

Марчук Наталія 2011. Історичні умови та особливості формування етнокультурної самосвідомості русинів Закарпаття в радянську добу. *Вісник Прикарпатського університету. Політологія* 4–5: 129–136.

Масенко Лариса 2007. *(У)мовна (У)країна*. Київ: Темпора.

Масенко Лариса 2015. Мовознавча солідарність по-українськи. *Портал мовної політики* 2015.09.24. http://language-policy.info/2015/09/larysa-Maszenko-movoznavcha-solidarnist-po-ukrajinsky/#more-1821

Масенко Лариса 2016. Якою мовою говорить патріотизм? *Портал мовної політики* 2016.11.1. http://language-policy.info/2016/11/yakoyu-movoyu-hovoryt-patriotyzm/

Масенко Лариса 2018. Українська революція і «російськомовні патріоти»: Україні потрібен мовний закон. *Портал мовної політики* 2018.08.31. http://language-

policy.info/2018/08/ukrajinska-revolyutsiya-i-rosijskomovni-patrioty-ukrajini-potriben-movnyj-zakon/

Мацюк Галина 2009. *Прикладна соціолінгвістика. Питання мовної політики*. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка.

Мельник С. – Черничко С. 2010. *Етнічне та мовне розмаїття України. Аналітичний огляд ситуації*. Ужгород: ПоліПрінт.

Мишанич Олекса 1999. *Політичне русинство: історія і сучасність. Ідейні джерела закарпатського регіонального сепаратизму*. Київ: Обереги.

Мушинка М. 2010. Політичне русинство на сучасному етапі. *Персонал* 1: 101–109.

Нагорна Лариса 2008. *Регіональна ідентичність: український контекст*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України.

Нагорна Лариса 2011. *Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України.

Німчук Василь 2000. Закарпатський говір. In *Українська мова. Енциклопедія*, 174–176. Київ: Видавництво „Українська енциклопедія" ім. П. Бажана.

Панчук Май 1995. Політичне русинство в Україні. *Політична думка* 2–3 (6): 116–123.

Піпаш Володимир 2011. Політичний підтекст русинського питання. *Регіоналістика* 1: 36–38.

Піпаш Володимир 2012. Політичний підтекст „русинського питання" на Закарпатті. *Закарпаття онлайн* 2012. 02.2. http://zakarpattya.net.ua/Blogs/92501-Politychnyi-pidtekst-rusynskoho-pytannia-na-Zakarpatti

Савойська Світлана 2011. *Мовно-політичний сепаратизм як фактор дестабілізації єдності українського суспільства в умовах пострадянської трансформації*. Київ: ВЦ „Просвіта".

Товт М. – Черничко С. 2013. *Научно-практический комментарий Закона Украины об основах государственной языковой политики (с приложениями)*. Киев: ВОО Правозащитное общественное движение «Русскоязычная Украина».

Фединец Ч. – Черничко С. 2016b. Декоммунизация в современной Украине: поиск путей в области истории, идентичности и языковой политики. *Историческая Экспертиза* 4: 67–88.

Чучка Павло 2000. Русинська мова. In Русанівський В. – Тараненко О. ред. *Українська мова. Енциклопедія*, 526–527. Київ: Видавництво „Українська енциклопедія" ім. П. Бажана.

Шевчук Ганна – Трач Надія 2009. Мовна політика після помаранчевої революції. *Маґістеріум* 37: 97–104.

Шевчук Юрій – Власюк Ганна 2015. Двомовність як хвороба. Професор Колумбійського університету називає українську мовну ситуацію «мовною шизофренією». *Портал мовної політики* 2015.07.5.

http://language-policy.info/2015/07/dvomovnist-yak-hvoroba-profesor-kolumbijskoho-universytetu-nazyvaje-ukrajinsku-movnu-sytuatsiyu-movnoyu-shyzofrenijeyu/

Шевчук Юрій – Палажій Галина 2015. Мовна шизофренія – нова, потужна форма русифікації. *Портал мовної політики* 2015.09.19. http://language-policy.info/2015/09/yurij-shevchuk-movna-shyzofreniya-nova-potuzhna-forma-rusyfikatsiji/#more-1780

Шевчук Юрій (Shevchuk, Yuri) 2015. *Мовна шизофренія. Quo vadis, Україно?* Івано-Франківськ: Discursus.

Шемшученко Юрій – Горбатенко Володимир 2008. Законодавство про мови в Україні: хронологічний моніторинг, класифікація, понятійна основа. In Oleksandr Maiboroda et al. eds. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України, 157–173.

Яворська Г. 2017. Мовні наративи та їхня роль у русинському питанні. *Стратегічні пріоритети* 42(1): 24–30.

AZ ERKÖLCS FOGALMA POLITIKAI KONTEXTUSBAN[1]

Lechner Ilona

1. Bevezetés

Akarva-akaratlanul hozzátartoznak mindennapjainkhoz morális döntések, amelyeket gyakran nem tudatosan hozunk meg, mégis azok vitathatatlanul meghatározzák életünket. Az erkölcsösség illetve erkölcstelenség hozzátartozik egy ember, család, társadalom lényéhez. Amióta a civilizált társadalom létezik, beszélhetünk erkölcsről, hiszen már az ókori filozófusok is boncolgatták a fogalom értelmét, struktúráját. Már akkor is beszéltek erkölcsi romlásról, mint ahogyan manapság is gyakran emlegetjük, hogy erkölcstelen világban élünk. De mi is valójában az *erkölcs*? Milyen *kognitív folyamatok* segítenek a fogalom konceptualizációjában? Változik-e az erkölcskoncepció a *kontextus*tól függően?

Jelen tanulmányban arra teszek kísérletet, hogy a kárpátaljai magyar sajtó anyagát vizsgálva közelebbi képet kapjak a politikai színezetű szövegekben megjelenő erkölcshöz kapcsolódó fogalmakról. Fő cél, hogy fényt derítsek arra, milyen szerepet játszik a kontextus a fogalom értelmezésében.

2. A moralitás mint fogalom az emberek tudatában

2.1. Az erkölcs hagyományos meghatározása

A magyar értelmező szótár definíciója[2] szerint az erkölcs:

a) A társadalom szempontjából helyesnek tartott emberi magatartást, cselekedeteket kötelezően meghatározó, koronként és közösségenként változó normák összessége.
b) Az erkölcsiség szabályai szempontjából helyes emberi magatartás, viselkedés.
c) A szerelmi életben, nemi vonatkozásban tanúsított magatartás.
d) A valláserkölcsi normák összessége.
e) Népies felfogásban rossz természet, makacsság, makrancos önfejűség.

2.2. Az erkölcs fogalma a kognitív nyelvészetben – elméleti háttér

Kognitív nyelvészeti szempontból az erkölcs fogalmát merőben más oldalról közelítjük meg. A fogalom, valamint annak struktúrája megértésében az erődinamika képi séma játszik fontos szerepet.

---

[1] „Az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-18-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült”

[2] http://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezo-szotara/kereses.php?kereses=erk%C3%B6lcs

Kövecses (2010) Lakoffra hivatkozva rámutat arra, hogy az értelmezési folyamatban az *'erkölcs erő'* komplex metafora bír a legnagyobb befolyással, amely a következő elemi metaforákra bontható*: 'a jó cselekedet fent van, a rossz cselekedet lent van, a rossz cselekedet zuhanás, a kísértés erő, az erkölcsösség erő'* (Kövecses-Benczes 2010: 141). Az erődinamika-értelmezés szerint a forrástartományban két különböző erő van, amelyek közül az egyik egy gonosz (belső vagy külső) erő, a másik pedig az ego, ami szeretne olyan maradni, mint volt, vagyis erkölcsös. Ha az ego ellenáll, akkor nincs hatás, tehát az ego erkölcsös marad. Ellenkező esetben a gonosz győz és az ego erkölcstelenné válik. Az erkölcs fogalmának kognitív modelljéről ez idáig nem született átfogó rendszerező tanulmány a magyar szakirodalomban. A kognitív nyelvészet általános érvényű szabályai viszont minden bizonnyal felhasználhatók e fogalom értelmezési folyamatában is.

Egy fogalom konceptualizációja, vagyis jelentésének megalkotása elménkben különböző kognitív folyamatok, pl. kategorizáció, fogalmi keretek (framek) létrehozása, metafora, metonímia, fogalmi integráció, alak-háttér elrendezés, képi séma stb. eredményeként történhet meg. Ezek a kognitív mechanizmusok természetesen nem tudatosan működnek és nélkülük lehetetlen lenne számunkra értelmezni a körülöttünk lévő világ entitásait. A konceptuális folyamatok funkciója nem más, mint hogy segítségünkre legyenek fogalmi rendszerünk felépítésében, valamint az új tapasztalatok értelmezése által annak bővítésére, változtatására. A jelentés azonban nem azonos a fogalmi tartományok, framek összességével, hanem függ a konceptualizáció mikéntjétől is. Az ember konceptuális rendszere egy modális szisztéma, melynek egyik jellemzője, hogy az értelmezési folyamatban központi szerepet játszanak a testi tapasztalatok, a kulturális tényezők, a kontextuális hatások.

3. A kontextus fogalmáról

A kontextus tudományának a pragmatikát szokás nevezni, de ez a fogalom sokkal szélesebb körben kutatott a nyelvészeti diszciplínákban, s mindegyik saját elméleti keretének megfelelően fogalmazza meg annak lényegét, funkcióját.

3.1. Kognitív nyelvészeti megközelítés

A fogalmi metaforaelmélet megjelenése óta számos kritika érte az elméletet, melyek közül egyik arra vonatkozik, hogy a metaforakutatások figyelmen kívül hagyják, ignorálják a valós diskurzust, tehát nem kontextualizált nyelvi példák alapján következtetnek fogalmi metaforákra. Erre a kritikára reagált többek között Kövecses (2005, 2010, 2012), aki kifejti, hogy a kognitív nyelvészet szempontjából a kontextus elsősorban

a metafora variálódásának, a nyelvi kreativitás forrásának tekinthető, és bevezeti a *kontextus által indukált kreativitás* (context-induced creativity) fogalmat, azokat a metaforákat pedig, melyek a kontextushatások által jöttek létre, *kontextus által előhívott metaforák*nak (context-induced metaphors) nevezi (Kövecses 2010: 657).

Megkülönböztetünk globális és lokális kontextust. Globális kontextushoz sorolhatjuk a fizikai környezetet, a szociális faktorokat, a kulturális kontextust, a megkülönböztető történelmi események (vagy akár személyes élettapasztalat) során szerzett emlékeket és a megkülönböztető érdeklődést. Ezek az összetevők előfordulhatnak egy tágabb vagy szűkebb értelemben vett közösség szintjén, valamint az egyén szintjén egyaránt. Gondolhatunk itt egy ország földrajzi fekvéséből adódó környezeti tényezőkre (élővilág, klíma, domborzat, stb.), társadalmi rendszerére, ugyanazon közösséghez tartozó egyének kulturális szokásaira, történelmi eseményekre, melyek az emlékezetben kódoltan befolyásolhatják fogalmi rendszerünket.

A lokális kontextus magában foglalja a közvetlen fizikai környezet elemeit, a diskurzus részvevőiről birtokolt tudást, a közvetlen kulturális kontextust és a közvetlen nyelvi kontextust. Gyakran nehéz pontosan elválasztani a különböző tényezőket, a globális és lokális kontextust egy kontinuumként kell elképzelni (Kövecses 2010: 661), melynek elemei együttesen fejtik ki hatásukat.

Az alábbi ábra kiválóan illusztrálja a metaforikus konceptualizációban jelentős szerepet játszó faktorokat.

1. ábra. Kontextus a kognitív nyelvészet szemszögéből (Kövecses 2010: 661, a szerző fordítása)

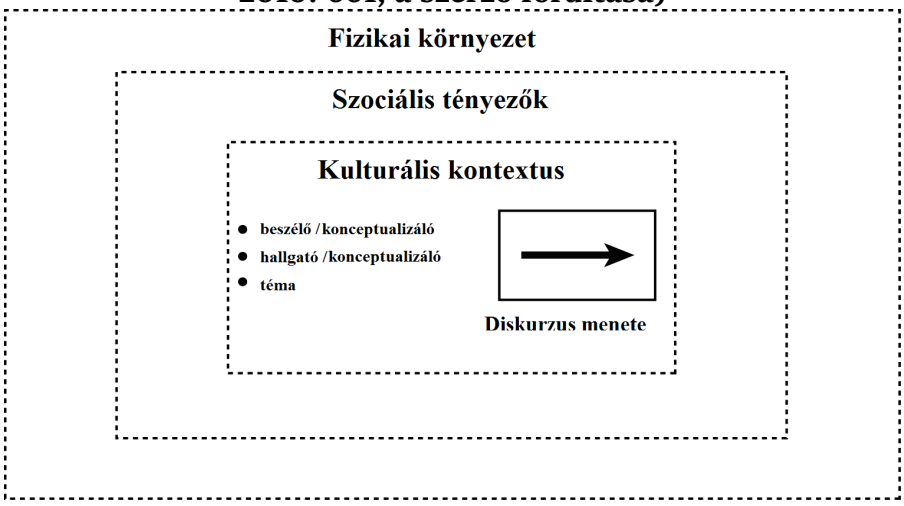

A kognitív nyelvészeti kutatásokra az jellemző, hogy a vizsgált nyelvi anyag alapján következtetnek a kontextusra. Megpróbálják rekreálni azokat a körülményeket, tényezőket, amelyek befolyásolták a vizsgált metaforikus nyelvi kifejezés létrejöttét, vagyis a kontextust eszközként használják fel arra, hogy a metafora motiváltságára fényt derítsenek. A nyelv irányából közelítik meg a kontextust (Illés 2012: 23).

3.2. Kognitív pragmatikai kontextus-felfogás

A pragmatika némileg módosítja a kognitív nyelvészek kontextus-felfogását. Először is abból indulnak ki, hogy a kontextust megkülönböztetik a szituációtól, központi fogalmuk pedig a *relevancia*. Alaphipotézisük, hogy a kontextus nem a rajtunk kívüli világban, hanem az elménkben van. A kontextus nem előre adott, létrehozásához szükség van a szituációban részt vevő egyének konstruktív tevékenységére (Tátrai 2004: 480). Widdowson (2007) szerint a kontextus nem az, amit felfogunk, észlelünk egy szituációban, hanem amit relevánsnak ítélünk meg, vannak a szituációnak olyan elemei is, melyeket bár észlelünk, de értelmezési folyamatunk során nem tartunk relevánsnak. A relevanciát tehát a szituációban részt vevők teremtik meg (Widdowson 2007: 19). Kontextus-elméletére alapozva megkülönbözteti a mondatot és a megnyilatkozást, ez utóbbi nem csak kontextus függő, de az által meghatározott is (Widdowson 2004: 37). A pragmatikai kutatások szempontjából nem az a fontos, hogy milyen elemekből épül fel a kontextus, hanem az a mód, ahogyan a szituációban részvevők kiválasztják azokat az elemeket, amelyekből felépítik azt.

A különböző elméletek tehát egyetértenek abban, hogy a kontextus a külső körülmények belső mentális reprezentációja. Abban is konszenzus figyelhető meg, hogy a nyelvi kifejezések értelmezése során nagy jelentőséget tulajdonítanak az előzetes ismereteknek, valamint az interakcióban részt vevő személyek közös háttértudásának. E nélkül ugyanis sikertelen a kommunikáció. Legfőbb különbség abban rejlik, hogy míg a kognitív nyelvészet a nyelvtől indul a kontextus felé, addig a pragmatikai kutatások során ellenkező irányban haladnak, és azt vallják, hogy az interakció részvevői a kontextus alapján építik fel a nyelvi anyagot.

4. A kutatásról

4.1. A kutatás tárgya és menete

A vizsgálati kérdések megválaszolása érdekében 15 politikai témájú újságcikket választottam ki. Az újságcikkek forrása elsősorban a http://www.karpatalja.ma és a http://karpataljalap.net internetes hírportálok. A cikkek előzetes átolvasás nélkül, véletlenszerűen, csak a címük alapján kerültek be a vizsgálati korpuszba. A sajtótermékek

kiválasztása során figyeltem arra, hogy azok elemző, nemcsak leíró jellegű írások legyenek, melyekben a szerző elsősorban személyes véleményét fejezi ki egy témával kapcsolatban. A sajtótermékek elsősorban az ukrán, illetve kisebbségi magyar társadalmat minősítő, bíráló, a hatalmi és társadalmi viszonyokat elemző irományok (lásd 1.sz. melléklet).

A vizsgálat során a cikkek szövegében beazonosítottam azokat a részeket, ahol az adott kontextusnak megfelelő erkölcshöz kapcsolódó fogalmak valamilyen formában megjelennek, majd ezeket rendszerezve és előző kutatási eredményekkel összevetve próbálom felfedni a konceptualizáció és a kontextus közötti összefüggéseket.

4.2. Kutatási eredmények

4.2.1. Az erkölcs és a politika összefüggései

George Lakoff (2002) *Moral Politics (Morálpolitika)* című művében részletesen foglalkozik az erkölcs fogalmával, ezen belül a politikai érvelés mögött meghúzódó fogalmi metaforákkal. A világhírű kognitív nyelvészprofesszor az amerikai embereket két táborra osztja, a konzervatív, illetve a liberális gondolkodásmódot követők táborára. Művében kifejti, hogy az erkölcs fogalmának megértésében kiemelkedő szerepet játszik a család. A család típusa határozza meg ugyanis a moralitásfelfogásunkat. Eszerint *Lakoff* két alapvető erkölcsmodellt különböztet meg: a) *a* SZIGORÚ APA, valamint b) *a* GONDOSKODÓ SZÜLŐ modelleket. A konzervatív gondolkodású emberek az erkölcs fogalom konceptualizációs folyamatában nagyobbrészt az előbbire, míg a liberális beállítottságú személyek az utóbbira támaszkodnak.

A különböző világnézethez eltérő értéktartalmak párosulnak. A konzervatív gondolkodású emberek számára *Lakoff* a *rend, fegyelem, alázat, szigor, kemény munka, felelősség, tekintély* értéktartalmakat sorolja fel, míg a liberális (progresszív) értékek a következők: *bizalom, méltányosság, szabadság, lehetőség* (Hosszú 2008: 2).

Az emberek erkölcskoncepciója összefügg a politikai gondolkodás sémáival, a tömegek manipulációjával. Köztudott, hogy például választások alkalmával (előtte vagy utána) a pártok, azok képviselői vagy magánszemélyek (politikusok) meg akarják nyerni az állampolgárok szimpátiáját, szavazatát, s ezáltal azok támogatását. A konzervatív és a liberális táborokhoz tartozókat egyaránt a gondolkodásuknak megfelelő értéktartalmakkal lehet megnyerni. Politikai beszédekben gyakran fellelhetőek a fenti erkölcsmodellekhez tartozó fogalmi metaforák, metonímiák, vagy akár blendingek is.

A választások idején az a magyar ember számít *erkölcsösnek* Kárpátalján, aki magyar pártra, valamint magyar párt színeiben induló képviselőre adja voksát. De milyen egy erkölcsös, illetve

erkölcstelen politikus? Melyek azok a relevánsnak ítélt fogalmak, amelyeket az erkölcshöz társítunk, ha politikai kontextusban vizsgáljuk meg azt? Ezekre a kérdésekre keresem a választ az ukrán társadalmi viszonyokat elemző újságcikkekben.

4.1.2. Az erkölcshöz kapcsolódó fogalmak

Először is nézzük át azokat a fogalmi metaforákat, melyek által a politika fogalmát konceptualizáljuk az említett korpuszban vizsgálva (ld. 1.sz. táblázat).

1. sz. táblázat. A 'politika' fogalmi metaforái

Fogalmi metafora	***Metaforikus nyelvi kifejezés (példa)***
A POLITIKA HARC	„[...] *ütőképes* gárda [...]" „[...] *nem adjuk fel.* Magyar érdekvédelmi szervezetként *küzdünk* [...]"
A POLITIKA ÜZLET	„[...] s az újonnan alakult parlamentben is jelentős *befektetéseket* kíván az erőviszonyok elrendezése [...]" „[...] családi *vállalkozás* [...]" „[...] virágzik a fizetett tüntetők toborzása mint *üzletág* [...]"
A POLITIKA URALKODÁS	„[...] az *uralkodó* elit tagjai [...]" „[...] *jobbágyként* kezelt magyarok [...]"
A POLITIKA HÁBORÚ	„[...] Ukrajnát éri *támadás* [...]"
A POLITIKA RABLÁS	„[...] arcátlan kisebbség *bitorolja* a többség jogait és tervszerűen *kifosztja* azt [...]"
A POLITIKA SZÍNHÁZ	„[...] Különös pikantériát kölcsönöz ennek a *színjátéknak* [...]"
A POLITIKA SZERENCSEJÁTÉK	„[...] Játsszunk *durákot*[3] hamiskártyásokkal [...]" „[...] nagyhatalmi *játszmák* [...]" „[...] *kik keverik a lapokat* [...]"
A POLITIKAI STRUKTÚRA ÉPÜLET	„[...] Az alvilági sémákban gondolkodó kárpátaljai elit *menekülési útvonalak*at tervez [...]"

Ebben a fogalmi keretben gondolkodva a politika mindig szorosan összefügg a hatalommal. Aki a politikai életben sikeres, az hatalommal bír, melyet használhat pozitív, illetve negatív eszközként is. Politikáról beszélve minősíthetjük a politikusokat, az általuk

[3] Egy orosz kártyajáték

gyakorolt politikát, a társadalmat, illetve annak tagjait, akik vagy egyetértenek a politikusok egyes döntéseivel és cselekedeteivel, vagy éppen felháborodnak azok miatt. Ennek megfelelően megítélhetjük a politika felsorolt részvevőit *erkölcsösként*, illetve *erkölcstelenként*.

A cikkekben többnyire negatív fogalmakat találtunk, vagyis az erkölcstelen személyek és viselkedésük jellemzői dominálnak. A következőkben ezeket sorolnám fel rendszerezve aszerint, kit minősítenek.

Az *politikusok*ra jellemző: *„botrányos, lekezelő viselkedés, felelőtlenség, munkakerülés, önzőség (mások érdekeit nem veszi figyelembe, csak a sajátját, saját primitív értékeit propagálja), uralkodás mások felett, ellenségesség, elfogultság, erőszak, gátlástalanság, csalás, lopás, alvilági elemek, színlelés (erkölcsös viselkedés tettetése), gonoszság, arcátlanság, nem szolgálnak a nyíltság és az erkölcsösség példaképeként, megvesztegethetők/lefizethetők, agresszivitás, az adófizetők pénzét fecsérelik el, átverik az embereket (bolonddá teszik a népet), szélhámosok, ingyenélők”*.

A politikához köthető leggyakoribb fogalmak, melyek összefüggésbe hozhatók a *politikai élet*ben részt vevők értékrendjével a következők: *„nacionalizmus, ideologikus értékorientáció, ideológiával összefont erkölcsi értékek, radikális nemzetellenesség, igazságtalanság, korrupció, káosz, hírhedtség, manipuláció”*.

A külső körülmények meghatározzák a társadalom tagjainak életét, akik valójában a hatalom döntéseinek elszenvedői. A szabad választójogból kifolyólag a társadalom tagjai beleszólhatnak a politikai életbe, megakadályozhatják a hatalom játszmáit, de persze csak akkor, ha erre igényük van. Ez sajnos a kárpátaljai magyar társadalomra nem mondható el. A cikkek szerzői amellett érvelnek, hogy az egészséges értékrend kialakításában az egyik fő tényező a társadalmi és családi nevelés, ezzel alátámasztva Lakoff (2002) említett feltételezését, hogy az emberek erkölcsfelfogása visszavezethető a családi modellre.

Mindezek tudatában gyűjtöttem össze azokat a tulajdonságokat/tipikus viselkedési normákat, melyek minősítik az *egyéneket* a Kárpátaljára jellemző politikai és társadalmi körülmények között: *„kész támogatni az erkölcstelenséget, gyengeség, hűség, identitás megőrzése/elhagyása, nemzet iránti kötelesség érzése, nem vált ki ellenállást (behódol), hiszékenység, társadalmi tudatosság hiánya, felelőtlenség, barbárság, tudatosság/tudatlanság, nyereség utáni vágy, mohóság, degradáltság, hanyatlás, a hatalmon lévő bűnözőket dicsőítése, megvehetőség, szűklátókörűség, primitívség, nincsenek eszmei indíttatású tiltakozások, felebarátunk átverése, közöny, passzivitás, elhidegülés, kiegyezés a hatalommal, könnyelműség,*

nincsenek ambícióik, kapzsiság, tudatlanság, Júdások (árulók), elcsábulás, fegyelmezetlenség”.

Az előzőekben felsorolt fogalmak lényegében a hatalom helyes/helytelen gyakorlása, a befolyás, a pénz, a nemzeti identitás, nemzeti tudatosság témakörök körül forognak, melyek egyértelműen a politikai kontextushoz köthetők, tehát alátámaszthatjuk azt a hipotézisünket, hogy a kontextus meghatározza azt, hogyan konceptualizálunk egy bizonyos fogalmat, jelen esetben az erkölcs fogalmát. Egy 2011-ben általam végzett kérdőíves kutatás eredményei is ezt bizonyítják, hiszen az derült ki, hogy a Kárpátalján megkérdezett válaszadók szerint az erkölcsös ember: *„becsületes, igazságos, megfontolt, érzékeny, segítőkész, jól nevelt, szerény, tisztelet-, ill. illemtudó, megbízható, szabályokat betartó, jólelkű, van hite, tisztességes, nem hivalkodó, tisztalelkű, empatikus, előzékeny, jóindulatú, kedves, hű, önzetlen, kitart elvei mellett, igaz, gerinces, vallásos, betartja az alapvető normákat, törvényes keretek között mozog”.*

Az erkölcstelen ember ezzel szemben: *„gátlástalan, hazug, törtető, becstelen, jellemtelen, magamutogató, hivalkodó, tisztességtelen, bűnös, aljas, képmutató, tolvaj, házasságtörő, tiszteletlen, rosszindulatú, gonosz, szemérmetlen, megbotránkoztató, önző, csaló, nem gondoskodik a családjáról, kikezd más házastársával, hűtlen, megbízhatatlan, hamis, önös érdekek vezérlik, átgázol másokon, törvényszegő, kapzsi, zsarnok, szabad szájú”.*

Összehasonlítva a fogalmak listáját jól kivehető a különbségek. A politikai témájú cikkekben nem találtunk említést például a család szentségéről, a vallási értékekről. Az általános fogalmak között viszont nem körvonalazódnak egyértelműen a hatalommal, befolyással, pénzzel kapcsolatos fogalmak.

A vizsgálati korpuszból az is kiderül, hogy bár mindegyik újságcikk az előzőekben felvázolt külső politikai körülmények között született, mégis találhatunk különbségeket az egyes cikkekben domináló fogalmakat illetően. A címben megjelölt és ezáltal aktivált fogalmi keret/kulturális modell meghatározza a további kognitív mechanizmusokat, fogalmi metaforákat, metonímiákat, amelyek segítségünkre vannak konceptualizációs tevékenységünk során. Jellemző az is, hogy egy cikk vagy bekezdés egészében egy (gyakran a címben megjelölt) fogalomrendszeren, idealizált kognitív modellen belül mozgunk.

> *[…] Lviv megyében a 2012-es választások legelterjedtebb technológiáját **Aranyhalnak** nevezik. A tehetős jelölt egy-két év alatt dolgozza meg a maga járásait. A nevét viselő jótékonysági alapítványon keresztül szponzorálja a templomot, a kultúrház*

tatarozását, számítógépeket vesz az iskolának. A krőzusok egyike még a havat is eltakaríttatta a hegyi utakról.
*Ez a polittechnológia az olyan **halászatra** emlékeztet, amikor **réseket vágnak a nádasban**. A **halakat** néhány napon keresztül búzával vagy borsóval **etetik be**. Majd eljön az a bizonyos X nap, s a **halász** ügyesen kifogja az irtásokból a **pontyokat**. A látvány lenyűgöző. Eljön a nap, amikor mindnyájan úgy érezzük majd magunkat, mint azok a bizonyos **pontyok a sütőben**, akiket **rászoktattak az ingyen borsóra**. […]*[4]
*[…] Ennek ellenére az ukrán politikai elit egészét mint osztályt szemlélve az embernek az a makacs érzése támad, mintha annak a „szuverenitás", az „emberi jogok", a „**külpolitikai** irányvonal" egy étlap kínálatát jelentenék, amelyet kívülről akarnak rájuk tukmálni. Ha a Földön lenne még **édenkert**, az ukrán csinovnyikok bizonyára elsőként nyújtanák be a **jelentkezési kérelmüket**, azonnal hozzálátva a **faültetéshez** a csupa gödör autópályák mentén abban a reményben, hogy ha az **angyali felügyelőség** nem is nyitja meg a határokat a **paradicsomi almák és nektárok exportja** előtt, legalább az ingatlanvásárlást engedélyezni fogja ott. […]*[5]

Ez bizonyítékul szolgál arra, hogy a kontextust mindig az éppen aktuális szituációban részt vevők, jelen esetben a szerzők, elemzők építik fel és alakítják.

Számtalan esetben az is igaznak bizonyult, hogy közös háttérinformáció nélkül nem értelmezhető a megnyilatkozás.

*[…] **Mezsigorje**… mi mindent jelent ez a szó az ukrán szívnek! A fényűző rezidencia a korrupció szimbóluma. Mezsigorje majdhogynem a rezsim fő bűntette. Mezsigorje az évszázad lopása. Máris meg van ígérve, hogy a haladó erők győzelme után Mezsigorjét visszaadják az ukrán népnek.*
Igaz, a népnek csak azt lehet visszaadni, ami az övé volt. Mi legyen akkor Viktor Fedorovics családi birtokával? […][6]
*[…] A jelenlegi vezetői garnitúra magát mint hatékony csapatot reklámozza, ez a hatékonyság azonban a **régi szovjet típusú hatékonyság**ot jelenti. Ez a **kalapács hatékonysága**, amellyel szeget lehet beverni, vagy, az ütés erejétől függően, beindítható egy gép, szétmorzsolhatók az ujjak. Ennél összetettebb tevékenységhez – tudományos fejlődésre, ötletek generálására,*

---

[4] Az idézet forrása: Valasztások 2012 - Játsszunk durákot hamiskártyásokkal
[5] Az idézet forrása: Hatalomról Ukrajnában és az ukrán hatalomról
[6] Az idézet forrása: A „saját"és a saját

az információs tér irányítására s végül társadalomtervezésre – azonban nem alkalmas ez a megközelítés. […][7]

Aki nem tudja, mit jelentenek a kiemelt kifejezések, nem ismeri azok történetét, történelmi jelentőségét nem érti, hogyan hozható ez összefüggésbe a politikai hatalommal és a társadalommal. A cikkek folytatásában azonban jól nyomon követhető, ahogyan a szerző felépíti az olvasóban azt a tudásfragmentumot, ami az ő elméjében aktiválódott, ezáltal értelmezhetővé teszi számára az információt.

5. Összefoglalás

A vizsgálat során alátámasztást nyertek a kognitív pragmatika nézetei, mely szerint:

- a kontextustól a nyelv felé haladva megállapítható és kimutatható annak hatása konceptualizációnkra,
- a kontextus meghatározza azt a módot, ahogyan felépítjük magunk számára a jelentést,
- értelmezési folyamatunkban azokat a körülményeket ragadjuk meg, melyek relevánsak számunkra az adott szituációban.

Kezdeti kutatási kérdéseinkre választ kaptunk, de általános érvényű következtetések levonása céljából további vizsgálatok szükségesek.

Irodalom

Hosszú Hortenzia 2008. *Évértékelő beszédek. Az országértékelők kognitív mintázatai 2005 – 2007 között*. [Letöltve 2019.01.15: http://www.meltanyossag.hu/files/evertekelobeszedek.pdf]

Illés Éva 2012. Approaches to context. In Sonja Kleinke, Zoltán Kövecses, Andreas Musolff, & Veronika Szelid eds. *Cognition and culture*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 19-27.

Kövecses Zoltán 2005. *Metaphor in culture: universality and variation*. Cambridge: Cambridge University Press

Kövecses Zoltán – Benczes, Réka 2010. *Kognitív nyelvészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó

Kövecses Zoltán 2010. A new look at metaphorical creativity in Cognitive Linguistics. *Cognitive Linguistics* 21-4: 655-690.

Kövecses Zoltán 2012. *Creating metaphor in context*. In Sonja Kleinke, Zoltán Kövecses, Andreas Musolff, & Veronika Szelid eds. *Cognition and culture*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 28-43.

Lakoff, George 2002. *Moral politics: how liberals and conservatives think*. University of Chicago Press

Tátrai Szilárd 2004. A kontextus fogalmáról. *Magyar Nyelvőr* 128: 479–494.

Widdowson, Henry G. 2004. *Text, context, pretext*. Oxford: Blackwell Publishing. Chapter 1 *Text and discourse* pp. 1-16.

Widdowson, Henry G. 2007. *Discourse analysis*. Oxford: Oxford University Press. Chapter 3 *Context* pp. 19-26.

[7] Az idézet forrása: Hatalomról Ukrajnában és az ukrán hatalomról

1. sz. MELLÉKLET

Az újságcikkek címe és forrása:

1. Mivel foglalkoztak parlamenti képviselőink
   http://karpatinfo.net/hetilap/ukrajna/mivel-foglalkoztak-parlamenti-kepviseloink
2. Azarov nem akar szigorú monetáris politikát folytatni
   http://karpatinfo.net/cikk/ukrajna/azarov-nem-akar-szigoru-monetaris-politikat-folytatni
3. Magyar elnyomás Ukrajnában?
   http://karpatalja.ma/karpatalja/nezopont/16157-magyar-elnyomas-ukrajnaban
4. Sok esemény, kevés változás
   http://karpatalja.ma/karpatalja/nezopont/15950-sok-esemeny-keves-valtozas
5. Az ukrán nyelvtörvény magyar története
   http://karpatalja.ma/karpatalja/nezopont/15799-az-ukran-nyelvtorveny-magyar-tortenete
6. Így osztják a lapokat a Legfelsőbb Tanácsban
   http://karpatalja.ma/karpatalja/nezopont/15574-igy-osztjak-a-lapokat-a-legfelsobb-tanacsban
7. A járási ügyész feleségét nem hajlandó elmarasztalni az ukrán bíróság
   http://karpatalja.ma/karpatalja/nezopont/15307-a-jarasi-ugyesz-feleseget-nem-hajlando-elmarasztalni-az-ukran-birosag
8. Nacionalizmus és oroszosítás között
   http://karpataljalap.net/2013/01/25/nacionalizmus-es-oroszositas-kozott
9. Egy jövő nélküli ország
   http://karpataljalap.net/2012/12/21/egy-jovo-nelkuli-orszag
10. Közönyösök diktatúrája
    http://karpataljalap.net/2012/09/07/kozonyosok-diktaturaja
11. Mert a haza ... eladó
    http://karpataljalap.net/2012/08/17/mert-haza-elado
12. Hatalomról Ukrajnába és az ukrán hatalomról
    http://karpataljalap.net/2012/06/22/hatalomrol-ukrajnaban-es-az-ukran-hatalomrol
13. A”saját „ és a saját
    http://karpataljalap.net/2012/06/08/sajat-es-sajat
14. Választások 2012 - Játsszunk durákot hamiskártyásokkal
    http://karpataljalap.net/2012/05/04/valasztasok-2012-jatsszunk-durakot-hamiskartyasokkal
15. Milyen a jó magyar: jelölt vagy szavazó?
    http://karpataljalap.net/2010/07/16/milyen-jo-magyar-jelolt-es-szavazo

A BORDÉLY, A KOCSMA, A BETYÁR ÉS A HATÁRON TÚLRA SZAKADT ROKON LEGENDÁJA, AVAGY KÁRPÁTALJA A CSEH FILMEKBEN

Fedinec Csilla

Bevezetés

Ha cseh filmről van szó, akkor elsőre a legtöbb embernek minden valószínűség szerint a filmtörténet leghíresebb pecsételése ugrik be. Az író Bohumil Hrabal és a rendező Jiří Menzel halhatatlan története máig megmozgatja a művészetkedvelők fantáziáját. Jóval magasabb pontértékű kvízkérdés, hogy vajon kit tett a legismertebb kárpátaljaivá a cseh filmes szakma? Ahogy mondani szokták, sose találnák ki, éppen ezért is érdemes elmélyedni a témában. Alább a (tartalmában vagy a forgatás helyszíne miatt) kárpátaljai filmes történelem cseh fejezete következik, szerény szlovák epizóddal.

A csehek nem állnak velünk csehül

Az érthetetlent mi magyarok úgy is kifejezhetjük, hogy „kínaiul van", a csehek ugyanebben az esetben viszont azt mondják, hogy „magyarul van". A „csehül van" vagy „csehül áll" pedig azt jelenti nekünk, hogy rossz a helyzet. Nos, ebből a nyelvi bukfencből alkottam ezt a kissé képzavaros fenti címet. Az első Csehszlovák Köztársaság két évtizede és a második Csehszlovák Köztársaság néhány hónapja, amikor része volt az országnak Kárpátalja – a csehek és a szlovákok államában egy jelentős, szintén szláv közösség, a ruszinok otthona, tarkítva a kisebbségekkel, egy földnyúlvány a kisantant szolgálatában – nem múlt el nyomtalanul a cseh közgondolkodásból sem mind a mai napig. Persze nem arról van szó, hogy minden földi halandó folyamatosan bújná a történelemkönyveket, de az irodalom, a film, a zene, vagy éppen egy stílusos söröző alkalmas arra, hogy ébren tartsa az érdeklődést az „ismeretlen föld" iránt legenda, vér, kaland, szerelem bűvöletében. A szlovákoknak ilyen szempontból látszólag nincs hozzánk viszonya. Azaz egy elvetélt kísérletről azért beszámolunk.

Az első csehszlovák hangosfilm: *A hűtlen Marijka* (1934)

A két világháború közötti Kárpátalja, Kárpátaljai Oroszország megismerését segítették a szépírók alkotásai. Balogh Edgár vagy Fábry Zoltán a végtelen szegénységet ecsetelték, amivel a magyar olvasó számára semmi újat nem mondtak, a cseh írók azonban, mint Karel Čapek, Ivan Olbracht felfedeztették az ismeretlen tájat olvasóikkal.

Különösen Olbracht szentelt nagy figyelmet a vidéknek, szépirodalmi alkotásokban és esszékben rögzítette sokszor cseppet sem hízelgő személyes tapasztalásait az itt élőkről. Olbracht műveiből legalább 15 film készült (Horák 2010), melyek közül több kárpátaljai témát dolgoz fel. A kommunista múlt Olbrachtot nem tudta elhalványítani – nem mintha el kellett volna –, a mai Magyarországon is Karel Čapek és Jaroslav Hašek mellett a legnépszerűbb cseh író. Bestseller a kárpátaljai olvasók számára is. 1931-ben felállított diagnózisa máig nem vesztette érvényét: „A harc itt elsősorban a nyelvért, a kultúráért, az országrész nevéért folyik. És a politikai és szociális elemek minden lehetséges fajtája rendezetlenül vegyül el benne" (Olbracht 1987a: 408).

1930-as évek elejének verhovinai népéletét bemutató, *A hűtlen Marijka* című filmet[1] (Vancura 1982: 52–53) csehszlovák filmesek készítették Ivan Olbracht műveinek motívumai alapján 1933-ban. Ez volt az első csehszlovák hangosfilm, amely 1934-ben került a nagyközönség elé. A forgatókönyvet Olbracht, Karel Nový és a rendező, Vladislav Vančura közösen írta (Olbracht és mtsai 1982).[2] Olbracht személyesen is feltűnik egy epizódszerepben mint cseh turista fényképezőgéppel a kezében.

A film alaptörténete a következő. Egy isten háta mögötti verhovinai kis faluban élt a Bircsák család: egy házaspár, Mariska és Petro, és a férfi anyja, Olena. A házukba belecsap a villám és leég. A korcsmáros, akinek Petro jókora összeggel tartozik, felajánlja, hogy potom pénzen megveszi a telket, melyen turistaházat akar felhúzni. Petro elutasítja az ajánlatot és elhatározza, hogy újjáépíti a családi fészket. Mivel nincs pénzük, ezért Petro elmegy idénymunkára, fakitermelésre. Amíg távol van, a felesége megcsalja egy falubelijével, Danilóval. Az anyós azonnal megírja a fiának a történteket. A szegénység Danilót is rákényszeríti, hogy elmenjen a fakitermelésre, ahol egy baleset következtében életét veszti. Halálához köze van Petro bosszújának is. Petro hazatér, megbocsát az asszonynak, és élnek boldogan. Féltékenység, szerelem, megcsalás, vezeklés, igazságtalanság, pogrom, bosszú, halál – minden megtalálható a filmben, amire szükség van a néző figyelmének fenntartására. Ennek ellenére a maga idejében sem a közönség, sem a kritikusok nem lelkesedtek túlságosan iránta, ma azonban ezt tartják a két világháború közötti időszak egyik legnagyobb cseh filmes alkotásának (vö.

---

[1] Eredeti címe: Marijka nevěrnice. http://www.csfd.cz/film/9283-marijka-nevernice/ (2018-04-22);

[2] Olbracht, Ivan – Nový, Karel – Vančura, Vladislav: *Marijka nevěrnice.* (Uspořádal, obrazovou dokumentaci vybral a předmluvu napsal Pavel Taussig.) Odeon, Praha, 1982. Vančura maga is jeles író. A *Szeszélyes nyár* című regényéből 1967-ben Jiři Menzel forgatott filmet.

Погребняк 2014: 213). A szélesebb közönség számára az újrafelfedezést elősegítette, hogy az alkotás 2010-ben Bolognában a restaurált archív filmek fesztiválján díjazott lett.[3]

A filmben csupa amatőr színész játszik, a forgatás helyszínének, a kárpátaljai Kolocsava településnek és környékének lakói. „Ruszin parasztok és favágók, zsidó iparosok és kereskedők élnek itt. Szegény zsidók és jobb módú zsidók, szegény ruszinok és még szegényebb ruszinok" (Olbracht 1987b:199). Látjuk a filmben a Fekete-Tisza mentét is. Az alkotók független pénzügyi társaságot alapítottak a film költségeinek előteremtésére. A forgatás idején esős volt az idő. Napokig esett, nem lehetett forgatni, a felszerelés bérleti díját, illetve a közreműködők napi díját azonban ekkor is fizetni kellett. Akadályozták a forgatást a keresztény és a zsidó ünnepek is. A csehek megtudták, hogy a Verhovinán vannak napok, amikor nem szabad baltát venni a kézbe, földet művelni, kendert törni. De a favágók például jól jártak, hiszen a forgatásért több pénzt kaptak, mintha dolgozniuk kellett volna (Кляшторна 2015).

A címszereplő, Anna Skelebej, vagy csehesen Anna Šklebejová. A szereplők többsége írástudatlan volt, beleértve Anna Skelebejt is. Az ukrán önképző egyesület, a Proszvita felsősebesi szervezete amatőr színjátszó körének volt a tagja. A szerepet felolvas alapján tanulta meg kívülről. A film sajátossága az is, hogy eredetileg csak képfelvétel készült, utólag mondták rá a hangot a prágai stúdióban, de megint csak nem hivatásos színészek, hanem az eredeti szereplők. A Prága melletti Barrandov Stúdióban, a „Kelet Hollywoodjában"[4] megbámulták az amatőröket (vö. Мокрянин 2011). Azért kellett ezt a bonyolult megoldást választani, mert a filmkészítők nem rendelkeztek hangfelvételre is alkalmas mobil kamerával. A prágai utómunkálatok után Anna Skelebej arra panaszkodott, hogy sohasem fog férjhez menni, mert senki sem akarja elhinni neki, hogy a filmen dolgozott, hanem azt állítják, öt hétig egy kassai bordélyban volt (vö. Кляшторна 2015).

Érdekesség még, hogy a szereplők anyanyelvükön beszélnek, így a film tulajdonképpen három nyelvű: cseh, ruszin és jiddis.[5] Tegyük hozzá: alapvetően ez a három nyelv, plusz az egyéb áthallások, igazi kárpátaljai módon, amely sokszínűség különösen erős volt a két világháború közötti időszakban, és erősen megkopott a szovjet időszakra,

---

[3] Il Cinema Ritrovato dvd Awards, 2010. http://www.cinetecadibologna.it; (2018-04-22)

[4] Az 1921-ben alapított filmstúdió Európa egyik legnagyobb és legrégibb filmgyártó komplexuma, amely ma is működik. Számos Oscar-díjas filmet is forgattak itt. http://www.barrandov.cz/; (2018-04-22)

[5] A film nyelvét illetően a különböző leírásokban esetenként a ruszint ukránnal, a jiddist némettel vagy német-zsidóval helyettesítik, de előfordul a „csehek számára teljesen érthetetlen nyelv" összefoglaló megfogalmazás is.

mára pedig gyakorlatilag kiveszett. Ma Kárpátalján, aki nem magyarul, az irodalmi ukránul beszél, a helyi dialektust alig lehet itt-ott kihallani, soha ilyen egynemű nem volt a nyelvi térkép. A néző számára a film nyelvi világa maga a nyelvi káosz vagy éppen nyelvi paradicsom. Magában a filmben ez láthatóan semmiféle kavarodást nem okoz, sőt, értetlenséget sem, ami aligha csupán dramaturgiai elem, hanem megfelel a korabeli helyi viszonyoknak, így működhetett a való életben is. A történet maga sem patetikus mese, hanem a szépítetlen valósághoz áll közel (vö. Погребняк 2014: 2016).

Suhaj, a legenda: négy cseh film az Erdős-Kárpátok betyárjáról (1947, 1977, 1978, 2011)

Kolocsavára, a bő évszázada még isten háta mögötti verhovinai kis falura a 21. század is úgy köszöntött rá, hogy ha nagy volt a hó, akkor meg sem lehetett közelíteni, a falusi klub be nem fejezett épületét pedig nyilvános vécének használták. Pedig az 1930-as évektől már híressé tette Ivan Olbracht. Aztán a kétezres években jött a falu szülötte, a politikus és bankár Sztanyiszlav Arzsevityin, aki kisvasutat épített, múzeumokat nyitott, látogathatóvá tette az Árpád-vonal egyik bunkerét, emlékműveket állíttatott, vaskos kötetekből álló könyvsorozatot indított. Beindult az élet, a települési romantika egyértelműen vonzza a látogatókat is, és nem csak a „hagyományos" turistákat. A ma nyolcezres település lakóinak ősei között vannak román és sváb telepesek, a helyiek beszédéből ma is kihallani a román kölcsönszavakat és a verhovinai ruszin dialektust (Кляшторна 2003).[6] Ismert falu. Ismert hely.

Robin Hood, Juraj Jánošík, Rózsa Sándor, Jesse James – ugye ismerős nevek? Kárpátaljának is van ebbe a sorba tartozó hőse, „népi bosszúállója", mégpedig Szuhai Miklós, vagy ismertebb nevén Nikola Suhaj, „az Erdős-Kárpátok híres betyárja" (Olbracht 1987d: 347). Olbracht 1934-ben írta egy esszéjében a következőket: „A kárpátaljai népnek nincsenek nemzeti hagyományai, sem írott története. Nem kétséges, hogy a történetét előbb-utóbb megírják, és ha marad rá idő, találnak egy gazdag középkori földesurat is (hős hadvezért, kolostor-alapítót, a tudományok és művészetek pártfogóját), akinek majd lovas szobrot lehet állítani Ungvár főterén s a nevét olyan sokáig, olyan hanghordozással, és áhítatos mozdulat kíséretében, olyan jelentőségteljes célzásokkal és annyi díszítő jelzőkkel lehet majd emlegetni, hogy titokzatossá válik, és már a puszta név is olyan érzéseket vált ki az emberekből, amelyet a mindenkori politika kívánatosnak fog tartani. De ez mindeddig nem történt meg. A kárpátaljai népnek nincsenek hivatalosan elismert hősei. De hősei vannak. És sokkal

[6] A település honlapja: http://www.kolochava.com/ (2018-04-22);

vonzóbbak azoknál, akik nyeregben ülve kardjuk markolatát szorongatják. A kárpátaljai nép hősei a betyárok[7] (Olbrecht 1987e: 409)".

Suhaj 1898-ban született Alsókalocsán (ma Kolocsava). 1917-ben behívót kapott a magyar hadseregbe, ám nem került ki a frontra, mert megszökött, s 1921-ben bekövetkezett haláláig Kolocsava környékén bujkált, betyár módjára élt. Megpróbálkozott egy rövid időre a civil élettel is, feleségül vette falubelijét, Dracs Erzsikét. A lányuk Anna, már Suhaj halála után született. Előbb a magyar, majd később a román, s végül a csehszlovák rendőrség állandóan üldözte. Suhajt betyártársai ölték meg a fejére kitűzött jutalomért 1921-ben. Kevesen, legfeljebb a környékbeliek ismerték volna, és az emléke sem maradt volna fenn, ha nem jön Ivan Olbracht, aki megírta róla először 1933-ban kiadott regényét, s ezzel az egykori betyár legendává vált. A *Nikola Suhaj* Olbracht egyik leghíresebb műve, amely azóta a cseh filmeseket is több ízben megihlette.

Az első alkotás Miroslav Josef Krňanský rendezésében a *Nikola Suhaj* című csehszlovák film 1947-ből.[8] A film csak lazán igazodik a regény cselekményéhez. A hadseregből való szökéstől Suhaj haláláig követi az eseményeket, különösen felnagyítva a szerelmi szálat. A filmben a kárpátaljai helyszín azonban csak kirakat, teljesen hiányzik belőle a genius loci, ami Olbracht művének lényegét adja. A kortársak hűvösen fogadták az alkotást, még antiszemitizmussal is megvádolták, aminek nem volt alapja, az eredeti történet sematikus leegyszerűsítésének volt a következménye a félreértés (Horák 2010). A háború után a csehszlovák filmeseknek nyilván valami semleges terepet és témát kellett találniuk, érdekes, hogy ebbe a szórásba az egykori csehszlovák tartomány, Kárpátalja is bekerült, amelyet immár a sztálini Szovjetunió uralt.

A következő feldolgozás egy 1977-es tv-film volt Evžen Sokolovský rendezésében, lakonikus címmel: *Nikola Suhaj, a betyár*.[9] A film a szabadság és a szerelem iránti vágyat helyezi előtérbe. Suhaj alakjában, aki „megsarcolta a gazdagokat, és segítette a szegényeket" (Olbracht 1987c: 189), a legenda és a valóság ötvöződik. A filmbeli történet szerint a cselekmény helyszíne ugyan az eredeti, azonban a filmet valójában Rožnov pod Radhoštěm településen, a Radhošť-hegy

---

[7] 2015-ben Kobály József történész így fogalmazott: a kárpátaljai népnek nincsenek hősei, Laborc, Korjatovics és társaik hétköznapi szereplők, aki köré mítoszt építettek a 19 századtól kezdve, ezekre a mítoszra azonban elsősorban a politikának volt szüksége mind a mai napig (vö. Каралкіна 2015)

[8] Eredeti címe: Nikola Šuhaj. http://www.csfd.cz/film/5353-nikola-suhaj/ (2018-04-22)

[9] Eredeti címe: Nikola Šuhaj loupežník. http://www.csfd.cz/film/225112-nikola-suhaj;(2018-04-22)

lábánál, a Bečva folyó völgyében elterülő cseh városkában forgatták.[10]

A máig legismertebb filmes alkotás, sőt, a cseh kultuszfilmek egyike az 1978-as *Ballada a betyárról*,[11] amely egy színházi musical filmes változata Vladimír Sís rendezésében (Holý 2008: 177, Leerssen 2010: 438). Az 1967-ben alapított, ma is működő brünni Husa na provázku nevű alternatív színház[12] 1975-ben musical formájában vitte színre Nikola Suhaj történetét Milan Uhde feldolgozásában, Miloš Štědroň zenéjével. 2015-ben a brünni „libás" színház felújította a „híres musicalt".[13] „A legenda visszatér", „vér és szerelem", „szórakoztató és izgalmas" – kell-e ennél vonzóbb nézőcsalogató szöveg? Suhaj ma is hódít.

A musical filmváltozata szolgáltatta az ihletet a 2011-ben nyílt brünni Koločava sörözőhöz. „Stílusos dohányfüstmentes pub Brünnben cseh és kárpátaljai konyhával." – olvashatjuk a honlapon.[14] „Nos, ha Kárpátalja vadregényes erdeiben a betyár is az úr, a Koločava sörözőben mindenképpen a vendégnek jut ez a kiemelkedő szerep. És ez nem csak üres frázis a kocsma honlapjáról [...]" „[...] ételkínálatából nem hiányoznak a helyi – ukrán jellegzetességek. Így aztán a vállalkozó kedvű látogató megkóstolhatja a pelmeně, vagy varenyky névre keresztelt mindenféle ehetővel (sertés/borjú/baromfi hússal, káposztás-gombával vagy eperrel) töltött tésztát, vagy borscsot, de ehet igazi cseh fogásokat is, gondoljunk itt az illatáról híres olmützi sajtra, Hermelinre, vagy a lefordíthatatlan Utopenci-re. Szomjúság ellen pedig rögtön adja magát (a kofola meg a tea) a Dačice. És aki némi édességre vágyik, néhanapján akár igazi, magyaros lepényt is talál az ínyencségek között."[15]

Ugyancsak brünni kötődésű Hana és Petr Ulrych 1974-ben alapított Javory nevű folk együttese. 1974-es lemezük a *Nikola Šuhaj loupežník*,[16] 2002-es CD-jük a *Koločava*.[17] A brünni városi színház 2001-ben mutatta be a *Kolocsava* című zenés balladát, a Suhaj-történet feldolgozását Stanislav Moša rendezésében, melynek

---

[10] Nikola Šuhaj loupežník. http://www.ceskatelevize.cz/porady/134234-nikola-suhaj;(2018-04-22)
[11] Eredeti címe: Balada pro banditu. http://www.csfd.cz/film/8844-balada-pro; (2018-04-22)
[12] A színház Jiří Mahen 1925-ös azonos című filmlibrettójáról kapta a nevét. Nem szokták magyarra fordítani, de mi megpróbálkozunk vele: ‚kötélen vezetett liba'. Honlapja: Divadlo Husa na provázku (ang. Theatre Goose on a String). https://www.provazek.cz/ (2018-04-22)
[13] Uhde, Milan – Štědroň, Miloš: *Ballad for a bandit*. https://www.provazek.cz/en/; (2018-04-22)
[14] Pivnice Koločava. http://www.kolocava.com/pivnice/ (2018-04-22)
[15] Alsókalocsa Brünnben. http://sargaszamar.blogspot.hu/2014/01/alsokalocsa; (2018-04-22)
[16] *Nikola Šuhaj loupežník*. Panton, 1974. http://www.javory.cz/diskografie/nikola-suhaj-loupeznik-3/ (2018-04-22)
[17] *Koločava*. Universal Music, 2002. http://www.javory.cz/diskografie/kolocava-20/ (2018-04-22)

zeneszerzője Petr Ulrych volt, többek között az 1974-es lemez anyagának felhasználásával.[18]

Lehet-e ezen túltenni? Mert-e még valaki hozzányúlni a témához? Álságos kérdés, hiszen tudjuk, hogy igen. „Mese, thriller" a műfaji megjelölése a 2011-ben Jiří Svoboda rendezésében készült *Nikola – egykor Kolocsaván*[19] című filmnek, melynek az a különlegessége, hogy az egyes szerepeket ukrajnai, csehországi, szlovákiai és lengyelországi egészségügyi intézmények szellemileg visszamaradott ápoltjai játsszák. Rendkívüli lehetőség volt ez számukra, hogy kiléphessenek hétköznapi életük kereteiből, illetve megmutassák képességeiket (vö. Яськів 2015).

Szóval azt gondoljuk, hogy ha egy cseh embert megkérdeznek, ki a leghíresebb kárpátaljai történelmi személyiség, akkor vagy nem tud válaszolni, vagy nagy eséllyel mondja azt, hogy Suhaj, a betyár.

A kárpátaljai zsidó világ a cseh moziban: az *Átok völgye* megfilmesítve (1995, 1999)

Olbracht művei közül a *Nikola Suhaj* főszereplői a ruszinok, az 1938-ban megjelent *Átok völgyéé* pedig a kárpátaljai zsidók. Egészen a 19. század végéig a falusi zsidók anyanyelvükön, a jiddisen kívül könnyedén beszéltek ruszinul. Társadalmi és gazdasági státusuk nagymértékben azonos volt ruszin szomszédjaikéval, ami egyenlőségérzetet és kölcsönös tiszteletet keltett. A csehszlovák időszakban is a zsidók kétharmada falun élt, de odalett a zsidóknak a kiskereskedelemben betöltött dominanciája, abban a ruszinok is versenytársakká lettek, ami állandó, a sajtó nyilvánosságában is visszatükröződő vitákhoz vezetett, különösen a gazdasági válság sújtotta években (Маґочій 2010: 220–226, Fedinec 2013: 142).

Olbracht művének eredeti címe – *Golet v údolí*, ami „kissé pontatlan, mert a golet újhéberül helyesen galut, askenázi, azaz keleteurópai jiddis nyelven pedig gólesz, a helyes cím tehát a Galut vagy a Góles v údolí (Galut vagy Gólesz a völgyben) lett volna. Az eredetitől merőben eltérő magyar cím kiadói szempontok figyelembe vételének eredménye, és se nem szerencsés, se nem találó […] A galut vagy gólesz diaszpórát, szétszóródottságot, az ortodox zsidók értelmezésében száműzetést jelent […]" (Zádor–Olbracht 1987: 9).

A közkeletű vélekedés szerint a kárpátaljai zsidók mind galíciai menekültek voltak. A kárpátaljai zsidók története a 18. század elején

---

[18] Koločava muzikálová balada. http://www.mdb.cz/inscenace/15-kolocava (2018-04-22)

[19] Eredeti címe: Mikola – tenkrát na Koločavě. http://www.csfd.cz/film/314447-mikola-tenkrat-na-kolocave/ (2018-04-22); http://www.domovjerabina.cz/nase-projekty/mikola-tenkrat-na-kolocave.html (2018-04-22); Mikola – tenkrát na Koločavě. http://www.domovjerabina.cz/nase-projekty/mikola-tenkrat-na-kolocave.html (2018-04-22)

vette kezdetét, nyugatról zömében morvaországi, keletről galíciai bevándorláshullámokkal. A nyugatról bevándorolt zsidók általánosságban vagyonosabbak voltak, nyitottabbak a modernizációra és a keresztény társadalom felé való közeledésre, mint a zömében nincstelen, részben haszid, a zsidó népesség leginkább hagyományhű rétegét képező és a magyar társadalomba való integráció iránt jószerivel közömbös keleti bevándorlók. A dualizmus korában az előbbieket tekintették a magyarosodás terén dicséretes előmenetelt tanúsító izraelita honfitársaknak, az utóbbiakat pedig az előbbiek elmagyarosodását fékező és veszélyeztető, az idők szellemét megérteni nem képes galicianereknek (vö. Konrád 2013: 15).

A lengyelországi zsidók bevándorlása Lengyelország első, 1772-es felosztása után indult meg az ekkortól a Habsburg Birodalom részévé vált Galíciából. A dualizmus korában azonban már elenyésző szerepe volt a bevándorlásnak, sőt, 1869-től kezdve a zsidók kivándorlása állandóan felülmúlta a bevándorlásukat. Ugyanakkor tény, hogy a dualizmus korában arányuk a régión belül már háromszor nagyobb volt, mint az ország teljes népességén belül, a régió összlakosságának mintegy 15%-át tették ki (vö. Konrád 2013: 15–26). Az államfordulat után a lakosság nemzetiségi összetételének felmérése politikailag a legfontosabb kérdés volt, mert ez igazolta a független Csehszlovák Köztársaság létjogosultságát. A „kommunikációban használt nyelv" helyett a „csoporthoz tartozást" vették alapul, ami lehetővé tette többek között a zsidóknak és a cigányoknak nemzetiséggé nyilvánítását. Ennek ellenére a zsidóság aránya a két világháború között 14% körül mozgott (Fedinec 2013: 136, 140).

Az olbrachti *Átok völgye* – maradjunk ennél a címnél az egyszerűség kedvéért – a filmeseket is megihlette. Az 1960-as években a Szlovák Televízió megbízta a fiatal rendezőt Elo Havettát –, akit ma a szlovák filmművészet egyik legnagyobb alakjának tartanak –, hogy vigye filmszalagra a kisregény Sáfár Hannáról szóló részét.[20] A filmforgatást azonban közvetlenül a kezdés előtt letiltották (vö. Horák 2010). Így Havetta nem ezzel az alkotással vonult be a filmtörténelembe.

Maga az *Átok völgye* a Zeno Dostál rendezte 1995-ös komédiával került be a filmtörténetbe.[21] A film a regény két fejezetét – *Az Úr csodát tesz*, *Bajok a mikve körül* – dolgozza fel, szelíd humorral és iróniával mutatja be a második világháború előtti Kárpátalja haszid zsidó közösségét – „tradicionális éden, mozdulatlanság, vallási hagyományok őrzése" (Mislovics 2013:68). A történet az 1930-as

[20] Átok völgye: Az Úr csodát tesz; Bajok a mikve körül; Sáfár Hanna szomorú szeméről.
[21] Eredeti címe: Golet v údolí. http://www.csfd.cz/film/2458-golet-v-udoli/ (2018-04-22)

években játszódik Polenán, a falu zárt és szegény haszid zsidók rituális vallási szokásait állítja középpontba (vö. Horák 2010). A filmet a magyar televízió is bemutatta.

Az olbrachti *Átok völgye* harmadik részéből – *Sáfár Hanna szomorú szeméről* – is készült film 1999-ben Karel Kachyňa rendezésében. A *Hanele* című film[22] egy szerelmi történet a család és a szerelem közötti választásról, arról, hogy a hagyományok tiszteletén nevelkedett haszid zsidó Sáfár Hanna, azaz Hanele hozzámehet-e feleségül a „felekezet nélküli" Ivo Karadžičhoz (vö. Horák 2010).

Kárpátaljai rokonok „Csehben" az 1970-es években: *Köszönet minden újabb napért* (1994)

A „Szovjetből" a magyar emberek, ha utaztak, akkor „Magyarba", meg „Oroszba", ritkábban „Csehbe" mentek. Magyarba és Csehbe rokonokhoz, bevásárolni, Oroszba meg dolgozni, idénymunkára – építkezés, vasúti szerelvények őrző-védő kísérete stb., de akár rövidebb úton piacozás a szomszédos Lembergben – több pénzért, mint amit az „otthoni", azaz a lakhely szerinti munkahelyén fizetett az állam. A szlávok elsősorban Csehbe utaztak, de dolgozni Oroszba ugyanúgy ők is, mint mindenki más, ám beszédükben nem csak a helyet, hanem a cselekvést is megjelölték – „na zarabotki", azaz a kereset után mentek, oda, ahol fizetnek. Egyébként a kárpátaljai románok jöttek ki a legjobban ebből az idénymunkából, a máramarosi részen még mindig, legalább egy nemzedékkel később is felfedezhető, hogy volt pénzük azoknak, akik errefelé anno építkeztek. A Csehbe igyekvő kárpátaljai rokonok megjelennek egy cseh filmes alkotásban is.

Kőrösmező – Jaszinya – mára közel tízezres, városi jellegű település. Történetének talán legszínesebb fejezete, hogy 1918–19 fordulóján itt kiáltották ki a Hucul Köztársaságot. Elnökévé a falu szülöttét, az osztrák–magyar hadseregből éppen csak leszerelt Sztepan Klocsurakot választották meg. A két világháború közötti csehszlovák Kárpátalján is aktívan politizált, 1938–39-ben pedig a kárpátaljai kormány egyik minisztere volt. A második világháború alatt Prágában élt – ahogyan többek között Avgusztin Volosin, a volt miniszterelnök is –, ahonnan a szovjet titkosszolgálat elhurcolta és több mint egy évtizedet töltött gulágban.

Sztepan Klocsurak tiszteletére szülőfalujában szobrot állítottak. Öccse, Vaszil Klocsurak lánya, Halina Pawlowská ma az egyik legismertebb cseh író, forgatókönyvíró, színész, televíziós személyiség, aki nagy becsben tartja családja kárpátaljai gyökereit. Keresztnevét is ukránosan és nem csehesen használja. Több nyelven beszél, beleértve

[22] Eredeti címe: Hanele. http://www.csfd.cz/film/4949-hanele/ (2018-04-22)

az ukrán apai nyelvet, a cseh anyanyelv mellett. Regényeit cseh nyelven írja. Elbeszélése szerint egy alkalommal meghívták Prágában egy protokolláris estélyre az akkori cseh köztársasági elnök Vacláv Havel és az ukrán államfő Leonyid Kucsma részvételével, ahol Pawlowská udvariasságból ukránul szólt Kucsma feleségéhez, aki nem értett ukránul, s a kellemetlen helyzet miatt némi skandalum is keletkezett (Мушинка 2013), ugyanis a vezető ukrán politikusok (és családtagjaik) között az ország függetlenedése óta eltelt időszakban igen sokan voltak, akik nem, vagy alig beszéltek ukránul, az alkotmány szerint az állam egyetlen hivatalos nyelvén (vö. Fedinec és mtsai 2016).[23]

A *Köszönet minden újabb napért* című 1994-es, önéletrajzi elemekkel átszőtt könyvéből még ugyanabban az évben tv-film készült Milan Šteindler rendezésében.[24] Maga Pawlowská is játszik benne, az egyik rokont alakítja. A cselekmény a prágai tavasz utáni időkben, az „emberarcú szocializmus" korában, 1968 és 1980 között játszódik. A komédiába mártott dráma főhőse egy fiatal nő, Olga Hakunděková, aki csalódott az életben és a férfiakban. Olga ukrán-cseh családban nevelkedett, apja egy Kárpátaljáról emigrált „ukrán burzsoá nacionalista", aki a csehek között is megmaradt ukrán hazafinak furcsa szokásokkal. A lányával folyton ukrán verseket olvastatott a vendégeinek, akiket hajnalig nem engedett haza. Később kiderült a jóravaló családfőről, hogy van egy balkézről született fia, a cseh titkosszolgálat besúgója volt (vö. Даниленко 2013: 51). Az apát egy lengyel színész, Franciszek Pieczka alakította, akit a magyar közönség több filmből ismerhet, a leginkább talán a rendkívül népszerű *A négy páncélos és a kutya* (1966–1970) című lengyel tv-sorozat egyik páncélosa, Gustlik szerepében tudjuk magunk elé idézni.

A családot minden évben meglátogatta valamelyik kárpátaljai rokon, hogy bevásároljon és belekóstoljon a jobb életbe. Mígnem a prágai családnak is eszébe jutott, hogy kipróbálja a jobb életet, és ezért felkeresték Ausztriában a barátaikat, ahol egyúttal azt is megtapasztalták, milyen másodosztályú embernek lenni. Bizonyos dolgokban máig nincs új a nap alatt.

---

[23] A könyvben több helyen szó van erről a jelenségről.

[24] Eredeti címe: Díky za každé nové ráno. http://www.csfd.cz/film/8664-diky-za-kazde-nove-rano/ (2018-04-22)

Irodalom

Fedinec Csilla – Halász Iván – Tóth Mihály 2016. *A független Ukrajna – államépítés, alkotmányozás és elsüllyesztett kincsek,* MTA TK – Kalligram, Budapest.

Fedinec Csilla 2013. Ruszinok, magyarok, zsidók: Demográfia és interetnikus viszonyok. Demográfiai változások. In Bányai Viktória – Fedinec Csilla – Komoróczy Szonja Ráhel szerk.: *Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig*. Bp., Aposztróf Kiadó, 2013 136–148.

Holý, Jiří 2008. *Writers under Siege: Czech Literature since 1945,* Sussex Academic Press, Eastbourne.

Horák, Oto 2010. Desatero pokusů o Ivana Olbrachta, *Cinepur* (Praha), 2. IX. 2010. http://cinepur.cz/blog.php?article=145 (2018. 04. 22.)

Konrád Miklós 2013. Demográfiai változások. In Bányai Viktória – Fedinec Csilla – Komoróczy Szonja Ráhel szerk.: *Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig*. Bp., Aposztróf Kiadó, 2013, 15-26.

Leerssen, Joep et al. 2010. The Rural Otlaws of East-Central Europe, in: Cornis-Pope, Marcel – Neubauer, John (eds.): *History of the Literary Cultures of East-Central Europe. Junctures and disjunctures in the 19th and 20th centuries.* Vol. 4. *Types and stereotypes.* John Benjamins Pub., Amsterdam.

Mislovics Erzsébet 2013. A haszidizmus megjelenése és terjedése. In Bányai Viktória – Fedinec Csilla – Komoróczy Szonja Ráhel szerk.: *Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig*. Bp., Aposztróf Kiadó, 2013.

Olbracht, Ivan – Nový, Karel – Vančura, Vladislav 1982. *Marijka nevěrnice.* (Uspořádal, obrazovou dokumentaci vybral a předmluvu napsal Pavel Taussig.) Odeon, Praha.

Olbracht, Ivan 1987a. A névtelen föld, In: Olbracht, Ivan. *Kárpátaljai trilógia,* Európa Könyvkiadó, Budapest, 397–409.

Olbracht, Ivan 1987b. Alsókalocsa [Nikola Suhaj], In: *Kárpátaljai trilógia,* Budapest, Európa Könyvkiadó, 199.

Olbracht, Ivan 1987c. Kunyhó Tarfalu fölött [Nikola Suhaj], In: Olbracht, Ivan. *Kárpátaljai trilógia,* Európa Könyvkiadó, Budapest, 189 –198.

Olbracht, Ivan 1987d. Utószó [Nikola Suhaj], In: Olbracht, Ivan. *Kárpátaljai trilógia,* Európa Könyvkiadó, Budapest, 347–353.

Olbracht, Ivan 1987e. Betyárok, in: *Kárpátaljai trilógia*, In: Olbracht, Ivan. *Kárpátaljai trilógia,* Európa Könyvkiadó, Budapest, 409–439.

Vancura, V. 1982. A hűtlen Marijka (1934), *Filmvilág* 25. évf. 1982/4., 52–53.

Zádor András ford. (Ivan Olbracht) In: Olbracht, Ivan. *Kárpátaljai trilógia,* Európa Könyvkiadó, Budapest.

Даниленко, В. 2013. Образ українців у світовому кінематографі, *Український інформаційний простір.* 2013. Число 1. Ч. 1. 51.

Каралкіна, Наталія 2015. Йосип Кобаль – Чому закарпатці не окремий народ, а Лаборець, Корятович і будителі – не герої, *Prozak* -

Інформаційний антидепресант, 14.05.2015. (2018-04-22) http://prozak.info/Osobistosti/Josip-Kobal-CHomu;

Кляшторна, Наталка 2003. Колочава навздогін зупиненому часу, *ZN.ua,* 28.02.2003. http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/kolochava; (2018-04-22)

Кляшторна, Наталя 2015. Закарпаття крізь камеру чехів, *Україна молода,* №87, 02.07.2015. http://umoloda.kiev.ua/; (2018-04-22)

Маґочій, Павло Роберт – Поп, Іван: *Енциклопедія історії і культури карпатських русинів,* Вид-во В. Падяка, Ужгород, 2010, 220–226;

Мокрянин, Іван 2011. І я пішов у далекі гори... 23.12.2011. http://carpathians.eu/statti/stattja/article/i-ja-pishov-u-daleki-gori.html (2018-04-22)

Мушинка, Микола 2013. Свій вечір у Пряшеві Галина Павловська провела у віночку з Ясіня, *Закарпаття онлайн,* 11.03.2013. http://zakarpattya.net.ua/Special/107845-Svii-vechir; (2018-04-22)

Погребняк, О. А. 2014. Міжвидова трансформація жанру балади в україніці В. Ванчури та І. Ольбрахта, *Літературознавчі студії.* 2014. Вип. 42 (2).

Яськів, Олег 2015. Програма чеського кіно, *Простір кіно,* 20.04.2015. http://prostir-kino.com.ua/2012/04/prohrama; (2018-04-22)

Szerzőink

Bartha Csilla, dr. habil. CSc
Magyar Tudományos Akadémia, Nyelvtudományi Intézet,
Többnyelvűségi Kutatóközpont

Beregszászi Anikó, PhD
II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

Brenzovics László, PhD
Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség
Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa, képviselő
II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskoláért Alapítvány

Prof. dr. Csernicskó István
II Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Hodinka Antal
Nyelvészeti Kutatóközpont, Pannon Egyetem

Dudics-Lakatos Katalin, PhD
II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

Fedinec Csilla, PhD
MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet

Fenyvesi Anna, dr. habil. PhD.
Szegedi Tudományegyetem

Gazdag Vilmos, PhD
II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

Hires-László Kornélia
II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont

Karmacsi Zoltán, PhD
II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont

Lechner Ilona
II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola

Márku Anita, PhD
II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont

Máté Réka
II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont
Pannon Egyetem, Többnyelvűségi Nyelvtudományi Doktori Iskola

Tóth-Orosz Enikő
II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont
ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola

Tóth Mihály, CSc
Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia, Koreckij Állam- és Jogtudományi Intézete

Vančo, Ildikó, dr. habil. PhD.
Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem

Jegyzetek

Jegyzetek

Jegyzetek

Ny93–Лінгвістична майстерня Збірник статей дослідників Науково-дослідного центру ім. А. Годинки Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці ІІ. / За редакцією Черничко С. – Марку А. – Ужгород: Аутдор-Шарк, 2019 – 240 с. (українською, угорською та англійською мовами).

ISBN 978-617-7132-98-0

У виданні подаються наукові статті дослідників-мовознавців Науково-дослідного центру ім. А. Годинки Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці ІІ. Збірник містить статті про стан, проблеми і перспективи освіти угорською мовою на Закарпатті; угорські говори Закарпатського краю; українські лексичні запозичення в угорській та угорські запозичені слова в українській мові; мовний ландшафт Закарпаття; методика викладання угорської мови як рідної та іноземної мови; питання мовної політики у дзеркалі Закону України «Про засади державної мовної політики».

УДК:81'1:001.814

Ny93

Наукове видання
ЛІНГВІСТИЧНА МАЙСТЕРНЯ
Збірник статей дослідників Науково-дослідного центру ім. А. Годинки
Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці ІІ
За редакцією Черничко С. та Марку А.
Папір офсетний. Формат 70х100/16.
Умовн. друк. арк. 11,27. Тираж 200. Зам. 13.

Видруковано ПП "АУТДОР-ШАРК"
88000, м. Ужгород, пл. Жупанатська, 15./1.: Тел. 3-31-25
E-mail: office@shark.com.ua
Свідоцтво про внесення суб’єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія 3т № 40 від 29 жовтня 2012 року